

İDİL-URAL

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Journal of Volga-Ural Studies
Журнал Волжско-Уральских Исследований

Cilt/Volume: 1 Yıl/Year: 2019 Sayı/Number: 1

ISSN: 2667-8500

İDİL-URAL ARAŞTIRMALARI DERGİSİ [İUAD]

ISSN: 2667-8500

KURUCUSU VE SAHİBİ **FOUNDER AND OWNER**
Prof. Dr. Bülent BAYRAM

YAYIN KURULU **EDITORIAL BOARD**
EDİTÖR • EDITOR
Prof. Dr. Bülent BAYRAM

EDİTÖR YARDIMCISI **DEPUTY EDITOR**
Doç. Dr. Oğuzhan DURMUŞ • Dr. Adil AKINCI

DİL EDİTÖRLERİ **LANGAUGE EDITORS**
İNGİLİZCE • ENGLISH: Nihan İÇÖZ • Mehmet
BİLAL YAMAK
RUSÇA • RUSSIAN: Venera FALAKHOVA / Elmira
SALAKHATDINOVA

YAYIN KURULU ÜYELERİ **MEMBERS OF
EDITORIAL BOARD**
Prof. Dr. Ercan ALKAYA • Prof. Dr. İbrahim
MARAS • Prof. Dr. Fahri TÜRK • Doç. Dr.
Ertuğrul KARAKUŞ • Dr. Ş. H. Çağatay ÇAPRAZ

DİZGİ VE DÜZELTİ **DESIGN AND EMENDATION**
Arş. Gör. Cemalettin YAVUZ • Öğr. Gör. M.
Utku ÖDEN

KAPAK TASARIMI **COVER DESIGN**
Eren GÖRGÜLÜ

İLETİŞİM ADRESİ **INFORMATION ADDRESS**
Prof. Dr. Bülent BAYRAM

Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü
Kayalı Kampüsü, 39000 Kırklareli - TÜRKİYE
E-posta: idiluraleditor@gmail.com
http://dergipark.gov.tr/iuad

YAYIN DANIŞMA KURULU **PUBLICATION BOARD OF OVERSEERS**
Prof. Dr. Bülent BAYRAM [Türkiye] • Prof. Dr. Fahri TÜRK
[Türkiye] • Prof. Dr. Durmuş ARIK [Türkiye] • Prof. Dr. İsmail
TÜRKOĞLU [Türkiye] • Prof. Dr. İlsiyar ZAKIROVA [Tataristan -
Rusya Federasyonu] • Prof. Dr. Nadir DEVLET [Türkiye] • Prof. Dr.
Nikolay YEGOROV [Çuvaşistan - Rusya Federasyonu], • Doç. Dr.
Oğuzhan DURMUŞ [Türkiye/Almanya] • Doç. Dr. Aleksandr
KUZNETSOV [Çuvaşistan - Rusya Federasyonu] • Dr. Ruth
BARTHOLOMÄ [Almanya]

YAYIN HAKEM KURULU **BOARD OF REFEREES**
Prof. Dr. Mehmet AÇA • Prof. Dr. Ferruh AĞCA • Prof. Dr. Yavuz
AKPINAR • Prof. Dr. Ercan ALKAYA • Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH •
Prof. Dr. Durmuş ARIK • Prof. Dr. Metin ARIKAN • Dr. Abdulkadir
ATICI • Dr. Mikail CENGİZ • Prof. Dr. Hülya KASAPÖĞLU ÇENGEL • Doç.
Dr. Çulpan Zaripova ÇETİN • Prof. Dr. Nurettin DEMİR • Prof. Dr.
Nadir DEVLET • Prof. Dr. İbrahim DİLEK • Doç. Dr. Oğuzhan
DURMUŞ • Prof. Dr. Ali Merthan DÜNDAR • Prof. Dr. Abdülkadir
EMEKSİZ • Prof. Dr. Feyzi ERSOY • Doç. Dr. Bülent GÜL • Prof. Dr.
Abdullah GÜNDOĞDU • Dr. Sinan GÜZEL • Prof. Dr. Alimcan İNAYET
• Prof. Dr. Yuri İSAYEV • Dr. Erkan KARAGÖZ • Doç. Dr. Ertuğrul
KARAKUŞ • Dr. Mehmet Yasin KAYA • Doç. Dr. Cemile KINACI • Prof.
Dr. Kemalettin KUZUCU • Doç. Dr. Eduard LEBEDEV • Doç. Dr.
Valerya LEMSKAYA • Prof. Dr. İbrahim MARAS • Prof. Dr. Nebi
MEHDİYEV • Prof. Dr. Ali İhsan ÖBEK • Doç. Dr. Adem ÖGER • Prof.
Dr. Mustafa ÖNER • Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN • Dr. Yılmaz ÖZKAYA •
Doç. Dr. Murat ÖZŞAHİN • Prof. Dr. Erdal ŞAHİN • Doç. Dr.
Abdullah TEMİZKAN • Prof. Dr. Yüksel TOPALOĞLU • Prof. Dr. İlyas
TOPSAKAL • Prof. Dr. Vahit TÜRK • Prof. Dr. Fahri TÜRK • Dr. Ahmet
Turan TÜRK • Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN • Prof. Dr. İsmail
TÜRKOĞLU • Prof. Dr. Paşa YAVUZARSLAN • Doç. Dr. Habibe YAZICI
ERSOY • Prof. Dr. Nikolay YEGOROV • Prof. Dr. Dursun YILDIRIM •
Doç. Dr. Kürşat YILDIRIM • Prof. Dr. Ramilya Yarullina YILDIRIM •
Prof. Dr. Emine YILMAZ

BU SAYININ HAKEMLERİ **REFEREES OF THIS VOLUME**

Prof. Dr. Mehmet AÇA • Prof. Dr. Bülent BAYRAM • Prof. Dr. Feyzi ERSOY • Prof. Dr. Ramilya YILDIRIM • Prof. Dr. Emine
YILMAZ • Doç. Dr. Çulpan ÇETİN • Doç. Dr. Hüseyin DURGUT • Doç. Dr. Oğuzhan DURMUŞ • Doç. Dr. Cemile KINACI •
Doç. Dr. Adem ÖGER • Doç. Dr. Murat ÖZŞAHİN • Doç. Dr. M. Ali YOLCU • Dr. Yılmaz ÖZKAYA • Dr. BÜLENT HÜNERLİ

YAYIN TÜRÜ **DESCRIPTION OF PUBLICATION**

İdil-Ural Araştırmaları Dergisi, İdil-Ural Bölgesi hakkında sosyal bilimler alanında yapılan bilimsel çalışmaların Türkçe, İngilizce, Rusça ve Türk şive ve lehçelerinde yayımlandığı uluslararası hakemli süreli (altı aylık) dergidir.

İdil Ural Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanan makaleler yayıncının yazılı izni olmaksızın tamamen ya da kısmen herhangi bir şekilde çoğaltılamaz. Yazıların fikri sorumluluğu ve imlâ tercihi yazarlarına aittir. Yazılarda başka kaynaklardan alınmış öğelerin kullanımının sorumluluğu yazarlara aittir.

İdil-Ural Araştırmaları Dergisi (The Journal of Volga-Ural Studies) is an internationally refereed and biannual journal in which scientific articles in the field of social sciences about Volga-Ural Region are published in Turkish, English, Russian and Turkic accents and dialects.

The manuscripts published in the journal are not allowed to be published anywhere or be copied partially or wholly without permission of Editorial Board. Every kind of scientific, orthography preference and referencing responsibilities of the manuscripts published in the *İdil-Ural Araştırmaları Dergisi* pertain to writers.

BASKI **PRINT**

Universal Copy Center Karadeniz Teknik Üniversitesi Kanuni Kampüsü - TRABZON

EDİTÖRDEN

Merhaba saygıdeğer okuyucular,

*Yayımlanma fikri ortaya çıktıktan uzunca bir süre sonra **İdil-Ural Araştırmaları Dergisi** ilk sayısı ile ilgilileriyle buluşuyor. Bu uzun ve sancılı sürecin ardından İdil-Ural Araştırmaları Dergisi bir bölgesel araştırma dergisi olarak sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinin birikimlerini bilim dünyası ile paylaşmak üzere yola çıkmıştır. Dergimiz halk bilimi, sosyoloji, antropoloji, felsefe, ilahiyat, uluslararası ilişkiler, edebiyat, dil, etnoloji, güzel sanatlar, sanat tarihi, kültür tarihi vd. bütün sosyal bilim alanlarından İdil-Ural coğrafyasını, burada yaşayan bütün halkları, bölgenin tarihini ilgilendiren yazılara açıktır.*

Dergimizin ilk sayısında beş telif makale, iki çeviri yazı ve üç tanıtma yazısı yer almaktadır. Amacımız uzun vadede derginin uluslararası bilim camiasında akademik ölçütleriyle, içeriğiyle saygın bir konuma getirilmesi ve ilgili olduğu bilimsel alandaki sorunlara bir çözüm getirmesidir. Bu bakımdan öncelikle yazılarıyla ve yapmış oldukları değerlendirmelerle ilk sayımızın yayımlanmasına katkıda bulunan yazar ve hakemlerimize teşekkür ediyorum.

İkinci sayımızda buluşmak dileğiyle saygılar sunarım.

Prof. Dr. Bülent BAYRAM
Editör

İÇİNDEKİLER CONTENTS

MAKALELER ARTICLES

- Bahar ERİŞ KARAÖĞLAN
Çuvaşçada Eksiz Ad Öbeği Ve Adcıl Eşleme 1-36
Noun Phrase Without Suffixes and Nominal Apposition in Chuvash
Безаффиксная группа существительных и номинальное
аппозитивное соединение в чувашском языке
- Sinan GÜZEL
Tatar Şiirinin Felsefi Kalemi Ravil Feyzullin 37-46
Ravil Feyzullin, Philosophical Pen of Tatar Poetry
Поэт-философ татарской поэзии: Равил Фейзуллин
- Ahmet Turan TÜRK
Nurihan Fettah'ın Dilinde Eski (Arkaik) Sözler 47-57
Archaic Words in Nurihan Fettah's Literary Language
Устаревшие слова (архаизмы) в языке нурихан феттаха
- Cemalettin YAVUZ
Çuvaş Halk Anlatılarında Evin Ve Ailenin Koruyucu Güçleri 59-81
Protective Spirits of House and Family in Chuvash Folk Narratives
Силы, хранящие дом и семью в чувашских народных сказаниях
- Özgür YILDIRIM
Çuvaş Edebiyatında Usta Bir Hikâyecî, Sivri Dilli Bir
Eleştirmen: Hvetîr Uyar (1914 -2000) 83-108
Hvetir Uyar, a Masterfull Novelist with a Sharp Critical Language (1914-
2000)
В чувашской литературе искусный прозаик, острый на язык
критик Хведер Уяр (1914 -2000)

ÇEVİRİLER TRANSLATIONS

- Hektor ALOS İ FONT
(ÇEV. Venera FALAKHOVA) 109-129
Çuvaşistan'da Karışık Etnik Kökenli Ailelerde Çocukların
Ulusal Kimliği

Gyula MÉSZÁROS
(ÇEV. Hüseyin Şevket Çağatay ÇAPRAZ) 131-143
İdil Çevresinde, Çuvaşlar Ve Tatarlar Arasında

YAYIN DEĞERLENDİRMELERİ **BOOK REVIEWS**

Meryem ER 145-147
Murat Özşahin, ***Başkurt Türkçesi Sözlüğü***
Ayşe ŞENER
Nadir Devlet, ***Rusya Mültecileri: Uzak Diasporaya Savrulan Tatarlar*** 149-152
Akın TİMOÇİN
Bülent Bayram, ***Zarif Beşiri ve Çuvaş Edebiyatı (İnceleme ve Metin)*** 153-158

ÇUVAŞÇADA EKSİZ AD ÖBEĞİ VE ADCIL EŞLEME

BAHAR ERİŞ KARAOĞLAN*

Öz: Fikir birliğine varılamayan pek çok öbek türü bulunmakla birlikte, bunların içinde en göze çarpanı varlığı dahi tartışma konusu olan takısız/eksiz ad öbeğidir. Bu tür için yapılan tanımlar, bazı öbekleri dışarıda bıraktığı gibi terim de “kendinde olmayan-eksiz” öbekler adlandırması ile söz dizimsel ilişkilerin sınırlarını belirtme açısından eksiktir. Bu yüzden yazıda alternatif olarak önerilen kavram ve işlevsel terim eşleme/eşleme öbeğidir. Bu öneri doğrultusunda da yazıda amacımız, “eksiz ad öbeği türü” altında sayılan yapı tiplerinin Çuvaşçadaki görünümünü ilişkililiklerini ve biçimsel olarak virgül ya da kısa çizgi ile ayrılan eşlenmiş yapıları eşleme olgusuna göre gözlemek ve açıklamaktır. Eşleme için verilen tanımlar dil bilim literatüründe bir hayli tartışmalı olsa da dillerin tipolojik özellikleri göz önünde bulundurulduğunda çözülemeyecek kadar karmaşık değildir. “Niteleme” ve “sıfat”tanımı genel olarak bu yapıları eşleme olarak yaklaşılmasını güçleştirse de niteleyicinin (modification) eşleme yapılarında bir niteleyen niteleyiciler (attributive modifier) özelliği gösterdikleri söz dizimsel dağılımlarına bakıldığında anlaşılmaktadır. Eşlemeler de elbette ad kökenli öbekler içerisindedir ve bir ad öbeğidir. Bunlar, ad öbeğinin yapısının işlevsel derinliğini gösteren söz dizimi, anlam bilimi ve kullanımın etkileşimi ile ortaya çıkan birleşimsel bir alanda, eşleme dil bilimsel ilişkisi ile kurulan öbeklerdir.

Anahtar Sözcükler: Eksiz ad öbeği, Eşleme, Birleşik, Ad, Sıfat, Çuvaşça, Açık eşleme, Kapalı eşleme.

NOUN PHRASE WITHOUT SUFFIXES AND NOMINAL APPPOSITION IN CHUVASH

ABSTRACT: Although there are many types of phrase that can not build consensus, most notable and controversial subject is noun phrase without suffix. As the definition for this phrase type excludes some examples, the term is also inadequate in terms of boundaries of syntactic relations with the definition of “lack of suffix-no suffix” phrase. Therefore as an alternative to the proposed terms and concepts apposition or apposition phrase in this article. In accordance with this suggestion our aim is to survey and explain the types of structures considered under the noun phrase without suffix in Chuvash Turkic Language and its “relatedness”. Also we survey and explain the apposition structures separated formally by commas or dashes. Although the definitions given for apposition are highly controversial in the linguistic literature, they are not so complex that they can be solved considering the typological characteristics of languages. Although the definition of “modification relation” generally makes it difficult to approach these structures as apposition, modification relation appears to be an epithet

* Arş. Gör. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, bahareris@comu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-0543-2382

(Yazının Geliş Tarihi: 21.05.2019, Yazının Kabul Tarihi: 23.06.2019)

or attributive modifier in the appositive structures. This is also understood from syntactic distribution. Of course, the appositions are, in the noun-based phrase and are a noun phrase. These are the phrases formed by the apposition of the language, which occur in a combinatorial field composed of syntactic, semantic and pragmatic relations that show the functional depth of the structure of the noun phrase.

Keywords: Noun phrase without suffixes, Apposition, Compound, Noun, Adjective, Chuvash, Loose apposition, Close apposition.

1. Giriş

Söz öbekleri bahsi, sınıflandırma, kavram olarak açıklama ve ortak terimler belirleme konusunda Türk dil bilgisinin fikir birliğine varamadığı, söz diziminin alt alanlarından biridir. Fikir birliğine varılamayan pek çok öbek türü bulunmakla birlikte bunların içinde en göze çarpanı varlığı dahi tartışma konusu olan *takısız/eksiz ad öbeği*dir. Türk dil bilgisi literatüründe, bu öbekler yapısına göre *takısız/eksiz ad öbeği/ad tamlaması, sıfat tamlaması/öbeği* olarak da adlandırılmaktadır. Biçim bilgisel özelliklere göre yapılan bu adlandırmalar, dil bilgisi kitaplarında ya da Türkçe üzerine yazılmış makalelerde *sıfat öbeği* içerisinde sayıldığında, terim kargaşası ile karşılaşmamaktadır. Dolayısıyla terimle ilgili bir problem de ortaya çıkmamaktadır. Oysa bu yapılara ad öbeği diyenlerin karşısında hem adın tanımlanması konusunda hem de “eksiz” sözcüğünün öbekte yer alması konusunda bir problemle karşılaşmaktadır. Dil bilgisel *başı* olan yani baş adında bir çekim biçim birimi bulunan öbekleri, “ekli” olarak tanımlamaktayız, fakat öbeğin başında herhangi bir biçim birim bulunmayan öbekleri “kendinde olmayan” ile tanımlamak ne kadar doğru olabilir?

Baş adında (head) bağımlı biçim birim olan diğer ad öbeklerinin aksine bu öbeklerde, öbeğin başı, sözlüksel bir birimdir. Elbette, hem baş adında bağımlı biçim birim olan öbekler hem de bağımlı biçim birim bulunmayan öbekler, başta yer alan sözlüksel birim ad olduğu sürece bir ad öbeğidir. Aralarındaki fark sadece yönetenlerinin farklı kategorilerde yer almasıdır. Birinin yöneteni dil bilgisel bir baş iken diğerinin yöneteni sözlüksel bir birimdir. Her iki kategorideki öbekte de sözcüklerin dizilişlerine dayalı olarak (çizgisel değil hiyerarşik) ve işlevlerinin o dizimde değişmesinden (dizim ağacında yükselme de denilebilir) ya da eşlenmesinden meydan gelen söz dizimsel/dil bilgisel ilişkiler görülür. İşte bu *eşlenme* ve *yükselme (işlev değişikliği)* öbeklerdeki sözcüklerin anlam bilimsel ilişkileriyle birlikte kullanım açısından göndergeselliklerini de etkilemektedir.

Bütün bunları göz önünde bulundurarak bu konu hakkındaki genel görünümü vermek için öncelikle Türk dil bilgisi üzerine yazılmış dil bilgisi kitapları ve makalelerin bazılarında bu öbek yapıların nasıl ele alındığına bakılacak ardından dil bilimcilerin bu yapıları nasıl değerlendirdiğinden bahsedilecektir. Bu iki başlıkta bu yapıların öbek mi birleşik mi olduklarının araştırılmasının yanı sıra ad ve sıfat türünün hangi ölçütlerle belirlendiği, adların ve sıfatların anlam bilimsel

özelliklerine göre söz dizimsel ve biçim bilgisel dağılımlarına göre ayrıldığı noktaların neler olduğu konusu üzerinde de durulacaktır. Sonra *eşleme öbekleri* (eksiz ad öbeği!) hakkında bilgi verilecek, ardından Çuvaşçada<<<<< adcil eşleme yapıları gözlemlenip özellikleri betimlenerek açıklanacaktır.

2. Türk Dil Bilgisinde Eksiz Ad Öbeği: Ad ve Sıfat Türü Karşıtlığında

Yapılan çalışmalarda “eksiz ad öbeği” sorunu, genel olarak sözcüğün bulunduğu sınıf ve dizimdeki konumu/dağılımı ile çözülmeye çalışılmıştır. Fakat Türkçede sözcüğün sınıfını belirleme ölçütleri her araştırmacı için aynı olmayınca adın önündeki konumu sığata ayıranlar ve *niteleme ilişkisini* sadece sıfat türüne özgü görenler, sıfatı anlam bilimsel olarak tanımlayanlar, yapıya *sıfat tamlaması* demiş ve yardımcı unsuruna *sıfat* sözcük türünü uygun görmüştür (Karahan, 1999: 21; Karaağaç, 2012: 490; Korkmaz, 2003: 274-275; Zülfikar, 1995: 781-789; İnan, 1957: 293; Gökdayı, 2007 vd.).¹ Karahan (1999) *demir kapı, cam bardak* gibi örneklerin sıfatlar gibi genişletilebildiklerini ileri sürmektedir. Fakat **demir, plastik, tahta kapı* gibi bir örnekte *kapının* hem *tahta* hem *demir* olması imkân dâhilinde değildir. Kerimoğlu, sıfatların soyut olduğunu ve benzetme ilgisi kurulan bu tipteki sözcüklerin sıfat olarak sayılması gerektiğini, soyutluğun derecelendirilebileceğini, somutluğun ise derecelendirilemeyeceğini ifade etmektedir (2011:1448-1449). Erdem ve Sarı da sıfatların biçim bilgisel olarak üstünlük ve en üstünlük derecelerini yansıttıklarını dile getirmektedir: *Sıcak > daha sıcak, en sıcak; büyük > daha büyük, en büyük*. Ayrıca adların çoğunun bu tür bir derecelendirmeye uğramadıklarını da ifade etmektedir. *kitap > *daha kitap, *en kitap* (2010:324).

Buna göre *demir kapı* kuruluşu için bu testi uyguladığımızda **en demir kapı* şeklinde demirin derecelendirilemediği görülmektedir. Buna karşılık Gökdayı,

¹ Leyla Karahan, ad tamlamalarını *belirli ve belirsiz ad tamlaması* olarak iki gruba ayırmış ve *takisiz isim tamlaması* bahsine yer vermemiştir. Sıfat tamlaması bahsinde, nesnenin neyden yapıldığını belirten *demir kapı, cam bardak, mermer köşk, gümüş kemer* gibi öbeklerin ad öbeği değil, *sıfat tamlaması* olduğunu söyleyen Karahan, bu öbeklerin sıfat tamlaması olarak genişletilebildiklerinden sıfat olduklarını ileri sürer (1999: 21).

Karaağaç da bu yapıya, sıfat tamlaması diyerek eksiz ad öbeğinin varlığına karşı çıkar. *Toprak adam, cam adam* örneklerini, sıfat tamlaması olarak kabul eder (2012: 490).

Eksiz ad öbeğini kabul etmeyen araştırmacılardan bir diğeri de Zeynep Korkmaz’dır. Korkmaz, *çelik dolap, demir pençe, elmas yüzük* gibi öbeklerde birinci adın ikinci ad önünde işlev bakımından bir sıfat işlevi yüklendiği bu türlü sınıflandırmalarda şekilden çok işlevin ön planda tutulması gerektiğini düşünmektedir. *Sümer Sokak, Zirve Restoran* gibi kullanımların eksiz tamlama örnekleri olmadığını, kısa anlatma çabası, yabancı dile özenme gibi nedenlerle bu yapıların iyelik biçim birimi düşmüş bir *belirtisiz isim tamlaması* olduğunu kabul etmiştir (2003: 274-275).

Zülfikar, *Türk Dili Dergisi’ndeki Takisiz Ad Tamlaması Sorunu* başlıklı yazısında çeşitli araştırmacıların eksiz ad öbeği hakkındaki görüşlerini sıralar. Kendisine göre eksiz ad öbeğinin olmadığını ifade eder. *Türk bodun* gibi örneklerin 1300 yıl önce olduğunu ve bugün iyelik biçim biriminin düşmediği yapıların daha fazla olduğunu belirtir. *Taş köprü* türünde olan örneklerin

demir kapı kuruluşuna sıfat tamlaması demektir, çünkü *demir* sözcük türü olarak ad olsa da dizimde bir sıfat özelliği göstermektedir (2007: 248-249).² Gökdayı'nın bu fikrinin temelinde ise niteliğin tanımının "varlığın özelliğini" gösteriyor olması yatar. *Nitelik* ve *sıfat* bu durumda eş değerli görünmektedir. O halde tipik sıfatların "tekrarlanabildiği kuralı" bu örneklerde de uygulanabilir olmalıdır. Aynı türden başka madde adları ile adı birleştirdiğimizde (*demir, tahta sopa) kabul edilebilir bir kullanım ortaya çıkmamaktadır. Dağılımsal açıdan tipik bir sıfat özelliği göstermekte zorlanan bu sözcüğün tür olarak farklı bir yere yerleştirilmesi gerektiği ortadadır ve "nitelemenin" tanımı üzerinde daha fazla durmak gerekmektedir.

Korkmaz'ın (2003) *demir pençe* örneğinde ise farklı bir durum söz konusudur. Bu tipteki örnekler, *izafet-i teşbihîyye* olarak da bilinmekte ve bu kuruluşlarda adların benzetme ilişkisi ile ilgi kurduğu düşünülmektedir. Bu bakış açısına göre iki nesne bulunmaktadır ve bir varlık, başka bir varlığa göre anlamlandırılmaya çalışılmaktadır. Benzetme ilişkisinin kurulduğu *demir pençe* örneğine derecelendirme testi uygulandığında *en [sert(demir)] pençe yapısının kabul edilebilir bir kullanım olmadığı görülmektedir. Zaten söz dizimsel dağılıma göre bu örneği test etmemiz de anlam bilimsel bir ilişki söz konusu olduğu için gereksiz durmaktadır. *Demir* sözcüğü, benzetme ile *sert* kavramıyla ilişkilendirilmiş ve bu söz dizimsel alanda, *demir* madde adına göndergede bulunularak kullanımda adın niteliği kastedilmiştir. Bu nitelik özelliğinden dolayı da yapıdaki *demir* sözcüğü sıfat olarak algılanmıştır. Fakat *kol böreği*, *deve kuşu*, *ekmek ayvası* gibi örneklerde de *kol uzun* niteliğini, *deve büyüklüğü*, *ekmek yumuşaklığı* benzetme

taştan yapılmış köprü şeklinde açılacağından burada *taşın* sıfat olarak görev yaptığı sonucuna varır (1995: 781- 789).

Mayzel'in doktora çalışması olan *Türk Dilinde İzafet* adlı tezde, *üçüncü nevi izafet* diye bahsi geçen ve *S0+M0* yapısındaki öbek, dokuz gruba ayrılmıştır. Diğer dil bilgisi kitaplarında konu edilen bir şeyin neden yapıldığı ve neye benzediğinin ifade edildiği adların dışında meslek adlarına (*Mimar Sinan*, *Çoban Hasan*), ırk adlarına da (*Tatar arabacı*, *Ermeni ebe*) bu grupta yer verilmiştir (İnan, 1957: 293).

Bilgegil, ad öbeklerini *belirtili*, *belirtisiz* ve *zincirleme isim tamlaması* olarak üç grupta inceler ve takısız ad öbeğine yer vermez. Yine aynı kitapta *Restoran Bekir*, *Konya Han* gibi eksiz söz öbeklerinin azınlıkların taklidi ve reklam etkisiyle oluşturulduğunu, bunların esasında *Bekir'in Restoranı*, *Konya Hanı* gibi belirtili ve belirtisiz isim tamlamalarından değiştirildiğini söylemektedir (1984: 127).

Banguoğlu ad öbeğini, *adtakımı* başlığıyla ele almıştır ve *adtakımı belirli* *adtakımı* ile *belirsiz* *adtakımı* olarak iki gruba ayırmıştır. Takısız ad öbeğinin varlığını kabul etmemektedir (2011: 345).

² Gökdayı, *Türkçe Sözlük ve Cevizci*'nin verdiği nitelik tanımlarına göre *demir* sözcüğünün türünü sıfat olarak belirlemiştir. "Türkçe Sözlük'e göre nitelik "bir şeye ait olan, onu benzerlerinden ayıran her şey" olarak tanımlanmaktadır. Daha ayrıntılı başka bir tanımda ise "(1) bir nesnenin algılanabilir, gözlemlenebilir özelliği, bir şeyin sahip olduğu ve o şeyi tanımlanabilir, bilenebilir ve başka varlık türlerinden ayırt edilebilir kılan özellik, (2) bir nesnenin, başka bir nesne olarak değil, fakat o nesne olarak başka nesnelere ayrılmasını sağlayan karakteristik" denmektedir (Cevizci 2000: 684). (Gökdayı 2007: 248).

ile ifade etse de yapısı gereği yardımcı unsur olan ad, bulunduğu yapı dolayısıyla sıfat değil, ad işlevinde olarak değerlendirilmektedir. Ama *demir pençe* örneğinde her iki adda da herhangi bir biçim birim olmadığından demir çok rahatlıkla varlıklar dünyasındaki varlık adı olarak değil, sıfat olarak değerlendirilebilmiştir. *Demir*, artık bir maddeye değil, maddenin fiziksel bir özelliğine “nesnenin özelliğine bütünüyle ondan oluştuğuna” göndergede bulunmaktadır. Benzetme ile oluşan anlam, Johanson’un (2004) sınıflandırması göz önünde bulundurulduğunda üçüncül bir anlamsal işlev değildir. Korkmaz’ın da (2003) bunları sıfat olarak algılamasının temelinde varlığın özelliğinden bahsediliyor olması bulunmaktadır. Aynı şekilde Gökdayı (2010), *aslan yürek* örneğine benzetme yönü ile benzetme ilgeci (edat) düşürülmüş sıfat tamlaması demektir. Delice de “bir adın neden yapıldığı veya neye benzediğini belirten sözcüklerle kurulan *demir perde* ve *aslan asker* gibi örneklerin kesinlikle sıfat tamlaması sayılması gerektiğini, çünkü sözcüklerin ontolojik olarak sıfat değil ad olarak doğduklarını ve sonradan başka bir adın herhangi bir özelliğini belirtecek şekilde kullanıldığında sıfat olduğunu ifade etmektedir (2017: 138). Bu görüşler varlığın özelliğinin, varlığı belli bir sınıfa yani *varlık sınıfına* dâhil edebildiğini göz ardı etmektedir. Bu durumda *sınıflandırıcı adlar* ve *sıfatlar* arasında bir ayrıma gitmenin gereği ortadadır. Çünkü bu sözcüklerde varlıkların özelliklerine değil, varlıkların kendisine göndergede bulunmaktadır (Johanson, 2004). Bu nitelermelerde *baş ad* ve *niteleyicinin* özdeşleştiği görülür. *Altın, demir* gibi madde adlarında da baş adın sahip olduğu veya ondan oluştuğu bilgisine göre Johanson’un (2004:8; 2006: 67) ifade ettiği üzere madde adı sıfat olmadan *sınırlandırıcı bir niteleyici* özelliği göstermektedir. Bu durumda yukarıda da ifade edildiği üzere bu sözcükler tam olarak sıfat gibi davranmamaktadır. Sıfatların tipik olarak varlığın *boyut renk, işitsel nitelikler, biçim, tat, dokunma*, daha az tipik olarak *zıtlıklar, kişisel beğeni, fiziksel, duygusal ölçüler, geçici durumlar (sıcak, soğuk, temiz, kirlili), yaşamla ilgili ifadeler (yaş, hayatta olma, sağlık, meşguliyet)* (Givon, 2001a:81-83) gibi özellikleri dışında kalan bu özdeşleşen sözcüklerdeki anlam bilimsel özellikler, varlığın kendi içindeki ayrımcı özelliklerini göstermemektedirler. 3. bölümde van Schaik’in (2002) görüşlerine dayanarak ifade ettiğimiz üzere bu sözcükler baş adların göndergede bulunduğu genel, sınıflama yapan adlardır. Van Schaik’in (2002) bu bakış açısının kökeninde işlevselcilik bulunmaktadır. Çünkü dil sosyal bir etkileşimdir ve iletişim hedefinin gerçekleşmesi için iki katılımcı gerekir. Katılımcılar dil bilimsel ifadelerle dil bilimsel kurullarla ulaşır. Aynı zamanda dil bilimsel ifadeleri yöneten gerçek kurullar bulunmaktadır bunlara da pragmatik kurullar denilmektedir. Pragmatik kurullar, anlam bilimi ve söz dizimi de içermektedir (van Schaik, 2002: 58-59). İşte bu sözcükleri varlığın sınıfına dahil eden bakış açısı, pragmatik (kullanım) kurullarla dil bilimsel ifadeyi işlevsel düzeye taşıyıp dil bilimsel kurulların düzeyinden bir üst düzeye çıkarmıştır ve sonuçta varlığın niteliği ve niteliğe dayalı ad sınıfı türleri birbirinden ayrılabilmiştir.

Eksiz ad öbeği olarak sayılan bir diğer tür, sokak, restoran v.s adlarıdır. Korkmaz (2003) *Sümer Sokak, Zirve Restoran* gibi örneklerin *belirtisiz isim*

tamlaması olduklarını ve *dönüşümle* bu yapıda göründüklerini dile getirmektedir. Bu örnekler, bu sebeple veya toplumun sosyo-kültürel özelliklerin değişmesine göre şekillenmiş örnekler olarak görülebilir. Bu örneklerdeki *Zirve*, *Sümer* sözcüklerinin sıfat olması söz konusu değildir. Korkmaz da bunu vurgulamıştır. Sıfatlarda *kırmızı kalem*, *kalem kırmızıdır* şeklinde bildirilebiliyorken “Zirve Sokak”, “Sokak, Zirvedir”e eşit değildir. Burada tümlene ilişkisinin olduğu açıktır. Bilgegil de (1984) *Konya Han*, *Konya Hanı* gibi yapıların *belirtisiz isim tamlamasından dönüştüğünü* ileri sürmektedir. Bu dönüşümü bir test olarak kullandığımızda, yapı olarak aynı olan bazı ifadelerin varsayılan dönüşüm öncesi yapının anlamı ve göndergesi ile aynı olmadığı görülür. Böyle bir ekleme yapıldığında yapıların göndergeleri değişmektedir (karşılaştırma için *kadın doktor* ve *kadın doktoru*; *Akgül Sokak* ve *Akgül Sokağı*). Bu grup içerisinde sayılan öbek yapıları eksiz olmalarından dolayı *tek bir yapıda* karşımıza çıksa da bu yapıyı oluşturan dil bilgisel ilişki, hem anlam, hem söz dizimi hem de kullanım etkisinde meydana gelen bir alanda oluşmaktadır. Karşılaştırma yapılabilmesi için verdiğimiz örneklerden *kadın doktor* ve *kadın doktoru* yapılarının ilkinin *sözlüksel yapışıklık*, ikincisinin *biçim bilgisel yapışıklık* ile “ad kökenli bir ifade” olduklarını görüyoruz. Bunlara yapıları dolayısıyla “birleşik” diyoruz. Aynı zamanda *Akgül Sokağı* ve *Akgül Sokak* örneklerinin de yapıcı birleşik olduklarını görebiliyoruz. Burada anlatmak istediğimiz her yapı dönüşümünde yani yapı değişince *Akgül Sokak* ve *Akgül Sokağı* örneklerinde olduğu gibi göndergelerin eşit kalmamasıdır. Zülfikar (1995) ise konuyu farklı bir yönden ele almış ve bu yapıların içyapılarında sıfat olduklarını öne sürmüştür. Buna göre *taş köprü*, *taştan yapılmış köprü* olarak açıklanabilir. Fakat burada iki farklı yapı ve tek bir anlam bulunmaktadır. Dolayısıyla yapılar farklı olunca birleşen unsurların kendilerinin türü ve aralarındaki ilişkiler de değişmektedir. Bu yüzden sözcüklerin hangi söz dizimi düzeninde olduğu önemlidir.

Adın önündeki konumun *bir diğer niteleyici olan ad* olabileceğini söyleyenler ise öbeğe *ad öbeği/isim tamlaması* demiş ve yardımcı unsurunun da *ad* sözcük türünde olduğunu ileri sürmüştür³ (Gencan, 2007: Eker, 2006: 424; Gabain, 2003:

³ Gencan, *Üçüncü Türü Ad Takımı (Takısız tümlene)* başlığıyla ele aldığı takısız ad öbeği için iki sözcüğün de *takı* almadığını söyler. Ona göre, tümlenici, asıl adın neden yapıldığını (*mermer saray*, *kerpiç duvar*, *ipek entari*) ve neye benzediğini (*aslan asker*, *tunç bilek*, *tilki çocuk*) gösterir (1979:162-163).

Eker, *Çağdaş Türk Dili'nde, III. tip ad tamlamaları* başlığında konuyu değerlendirmektedir. Eker, *eksiz ad tamlaması/unvansız tamlama* olarak adlandırdığı takısız ad öbeğinin, sıfat tamlamalarından ayrılması gerektiğini çünkü *soğuk/sıcak*, *güzel/çirkin*, *ak/kara* gibi sözcüklerin olumsuz biçimlerinin olduğunu eksiz tamlamada, tamlayanı oluşturan sözcüğün olumsuzunun yapılamadığını ve bu tamlamanın ayrı bir grup sıfat tamlaması olarak sayılması gerektiğini ileri sürmektedir (2006: 424).

A. von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*'inde, *vasıflık ve isim* konu başlığında, eksiz adların, sıfatların ve adların, soru sözcüklerinin sık sık vasıflık olduklarını söyler ve şu örnekleri verir: *türk bodun* ‘Türk milleti; üç oğrı’ ‘üç harami’. Görüleceği üzere Gabain de bu tür yapıların yardımcı unsura vasıflık özellik getirdiklerini kabul etmektedir (2003: 113).

113; Atabay vd.,1983: 55). Niteleyici konumunda adın da olabileceğini söyleyenler ya doğrudan *ad* tespitini yapmış ya da ad ve sıfat türünü *yerine koyma testi/söz dizimsel dağılım* ile belirlemiştir. Yapılan çalışmalar arasında söz dizimsel dağılımı vurgulayan ve sıfat türünden adı, dağılımı açısından ayıran Eker (2006) ve Gabain'dir (2003). Sözcük türünün *ad* olduğu konusunda anlaşmaya varanlar bu türü *eksiz tamlama* olarak adlandırmaya devam etmiştir. Gabain, ayrıca sayıların adla birleşmesinden oluşan öbekleri (üç ögrü) de eksiz tamlama örnekleri içinde vermektedir. Gökdayı ise *iki yüz, üç bin* gibi sayı adlarının birleşmesi ile oluşan bu kuruluşlara sıfat tamlaması olarak bakarken *sayı+ad* kuruluşlarında ne niteleme ne sahiplik ilişkisi bulunmadığından öbeğin türünün de belirlenmesinin güç olduğunu ifade etmektedir (207: 251). Gökdayı'nın da ifade ettiği üzere sayıların nitelik özelliği ve kavramsal bir içeriği bulunmamaktadır. Bu yapıların *eksiz ad öbeği* olması için başın önündeki ad ya da sıfatın niteleme özelliğinin olması, ayrıca eşleme olabilmesi için de göndergelerinin anlam bilimsel olarak özdeşleşmesi gerekmektedir. Yani başın yardımcı unsuru olan ad ya da sıfatın *betimleyici bir içeriğinin* olması gerekir. Bir *niceleyici* olarak sayıların böyle bir özelliği görülmemektedir.

Bu bölüm içerisinde yazımızda önerdiğimiz eşleme/eşleme öbeğine benzer olan görüş Deny'nin *açıklama (beyanlı atıf) öbekleri adlandırması* ve kavramıdır. Deny, yanaşık ve kaynaşık iki ad veya daha fazla addan oluşan öbekleri bu şekilde adlandırmaktadır (Deny 2012: 700). Öbekteki adların *yanaşık* olması onların söz dizimsel ilişkisinin hiyerarşik olduğunu ve *kaynaşık* olması da eş göndergeliliğini ve özdeşliğini göstermektedir. Bu adlandırmada geçen "açıklama" ise bu yapılarıdaki unsurların sıfatın nitelemesinden farklı bir şekilde eksiltilebilirliğini ifade etmektedir. Yani Deny'e göre, *Yazar Konstantin'e* yapısında bunlardan biri dizimden çıkarılınca sözdizimsel düzen bozulmaz ve gerektiğinde *yazara, Konstantin'e* şeklinde her iki unsura da durum biçim birimini getirilebilir.

Sonuç olarak anlaşılan o ki çalışmalarda "eksiz birleşmeler" öbek⁴ olarak kabul edilmiş ve sadece öbeğin bileşenlerinin sözcük türünü belirleme konusunda farklı görüşlerin olduğu gözlemlenmiştir. Yazımızın konusu olan eşlemelerde,

Doğan Aksan'ın yayıma hazırladığı, Neşe Atabay, İbrahim Kutluk ve Sevgi Özel'in ortak çalışması olan *Sözcük Türleri I*'de takısız tamlama kabul edilir ve takısız tamlama için tamlayan, tamlananın neyden yapıldığını ve neye benzediğini gösterir, yer adları ve akrabalık adları kurar, denilmektedir (1983: 55).

Tokyürek ve Pekacar ortak çalışmalarında Eski Türkçede *türük kagan, çıntan ıgaç, er at, yençaü ügüz* gibi tamlamaların ad₀ + ad₀ kuruluşuyla oluşturulan isim tamlamaları olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca çalışmada konuyla ilgili olarak Eski Türkçeden itibaren günümüze kadar pek çok örnek sunulmuş ve sonuç itibarıyla takısız/eksiz isim tamlaması kabul edilmiştir (2014: 9-38).

⁴Tamlama ve birleşik söz öbekleri konusunun alt kümeleridir. Yazıda öbek (phrase), birleşimin (compound) zıddı anlamında kullanılmıştır ve "tamlama" yerine tercih edilmiştir.

yukarıda saydığımız bütün “eksiz birleşmeler” değil, arasında *yüklemleme ilişkisi* olan *özdeş* adların oluşturduğu yapı bağımlılıkları konu edilmiştir.

3. Dil Bilimcilerin Eksiz Ad Öbeği Görüşü: Birleşik-Öbek, Sıfat-Ad Türü Karşıtlığı ve Özdeşleşme

Yukarıda bahsettiğimiz dil bilgisi kitaplarında araştırmacılar, sözcüğün türü konusunda ayrılmaları dolayısıyla öbeğin adlandırılması konusunda da (sıfat tamlaması, ad tamlaması) ayrıldılar. Dil bilimi literatüründe ise bu tartışma, öbekteki sözcüğün türü ya da dağılımı ve yapıların *öbek* (phrase) ve *birleşik* (compound) olması hakkındadır.

Eksiz ad öbeği olarak varsayılan bu yapıların birleşik mi öbek mi olduğu konusu, çeşitli kriterler çerçevesinde değerlendirilmektedir. Birleşik ve öbekleri ayırt etmek için genel olarak literatürde *vurgu* (Giegerich, 2009: 189), *yapı*, *anlam bütünlüğü*, *sözlüğün malzemesi olma*, *tümlene* gibi kriterler yer alır (van Schaaijk 2002: 56). Dede bu yapıları, niteleme ilişkisinde olmaları ve adlar arasında anlık ilişkilere işaret etmelerinden dolayı *birleşik* olarak saymakta ve bu kuruluşları *niteleyici birleşik* (attributive compound) olarak adlandırmaktadır (1978:9). Dede, ayrıca bu tipteki *Ad+Ad* birleşimini, *Sıfat+Ad* öbeklerine benzetmektedir. Bu yapıların anlam bilimsel bağımlılıklarını tek bozanın Türkçede “bir” belgisizlik artikeli olduğunu belirtir. Sadece *Ad+Ad* yapısında, artikelin unsurların arasına girebileceğini, *gösterici* (specifier) yerine ancak bir sayı olarak belirtme işlevindeyse geçebileceğini iddia etmektedir (*bir taş duvar* krş. *taş bir duvar*). Dede’nin tezinde sayılan bir diğer fark da sıfatın derecelendirilmesi konusudur. Niteleyicili olanların dağılımında derecelendirme sözcükleri bulunmaz (**Çok taş duvar* krş. *çok güzel kız*; **çok kızartma* et). Niteleme ilişkisi olan yapıları adıl ve eylemcil niteleyici birleşikler olarak ikiye ayıran Dede, eylemcil birleşikler için {-ma} biçim birimi ile türetilen sözcüklerden oluşan yapılara yer vermektedir (*yapma bebek*, *takma diş*) (1978: 10-14). Dede ayrıca “bir” belirsizlik artikeli⁵ olarak saydığı sözcüğün *Ad+Ad* yapısında unsurların arasına girmesini, anlam bilimsel bağımlılığı yani birleşik yapıda olmasını engellemediğini de bu şekilde göstermek istemiştir. Karahan’a göre ise “bir” parçacığının araya girmesi bu bağımlılığı ve *geçici ad olma* kriterini bozmaktadır. Bu gibi durumlarda “bir” parçacığının iki ad arasına girmesini kavramlaşmadan bir kaçış ve niteliğe odaklanma şeklinde değerlendirilebileceğini ifade etmektedir (2018: 1019). Yani geçici anlık oluşturulan birleşiklerde *biçim bilgisel yapışıklık* (morphological

⁵ Leyla Karahan (2018) “bir” parçacığı olarak adlandırmaktadır.

integrity) ya da *anlam bilimsel bir bağımlılık* ya da *sözlüksel yapışıklık*⁶ olması gerekir ve birleşikliğin ön koşulu da araya herhangi bir unsur girmeden geçici olarak o şeye veya olaya ad olmaktır. Karahan (2018) niteleyici adın geçici ad olma kriterini bozduğunu düşünerek sözcüğün türünü sıfat olarak kurgulamaktadır. Oysaki niteleyici denilen “modifier” hem ad türünün hem de sıfat türünün söz dizimsel konumu olabilmektedir. Nitekim Johanson da bu yapıların niteleyici (modifier) adlarla oluşturulan bir tür birleşik olduğunu düşünmektedir (2006: 67).

Burada *birleşik* ve *öbek* olma kriterleri için belki de en çok üzerinde durmamız gereken konulardan biri de *araya giren unsurun* özellikleridir. Çünkü tipolojik olarak bazı dillerde kök birleşiklerin bile arasına bir unsur girebilmektedir. Sözlüksel yapışıklık kurallarına göre sayı, şahıs, cins işaretleme, durum atama, bu sınırlılığı bozan söz dizimsel yönlendirmelerdir (Booji, 2009b: 13-14). Örneğin, yukarıda verilen “bir” parçacığı örneği Türkiye Türkçesinde söz dizimsel olarak belirliliği (belirlilik ve belirsizlik) işaretleyen sözlüksel bir parçadır. *Taş bir masa beğendi* ya da *taş masayı beğendi* cümlelerinde belirlilik/belirsizlik işareti, belirtme durum biçim birimi ve “bir” parçacığı ile diğer masa türlerinin içinden seçilenin *taş olan masa* ya da *herhangi bir taş masa* olduğunu gösterebilmektedir. Yani herhangi bir durum atama ve özellik yansımaları (uyum-sayı, şahıs, cins) bulunmamaktadır. Dışarıdan söz dizimsel bir yönlendirme söz konusu değildir. Türkiye Türkçesinden yukarıda verdiğimiz örneklerde belirlilik, görüldüğü üzere içsel bir özellik değildir. Sözcük belirtilmek (belirsizlik) istendiğinde söz dizimsel bir başın önüne “bir” parçacığı getirilebilmektedir. Bu durumda yapısal olarak iki sözcükten oluşan bu adların birleşik olma kriterine araya giren unsur engel olmamaktadır. Bu durumda Dede'nin (1978) bu yapıların birleşik olduğu ve araya giren “bir” parçacığının birleşikliği etkilemediği konusundaki görüşü doğrulanmaktadır.

Bu sözdizimsel kuruluşları Giegerich ise *birleşik* değil *öbek* (phrase) olarak görmektedir. Bu yapıları *atıf nitelemesi* (ascriptive attribution) yani adla adın birleşmesi olarak bakmaktadır (2009: 186-187). Giegerich, birleşiklerin *vurgu, dizim-sözlük* fakına dayalı olarak ve *anlam kapalılığına* göre öbekten ayrılacaklarını düşünmektedir. Görünüşe göre Giegerich, anlam kapalılığı

⁶ Sözlüksel yapışıklık (lexical integrity), Kuruluş Dil Bilgisi'nin (Construction Grammar) ilkelerinden biridir. Buna göre dilleri *sözcük* (word) ve *öbek* (phrase) ayrımı yapmaktadır ve bu evrensel bir özelliktir. Birleşik sözcük (complex word) ve öbek (phrase) arasındaki fark sözcüğün öbekten daha yüksek derecede *yapışıklık* gösterdiğinde ortaya çıkar. Birleşik söz dizimsel olarak yönetilmesinde sınır (no syntactic manipulation constraint) bulunmaktadır. Bu özellik sözcük ve öbek arasındaki değişmez bir özelliktir Sözlüksel yapışıklık ilkesi her dil için aynı sonuçları gösterip doğrulanmadığı için evrensel bir ilke olamadığı konusunda eleştiriler bulunmaktadır. Örneğin; Booji, Arrente dilinde birleşik sözcüklerin içsel bir ayrışma (initial separation) yaşadığını ve kök sözcükte “öksürmek” eylemi söylenirken araya bir sözcük girebildiğini söyleyerek bu durumu örneklendirmektedir: *ateke (öksürmek, Kadın O) akwele (sözde) tn+eme (öksürmek-Şimdiki Zaman) “o, sözde öksürüyor”*. (Booji, 2009b: 13-14).

olan sözcüğün birleşik olabileceğini düşünmekte (sözcük ve birleşik, sözlüksel bir birim olarak algılanarak) ve bunu da *yapışıklık* ve *sözdizimsel olarak yönetilmesinde sınır* ile açıklamaktadır. Buradaki yapışıklık, çizgisel bir yapışıklığın yanı sıra bağlı bir yapışıklık (cohesive) olarak da değerlendirilmektedir. Booji ise pek çok dilde bazı tipteki öbeklerin sözcük gibi aynı işlevde kullanıldığını ve bu öbeklerin işlevinin nesnelere sınıfına göndergede bulunduğunu dile getirmekte ve bu öbekleri *birleşige*⁷ *benzer öbekler* (compound-like phrase) olarak adlandırmaktadır (2009: 215). Rice ise bu yapılarıdaki sözcükler arasında bir *alt sınıflama ilişkisi* ve de bir *birleştirme ilişkisi* öngörmüştür. Ona göre Ad1, Ad2'den yapılmışsa bunlar *birleştirilmiş*⁸ *birleşikler* (composed of compounds) olarak adlandırılır ve iki ad arasında alt kategorileme ilişkisi görülüyorsa da *Ad+Ad birleşikleri* (N+N compounds) olarak adlandırılır (2009: 552). Burada biçim bilgisel olarak öbekler, yapılarına ve birleşme türlerine göre ikiye ayrılmıştır.

Sonuç olarak biçim bilgisel olarak ve söz dizimsel olarak birbirine yapışık olan, geçici adlandırmalar yapan söz dizimsel kuruluşlar *birleşik* yapısındadır. Öbeklerde ise kuruluşun unsurlarının arasında durum atama, özellik yansımaları gibi bir başın yönlendirmesi ile oluşan ilişkiler kurulur. Bu yüzden öbeklerde *yapıların kapalılığı* (structure opacity) söz konusu değildir. Bu temelde hareket ettiğimizde *Ad+Ad* yapısındaki biçim bilgisel olarak birbirine yapışık olan (bahçe kapı-sı) kuruluşlar dışındaki söz dizimsel kuruluşların da yapısı gereği birer birleşik sayıldıklarını ve bunların birer sözlüksel yapı/birim ya da sözcük olmadığını söylememiz gerekmektedir. Birleşik, yapışıklık (cohesiveness) anlamında *öbek* ve *sözcük* arasında yer almaktadır ve bu yapılarda sınırlar daha çok eşleme ilişkisi ile belirlenebilmektedir. Eşleme ilişkisi ile hem göndergesel açıdan hem sözcük türü açısından hem de her bir sözcüğün yapısı açısından eşlenme görülmektedir. Örneğin, biçim bilgisel olarak yapışık olan birleşiklerde iki farklı göndergesi olan sözcük, birleşik sonucunda nesnelere dünyasından başka bir varlığa göndergede bulunur. Eşleme ilişkisi ile kurulanlarda ise adlardan birinin göndergesi birleşğin de göndergesi ile eşleşmektedir. Eşleme konusu bir sonraki bölümde daha ayrıntılı işlenecektir.

Dil biliminde, birleşik-öbek karşıtlığı dışında, bir de ad-sıfat türlerinin arasındaki farkın nasıl ortaya koyulduğuna da bakmak gerekir. Bu sözcük türlerini ayırt edebilmek için özdeşleştirme, dağılım ve anlam bilimsel özellikler bu sınırların çizilebilmesi konusunda yardımcı olmuştur. Eksiz birleşmelerden varlığın hangi maddeden ve neyden oluştuğunu gösteren yapılar, van Schaaiik (2002) ve Lieber (2009) tarafından anlam bilimsel işlevleri açısından değerlendirilmekte ve bu anlam bilimsel ilişkiye *özdeşlik* denilmektedir. van

⁷ Birleşik (compound), iki ya da daha çok bağımsız birimden oluşan anlam bakımından baş işlevini göre sözcüğün alt sınıfını belirten yapı (İmer, vd., 2013).

⁸ Birleşim (combination), bir birimin dizimsel boyutta başka birimlerle kurduğu bağıntı (İmer, vd., 2013).

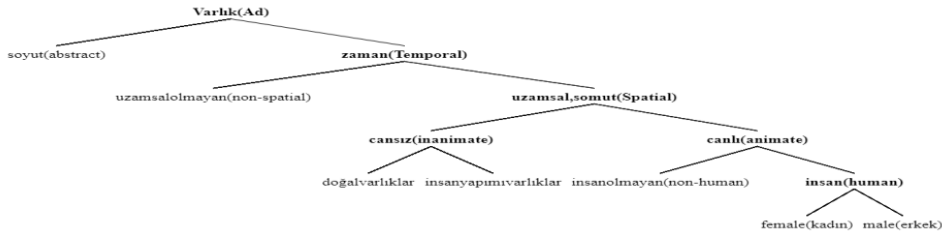
Schaaik, bu yapıların anlam bilimsel ilişkilerini *özdeşlik nitelemesi* (property attribution ya da identity attribution) olarak tanımlamaktadır (2002: 24; 2009: 362-363). van Schaaik (2002) yapıları da *sıfır biçim birimli birleşik* (zero compound), *niteleyici birleşik* (attributive compound) ya da *ad-baş niteleme ilişkisiyle oluşan birleşik* (substantive-head modification compound) olarak adlandırmaktadır. Bu yapı tipiyle varlığı meydana getiren şey, adı nitelemektedir (van Schaaik, 2002: 24). Bunların gerçek birleşiklerden yapıcı farklı olduklarına işaret eden van Schaaik, *hayvan herif, melek kadın, domuz öğretmen, çocuk katil, kadın doktor* gibi örnekler üzerinden açıklamalarda bulunmuştur. Ona göre (a) *kadın doktoru* ve (b) *kadın doktor* örneklerinde (a)'da *doktor* başının alta sıralısı, *kadındır* ve *jinekolog* mesleğine göndergede bulunmaktadır. (b)'de ise *doktor* ve *kadın* arasında özdeşlik ilişkisi bulunmaktadır ve baş adın temel anlamı, başka bir adla genişletildiğinde değişmemektedir. Bu gibi örneklerde bu iki ad, *özdeşlik ilişkisi* kurarak eşlenmiştir (apposition). van Schaaik, *melek kadın, domuz öğretmen* gibi örneklerde *melek* ve *domuz* sözcüklerinin benzetme ile “sıfat” olduğu konusuna şüphe ile yaklaşır. Ona göre *modification*⁹ ilişkisi olan bu örneklerde *melek, domuz* vd. sözcükler *kadın* ve *öğretmeni* genel bir ifade vererek nitelerler (attribution). Bu belirsizlik (indefinite) ise bu sözcükleri daha çok sınıflandırıcı adlar kategorisine sokmaktadır (2002: 51-52-53). Bu yüzden van Schaaik, bu sözcüklerin daha çok *varlığı sınıflandıran ad* olduklarını ve ad olarak “attributive” özellik taşıyarak niteleme (modification) ilişkisi kurduklarını ileri sürmektedir.

Van Schaaik, kavram çerçevesini çizdiği ve adlandırmasını yaptığı, niteleyici (modifier) yerindeki sözcüğün türünün belirlenmesi için Braun ve Haig'in (2009: 90-91) çalışmasına dayanarak iki yöntemden bahsetmektedir. İlki biçim bilgisel dağılımdır. Buna göre Türkçe için *geniş belirsiz bir orta bölüm* olarak saydığı bir grup, ad mı sıfat mı olduğu belli olmayan sözcüklerin {+II} ve {+sIz} biçim birimleri aldığı türleri belirlenebilmektedir. İkinci yöntem, *Ad+Ad* yapısındaki yardımcı unsur olan adın, kategorik olarak belirlenmesinde *dönüştürme kuralının* (conversion rule) uygulanmasıdır. Buna göre sözlükten alınan ad, sıfata dönüştürülebilirken sözlükten alınan sıfat da ada dönüştürülebilir. Fakat van Schaaik, *sıfattan ada dönüşümün* daha fazla ve yaygın olduğunu ifade etmektedir (2002: 55). Bu yapıları van Schaaik gibi *özdeşlik eşleyicileri* olarak kabul eden Johanson (2004) sözcüğün kategorik bilgisinin dönüşüm kuralına göre değiştiğine katılmamaktadır. Adın birincil kullanımdan *ikincil nitelik* (secondary attributive) kullanımına geçmesi, addan sıfata geçmek anlamına gelmemektedir. Burada varlıkların özelliklerine değil,

⁹“Modification” ilişkisi hem adların hem sıfatların baş ad ile münasebeti ile ortaya çıkmaktadır ve tümleme ilişkisinin zıttıdır. Agop Dilaçar (1971: 93) bu terimi “anlama değişiklik vermek” olarak tanımlamakta, sıfat ve zarfın birer “modifier” olduğunu söylemektedir. İmer vd., (2013) nitelenen ad ya da ad öbeğinin niteliğini gösteren sıfat ya da adları anlatan terim olarak tanımlamaktadır. Crystal'a göre dil bilgisel bir birimin diğer birim ile yapısal bağımlılığını gösteren bir söz dizimi terimidir (2008: 309).

varlıkların kendisine göndergede bulunmaktadır (Johanson, 2006: 67; 2004: 8). Bunlar varlığın adları olmaya devam ederler. Niteleyici ve baş arasında eşit bir ilişki oluştururlar. “Başın göndergesi, niteleyici tarafından belirtilen varlığa ya sahiptir ya da o varlıktan oluşur. Bunlar nitelenen varlığın, tanımladıkları varlığın tipik bazı özelliklerine sahip olduğunu ifade etmezler, ancak gerçekte nitelenen varlığın ondan oluştuğunu ifade ederler.” (2004: 12-13). Ad niteleyiciler, baş adlarının gönderge alanını özgüleştirebilirler, sınırlandırılırlar ve böylelikle kendi kendilerine bir varlığın işareti olarak göndergede bulunurlar. Eşit göndergesel bir ifade için böyle bir nitelemeye gereksinim duyarlar (Givon 2001b: 1-10). Johanson’un varlığın adları olan sözcüklerin ad türünde olduğunu Givon’un (2001a) varlığı sınıflandırma biçimi desteklemektedir.

Aşağıda gördüğümüz bu ağaçta, varlık (ad), *soyut* ve *zaman* olarak ilk başta ikiye ayrılmaktadır. Soyut olanın ne yer ne zaman ile ilişkisi bulunmamaktadır. Varlıkların bir *uzamda* olabilmesi için zamanın olması şart koşulmuştur. Zaman, yerden daha geniş görülmüştür. Givon, ayrıca cinsiyete, *kişilerin sosyo-kültürel özelliklerinin*, *yaş*, *meslek*, *sosyal durum*, *dini durum*, *akrabalık* gibi özelliklerin de dâhil edilmesi gerektiğini ileri sürmektedir (2001a: 49). Bu ağaca göre cinsiyet ifade eden bir sözcük, *kadın* ya da *erkek* bir ad ile birleştiğinde niteleyici yerinde olmasından dolayı sıfat olmamaktadır. Sıfattan ada dönüşmemektedir. Aynı şekilde *altın*, *tahta*, *gümüş* sözcükleri insan yapımı varlıklar içerisindedir. *Müslüman/Hristiyan adam*, *çoban Ali*, gibi örneklerde *Müslüman/Hristiyan* derecelendirilebilen soyut bir nitelik olarak değerlendirilebilir. Fakat dinî durum Müslüman ise bu derecelendirilememektedir. *Çoban* meslek adına derecelendirme testini uyguladığımızda **en çoban Ali* örneğinin kabul edilebilir olmadığı ortadadır. Sonuç olarak bunlar adların açıklayıcılarıdır ve *varlığın sınıflandırıldığını* gösterirler.

Ad sözcük türünü bu şekilde belirlerken niteleyicinin sıfat olduğunu anlam bilimsel olarak da ayırt edebilmemiz gerekmektedir. Sıfatların anlam bilimsel karakteri, bir sıfatı zaman zaman addan ayırmamıza yarayabilir. Givon’a göre sıfatlar, *boyut sıfatları*, *renk*, *işitsel nitelikler*, *biçim*, *tat*, *dokunma* gibi prototipik karakter göstermelerinin yanı sıra daha az tipik olan anlam özellikleri de gösterebilirler. Örneğin, *zıtlıklar*, *kişisel beğeni ifade eden sıfatlar*, *fiziksel*, *duygusal ölçüler*, *geçici durumlar* (*sıcak*, *soğuk*, *temiz*, *kirli*), *yaşamla ilgili ifadeler* (*yaş*, *hayatta olma*, *sağlık*, *meşguliyet*) yer alırlar (2001a:81-83). Rijkhoof, konuşanın az ve ya çok varlığın içsel özelliğini özgüleştirmek için

kullandığı bir tür olarak saydığı, nitelik gösteren niteleyicilerin (qualifying modifier), anlam bilimsel olarak *boyut, yaş, değer, renk, fiziksel özellik, kişisel özellikler ya da hız* gibi özelliklerin ifade aracı olduklarını ileri sürmektedir (2014: 17). Rijkhoof, sıfat ve adın bulunduğu, ad önündeki yer için anlam bilimsel özellikleri sıralamış onları sınıflandırıcı kategorisinde saymış, fakat hangi türde sözcükler olacaklarını verilen bu sözcüklerin ad mı, sıfat mı olduğunu belirtmemiştir. Bu sözcüklerin tümünü birer sınıflayıcı sözcük olarak değerlendirmiştir. Johanson'a göre sıfatlar, tipik olarak ilişkili olan *çekirdek anlam, boyut (büyük, küçük, uzun, yüksek, geniş, derin vb.), yaş (yeni, genç, yaşlı vb.), değer (iyi, kötü vb.) ve renk (siyah, beyaz, kırmızı vb.)* ifadelerini kapsar (2004: 7). Sıfat türüne oldukça sıkı bağlı olan ikincil anlamsal türler, *fiziksel özellik ve hız* ifadeleridir (Johanson, 2004: 7). Halliday ise deneyimleyerek öğrenilen nesnelere *nitemlerini* (epithet)¹⁰ (uzun, hızlı, mavi) ve *konusanın öznel eğiliminin* olduğu ifadeleri birbirinden ayırmaktadır. İlkinde işlev, deneyimseldir ve potansiyel olarak belirlilik vardır, ikincisinde ise özellik, ad öbeğindeki anlama iletişim elementi olarak göndergede bulunur ve bu ortamda potansiyel bir belirlilikten bahsetmek güçtür (1985: 163-164).

Görüldüğü üzere sıfatın anlam bilimsel özellikleri dört araştırmacıda da hemen hemen ortaktır, fakat *ikincil anlamsal türler* veya *daha az tipik olan anlam bilimsel özellikler* konusunda Johanson (2004) ve Givon'un (2001a) fikirleri farklı, Givon ve Halliday'ın fikirleri benzerdir. Her ikisi de değerlendirme ya da öznelliği ifade eden sıfatları birbirinden ayırmaktadır. Fakat bu fark, varlık adları ve sıfatı birbirinden ayırmamız konusunda bize bir engel teşkil etmemektedir. Bu ikincil anlamsal türler *yaş* özelliği hariç van Schaaij'in (2002) Türkçe için "geniş belirsiz bir orta bölüm (genç, zengin, kadın, erkek, polis)" olarak saydığı gruptaki sözcükler ile aynı değildir. van Schaaij'in Braun ve Haig'den (2000: 90-91) alıntılı olduğu bu orta bölüm, Givon (2001a) tarafından varlık adı içerisinde değerlendirilmektedir (2002: 54). *Yaş* anlambilimsel özellik olarak Givon'un (2001a) varlık tanımında, Rijkhof'un da (2014) tipik olarak sıfatlar için sayılan özelliklerinin içinde ve de van Schaaij'in "geniş temelde belirsiz bir orta bölüm" olarak saydığı grubun içinde yer almaktadır.

¹⁰ Niteliğin alt kümesi olan sözcüklerdir (Halliday, 2014:374). Epitet, TDK'nın sözlüğünde bir biyoloji terimi olarak geçer ve tanımı şöyledir: Herhangi bir türün isminde, cins isminden sonra yazılan, türün adını belirleyen sıfat ya da isim. Pinus (cins ismi) nigra (epitet). Nişanyan sözlüğünde "lakap, biyolojik taksonomide tür belirten ad olarak tanımlanır.(2018:231) Başka bir tanıma göre "Epitet, niteliği isimle bağlantılı olan olayı, minicik bir biçim içinde anlatır. Epitet küçük bir kapsüle sıkıştırılmış epizottur." (Başgöz 1998, Nagy 1976'dan). *Dictionary of Language and Linguistics*'e göre retorik bir terimdir ve niteleyen niteleyiciler (attributive modifier) ve eşlemeler için bu terim kullanılır. Ayrıca terim anlam bilimsel eş dizimlilikler ya da özel karakteristik özellikler için kullanılan bir terimdir. Bu tanım için verilen örnekler ise şöyledir: *William the conqueror* "Fatih William", *Richard the Lionheart* "Aslan yürekli Richard" (1996).

Yaş ile ilgili sözcükleri (*yeni, eski, yaşlı genç*) geçici durumlar ile ilgili sözcüklerle (*sıcak, soğuk, kirlili*) ve akrabalık meslek, sosyal durum, dini durum ile ilgili sözcüklerle karşılaştırdığımızda “sınıflama” yönü güçlü olanın akrabalık, meslek v.s sözcükleri mi diğerleri mi olduklarını aslında anlayamıyoruz. Halliday da varlığın alt sınıflarını ifade eden *sınıflayıcı* sözcüklerle niteliğin alt kümesi olan nitem (epithet) sözcüklerin arasındaki sınırın belirlenmesi işinin çok güç olduğunu söylemektedir. Bunun için de *Fast train* örneğini “hızlı (giden) tren” (*fast, nitem*) olarak mı yoksa “trenin süratli olması bakımından” (*fast, sınıflayıcı*) mı sınıflandırıyoruz sorusunun cevabının zor olduğuna değinmekte ve sözcüklerin bu özelliklerinden dolayı da *birleşik* ve *öbek* olarak algılanmalarında da benzer bir problemin ortaya çıktığına değinmektedir (2014: 377-378). Çünkü anlam bilimsel olarak adları tıpkı sıfatlar gibi ama sıfatlaşmamış *sınırlandırıcı nitelik* (restrictive attributive) taşıyan unsurlar olarak ancak bu şekilde tanımlayabiliriz.

Sonuç olarak “varlığın kendisi/sınıfı” ve “varlığın özelliği” arasındaki fark, söz dizimsel, biçim bilimsel dağılım ölçütleri ile ve söylem-anlambilimsel bir kavram olan özdeşleşme ile belirlenebilmektedir. Eksiz ad öbeği denilen bu yapılarda, seçimlik unsur sıfatlaşmadan başla dil bilimsel olarak eş göndermeli olabilmekte ve aynı kişiye, nesneye, olaya göndergede bulunabilmektedir. Bu yapılarda adların *eş-ilişkili/eş-bağımlı* (co-dependence) olduklarını gösteren bir işaret yoktur ve yapılar bağlaçsızdır (Bauer, 2017: 2-7). Literatürde bu *sınırlandırıcı ad* ve baş adın ilişkisine *eşleme ilişkisi* ve bu dil bilimsel ilişkiye de *eşleme* ya da *eşleme öbeği* adı verilmektedir.

4. Eşleme veya Eşleme Öbekleri (Apposition Phrase, Apposition, Şum Şihîvî, Tıtm Şihîvî)

Eşleme ya da eşleme öbekleri ile ilgili tanımlar, birleşik-öbek, ad-sıfat karşıtlığı ve dil bilimsel ilişkilerin türleri çerçevesinde çeşitlenmektedir. Eşlemenin söz dizimsel, anlam bilimsel ve kullanım özelliklerine göre belirlenen bir dil bilimsel ilişki sayılması, diğer dil bilimsel ilişkilerle (tümlenme, niteleme, bağlama, bağlaçsız birleşim, belirtme¹¹) arasındaki farkın anlaşılmasını güçleştirmiş ve kavram çerçevesi çizilirken pek çok yön eksik kalmıştır (Meyer, 2007: 1, Rissanen vd., 1997:125).

Bazı çalışmalarda eşleme, dil bilgisinin farklı kollarının beslediği bir dil bilimsel ilişki olarak görülmemektedir. Bu yüzden adların baş adları özgülleştirdiği¹² ve sınırladığı alanda, eşleme değil, *niteleme ilişkisinin* ortaya çıktığı düşünülür. Bu bakış açısında, adil ve adlar (name) dışındaki sözcüklerin

¹¹ Belirtme ilişkisi, bu kaynaklarda niteleme ilişkisi içerisinde düşünülmektedir. Yapısalcı bakışta *belirtme* ve *niteleme* düzeyleri farklı kabul edildikleri için “niteleme” çatısı altında değerlendirilmemektedirler.

¹² Kiplik olmayan ortamlarda bulunan ve tek olan, betimleyici içeriği olan öbekler özgül olabilmektedir (Emeksiz, 2003)

bir varlığın işareti olarak kendi kendisine göndergede bulunabilmesi için niteleme ilişkisinde olması gerektiği vurgulanmaktadır. Niteleme ilişkisi (modification) ile baş adda *içsel, genel, kalıcı özellikler* kodlanabilmektedir (Givon 2001b:1-8; Giegerich, 2009: 8). Bu düşünce, niteleyicinin sıfat sözcük türünde olduğu anlamına gelmemektedir.

Filizok'a göre eşleme, bir adın ya da ad öbeğinin başka bir adı niteleyecek şekilde, sıfat gibi kullanılmasıdır. Bir cins ada, özel ada ya da bir şahıs adına, sıfatlara bağlaçsız olarak bağlanan açıklayıcı, tamamlayıcı ifadelerdir. Filizok'un bu tanımı eşlemedeki bağlaçsız olma kriterini belirtmesi ve eşlenen unsurlardan ilkinin "sıfat gibi" olduğunu söylemesi, nitem veya niteleyici (açıklayıcı, tamamlayıcı söz) adların eşlenmesine işaret etmesi açısından önemlidir. Deny ve Karaağaç ise eşlemeyi *unvan öbeği* olarak tanımlamaktadır (2012: 700; 2013: 898). Bu tanımlar, *eşleme dil bilgisel ilişkisini* çok dar ele alarak sınırları tam çizemediği için yetersiz kalmaktadır. Başka bir tanıma göre eşleme, söz veya söz öbeklerine çekim edatları veya yardımcı eylemlerin yansıtılmasıdır (Ceritoğlu, 2012: 17). Bu tanım tümlenme ilişkisinin tanımıdır ve eş dizimlilik yerine kullanılmıştır. Baskakov'a göre eşlenen yapı, sıralanmayla oluşmuş iki addan oluşmaktadır. Buna göre *isimli kelime grubu*, belirten adın sözlük anlamına bağlı olarak belirtilen unsurun *malzemesini, biçimini, durumunu* bildiren söz öbeğidir (2012: 34). Baskakov, belirtilen unsurun anlam bilimsel özelliklerinden bahsetmiş, fakat bu sözcüklerin dağılım özellikleri ile ilgili bir bilgiye yer vermemiştir. İmer vd. ise eşlemeyi, aynı dil bilgisi düzleminde yapısal işlevleri ve gönderimleri benzer ya da özdeş olan birimler şeklinde tanımlamıştır (2013: 124). Bu tanım yapacağımız eşleme tanımına yakın olmakla birlikte özdeşliğin türleri konusunda eksik kalmaktadır.

Eşleme ile ilgili diğer tanımlar, *özgüllük* (specificity), *bellirlilik* ve *belirsizlik* gibi anlam bilimsel kategoriler ve diğer dil bilgisel ilişkiler çerçevesinde yapılan tanımlardır. G.O. Curme, eşleme yapılarında, bir yan cümleme ilişkisi/alta sıralama ilişkisi olduğunu ileri sürmektedir. Onun için biçimsel kriter önemlidir. Ona göre bir adın, adı açıklaması ve karakterize etmesi için diğerinin *yanına yerleştirilmesi* gerekmektedir ve bu yüzden bu öbeklere bu konumları dolayısıyla eşleme denilmektedir. Hojespersen de bu şekilde bir tanım yapmaktadır; fakat G. O. Curme'nin aksine o, bu konumları bir çeşit *sıralama* (coordination) olarak görmektedir; çünkü eşlemenin olduğu parçalar arasında *bağlıklık* (cohesion)¹³ ilişkisi yoktur. Bir durak veya tonlama ile gösterilir (Dolores ve Penas, 1995: 83). Bu görüş, bağlamı tamamen dışarıda bırakmaktadır. Türkçe için düşündüğümüzde *benim arkaşım Ali* eşlemesinde, *benim arkaşım* bilgi birimi bağlaçlıktan gelen bir yapı olarak karşımıza çıkar. Çünkü arkadaşlık konuşucu olarak benim bilgim dahilindedir.

¹³ Bir söylem ya da metnin yüzey yapısında, dil öğelerinin birbiriyle bağıntılanması (İmer vd., 2013). Dil öğelerinin birbirleriyle bağıntılanması söz dizimsel ve anlam bilimsel ilişkililiğe dayalıdır (Crystal, 2008: 85).

Burton–Robert’e göre de eşleme, *sıralama* (coordination) ile ilişkilidir. Ona göre bu yapılar iki veya daha fazla kurucunun aynı düzeyde olması ile meydana gelir. Üretici Dil Bilgisi’nin bakış açısına göre de bu yapıları ilgi cümlelerinin kısaltılmış biçimleri olarak saymaktadır. Örneğin, *yazar olan Selim>yazar Selim* gibi. Burton–Robert’e göre eşlemelerin hepsinde eş göndergelilik ilişkisi bulunmamaktadır. Bu yüzden o, her eş göndermeli ilişkinin eşleme olamayacağı üzerinde durmuş ve dönüşlülük adılları ile adların arasındaki bağlanma ilişkisini buna örnek olarak seçmiştir. Bu yapıların birleşikliği konusunu Bloomfield’den gelen *iç merkezli* (endocentrik kuruluş) bakış açısına göre açıklamış ve bu yapıların baş (head) adının yapıda kaybolmadığını vurgulamıştır. Eşlemeleri, unsurları arasına gerektiğinde unsur girebilen bir öbek olarak tanımlamaktadır. Bu durum elbette dilin tipolojik özelliklerine göre değişebilecek bir şeydir. Son olarak Burton-Roberts, bu yapıların *niteleyici-ad ilişkisinde* olduğunu da belirtmiştir (1975:392-397-419).

Başka bir çalışmada, anlam bilimsel karakteristiğinin belirlenmesi için eşleyen ikinci parçanın birinci parçadaki başın neye ait olduğunu, hangi sınıftan olduğunu bilgisini verdiği ve bunların yanyana gelerek *benzer* ya da *aynı varlığa* göndergede bulduklarından bahsedilmektedir. Örnek olarak [*Genç kız, Trubina*], [*kadın, dul*], [*türmek, üç dişli*] gösterilir (Waltke vd., 1990: 230). Durum atanmış olan eşleme öbeklerinde ise belirtme-yönelme durumunun kazandırdığı *özgüllük* ve *belirlilik* gibi anlam bilimsel özelliklerin görülmediği ve bunların belirsiz iki parçanın birleşmesiyle oluştuğu ileri sürülmektedir (Waltke ve O’connor, 1990: 227). Belirlilik kategorisi dillerin tipolojik özelliklerine göre belirlenebilecek bir kategori olduğundan araştırmacının böyle bir yorumunun olması doğaldır. Türkçe gibi belirlilik kategorisini sadece biçim bilimsel olarak belirtmeyen dillerde belirliliği sağlayan söz dizimsel ve anlam bilimsel daha başka işaretler de bulunmaktadır.

Eşlemeleri, Meyer de anlam bilimsel sınıflarına ayırırken *özgüllük* dediğimiz söylem-anlambilimsel özelliğine göre bir sınıflandırmada bulunmuştur (2007:1-6) Belirlilik değil de özgüllüğün tercih edilmesinin sebebi, Emeksiz’in tezinde de belirttiği üzere, özgüllüğün *gerçeklik ortamında*, ad hem *belirli* hem de *belirsiz* iken ortaya çıkması ve belirli bir ad veya ad öbeğinden farklı olarak *betimleyici bir içeriğinin* olmasıdır (2003: 118, 130). Özgül olan ad ve ya ad öbeğinin göndergesi olacağı için en baştan, eşlenen yapıdaki unsurların göndergesel oldukları kabul edilmiş olmaktadır.

Quirk’e göre (1985) eşleme, ad öbekleri arasında görülen bir ilişki (relative) türüdür ve kurucuları aynı düzeydedir. Bu yapılar, *bütün, parça, sınırlı, sınırsız, güçlü ya da zayıf* gibi çeşitli kategorilerden oluşabilir. Bütün eşlemelerde, yapıyı oluşturan iki birim olmayabilir. Güçlü eşlemelerde her sözlüksel birim de aynı söz dizimsel sınıftandır; sınırlı eşlemelerde ikinci eşlenen eşlemenin özdeşleşmesi için gereklidir. Sınırsız eşlemede, eşlenenler farklı bilgi birimleridir ve ilişkisel olarak farklı bilgiler sağlarlar. Quirk, eşlemeler için anlam bilimsel sınıflar da belirlemiştir. Bunlar şöyle sıralanabilir:

1. *Eşitlik (equivalence)*
 - a. Adlandırma (apellation)
 - b. Özdeşleşme (identification)
 - c. Belirtme (designation)
 - d. Yeniden yönlendirme (reformulation)

2. *Niteleme (attributive)*

3. *Kapsama (inclusion)*

- a. Örnekleme (exemplification)
- b. Özellik (particularization) (Rissanen vd., 1997: 124).

Meyer, Quirk'in eşlemeyi anlam bilimsel bütünlük açısından kategorilere ayırma biçimini ve belirlediği anlam bilimsel sınıflandırmasını eksik bulmaktadır. Ona göre eşleme, söz dizimsel, anlam bilimsel özellikler ve kullanım özellikleri gösteren birleşimsel bir alanın ürünüdür. Diğer dil bilimsel ilişkilerden tümeleme ve nitelemenin tam zıttıdır, bu yönüyle de farklılık göstermektedir (2007: 1).

Meyer'in (2007:6) önerdiği bu birleşimsel alanda *söz dizimsel özellikler, anlam bilimsel özellikler ve kullanım özellikleri* şöyle sınıflandırılmıştır:

1. *Söz Dizimsel Özellikler*

- a. Söz dizimsel biçim: *adcıl eşleme* (nominal apposition), *AÖ/ yan cümle eşlemeleri* (NP/clause apposition), *adcıl olmayan eşleme* (non-nominal apposition), *herhangi bir biçim birimle işaretlenmek zorunda olunan eşlemeler* (appositions with obligatory markers).
- b. Söz dizimsel işlev: *Özne, Nesne, Tümleç, Zarflık* (Adverbial).
- c. Çizgisel yapı: *Tek/çift/ üç ögeden oluşan eşlemeler, anlam yakınlığı ile bir arada bulunanalar* (juxtaposed)/*anlam yakınlığı olmadan bir arada bulunanalar* (unjuxtaposed).
- d. Hiyerarşik yapı: *Bir budaktan yalnızca iki dal ve ikiden fazla dal çıkaran eşlemeler* (binary) non-binary apposition).

2. *Anlam Bilimsel Özellikler*

- a. Anlam bilimsel ilişkiler: *eş göndergelilik* (coreference), *ön gönderimsel gönderge* (cataphoric reference), *parça-bütün ilişkisi* (part/whole Relations), *eş anlamlılık* (synonymy), *alt anlamlılık* (hyponymy), *niteleme* (attribution).
- b. Anlam bilimsel sınıflar: *Özdeşleştirme* (identification), *adlandırma* (appellation), *örneklendirme* (exemplification), *özellik* (particularization), *karakteristik özellikler* (characterization), *açıklama* (paraphrase), *yeniden yönlendirme* (reorientation), *kendi kendini düzeltme* (self-correction).
- c. Anlam bilimsel bütünlük: *sınırlılık ve sınırsızlık*.

Meyer'in sınıflandırmasındaki anlam bilimsel bütünlük göstergesi olan *sınırlılık* ve *sınırsızlık* kategorileri literatürde, *açık eşleme* (loose apposition) ve

kapalı eşleme (closed apposition) olarak da kullanılmaktadır. *Unvan, rütbe, hitap, akrabalık* bildiren sözcüklerin eşlenmesinde kapalı bir ilişki görülür. Bu yüzden bu ilişki türüne *kapalı eşleme* (closed apposition) denmektedir (Gomez vd., 1995: 83-95).

3. Pragmatik özellikler

a. Bilgi Yapısı: *İkinci eşlenen yeni bilgidir. Eski bilgi bağlamda daha önce yer almış olandır.*

b. İşlevsel Potansiyel: Bazı metin türlerinde bazı eşleme tipleri daha sık görülebilir.

Meyer'in eşlemeyi nitelemenin tam zıttı olarak görmesi kabul edilebilir bir görüş değildir. Şöyle ki tümleme ilişkisi, bileşenleri eş göndermeli olmadığı için yani hiyerarşiden kaynaklanan bir yapı olduğundan, farklı bir dil bilgisel ilişkidir. Çünkü bu yapılarda, adların kendi kendilerine göndergede buldukları bir eşlenme süreci söz konusudur. Eşleme yapılarının bir alta sıralama/tümleme ilişkisi olduğunu söylemek, onun tümleç-baş ilişkisinde olduğunu söylemek anlamına gelmektedir. Örneğin, Çuvaşçadaki *hırarım tuhtır* "kadın doktor" yapısında, *tuhtır, hırarım tuhtır* öbeğinin başının bir türü değildir. Doktorluğun, alta sıralandığı zaman bir uzmanlık alanına *jinekolojiye* göndergede bulunması gerekir. Burada sadece yapıyı oluşturan her bir unsurun göndergelerinin özdeşleştiği (identification) görülmektedir. Tümleç-baş ilişkisindeki birleşiklerde, adın iki farklı göndergesinden başka bir gönderge oluşmaktadır. Fakat nitelemede, bileşenler eş göndergelidir ve hem adlar hem sıfatlar niteleyici olabilirler (Johanson, 2006: 67). Eşlemede betimleyici ad, *varlığın özelliği* değil *varlığın kendisi/sınıfı* olarak dizimde ve bu şekilde nitelemenin ayrı bir alt kategorisi olarak yer alır. Şöyle ki nitelikte de yine bir alt kategori olarak *nitem* (epithet) sözcükleri bulunur. Eşlemede görülen betimleyici olan sözcükler bu nitemlerdir. Bazen ilk unsur bazen de ikinci unsur olan varlık adı, başka bir adın karakteristik özelliği olarak o adın yanında bulunur ve düzenli bir şekilde onun yanında görünür. Bu sözcükler tam olarak nitelik değil nitemdir (Crystal, 2008:171). Örneğin, akrabalık adlarında, bağlamda belli bir *Ayşe* adlı kişi varsa yani göndergesel bir *Ayşe* varsa onunla kullanılan *teyze, hala* akrabalık adları onların nitemleridir. Ayrıca bu akrabalık adları birer sınıflandırıcı sözcükler olarak da varlık sınıfında yerini almaktadır.

Meyer'in (2007) anlam bilimsel sınıf ve anlam bilimsel ilişkiler sınıflandırması eşleme olgusunun oluşturduğu birleşimsel alanda, bu yapıların anlaşılmasını daha da zorlaştırmaktadır. Bu ayrıntılı görünen sınıflandırmayı daha yalın, belli anlam bilimsel ilişkilerle sınırlandırarak işlevsel bir yapı ve öbek türü olarak göstermemiz gerekmektedir.

Sonuç olarak bu yapıları sıralamanın yanı sıra bağlaşıklıklarından dolayı *ad kökenli ifadelerin işlevsel bir alt şubesi* saymak ve eşleme kategorisinin bu ad öbeklerinin içinde işlevsel bir öbek kategori olduğunu kabul etmek gerekir.

Eşleme, ad kökenli ifadelerin *yapısal işlevlerinin derinliğini* gösteren bir adlandırmadır. Bauer, eşlemeleri daha basit yapılarına göre *adcıl eşleme (nominal apposition)* ve *grup/açıklayıcı eşleme (group/explicative apposition)* olarak ikiye ayırmış, daha minimal ilkelerle konuyu ifade etmiştir. Grup eşlemeye karşıt olarak *adcıl/niteleyen (attributive) eşleme* iki addan oluşmaktadır. Bu iki ad, içsel olarak aynı dil bilgisel kategoriye sahiptir yani dil bilgisel olarak eş değerlidir. Fakat her zaman biri diğerinin açık eş değerlisi olmaz (Biri, Ayşe geldi.) bazen de göndergesel bir özdeşlik olabilir (Sultan Süleyman) (2017:7).

Eşlemelerin içsel düzenine bakan Spevak, yukarıda bahsettiğimiz üzere yapının sınırları açısından *kapalı ve açık eşlemelerin* neler olduğuna değinmiştir. Buna göre kapalı eşlemede, birinci unsur diğeri tarafından özgülleştirilir. Kapalı eşlemedeki ilk unsura dayalı olarak 3 temel anlam bilimsel işlevden söz edilmektedir. Bunlar, *betimleyerek özdeşleştirme* (descriptive), *tanıtıcılık* (introductory), *karşıtlıklık* (contrastive) işlevleridir. Açık eşlemedeki 3 temel anlam bilimsel işlev ise *özdeşleştirme* (identification), *gerekçelendirme* (justification), *adlandırmadır* (labelling). (Spevak, 2014:263-267). Yazımızın sınırları *adcıl eşlemeler* olarak belirlendiği için bu anlam bilimsel ilişkilerden *gerekçelendirme ve karşıtlık* işlevlerine örnekler verilemeyecektir.

Buraya kadar incelenen çalışmalardan elde edilen sonuca göre eşleme:

1. Yapısal olarak birimlerin yan yana (virgül ile (açık eşleme) veya virgülsüz (kapalı eşleme) dizilmesi değildir.

2. Bu iki birimi bir arada tutan biçimsel ve anlam bilimsel özellikler bulunur. Bu yapılarda iki ad ya da öbek-ad ve öbek-öbek eşlenmesi görülür. Kapalı eşlemelerde bu iki ad bir vurgu ile de bir arada durur. Açık eşlemelerde ise aynı varlığa göndergede bulunma ve bağlaşıklık, eşlemenin unsurlarını bir arada tutar. Eşlemenin unsurlarından biri cümleden eksiltildiğinde cümlenin kuruluşu bozulmaz; bunlar dizimde eş değerli de değillerdir. Açık eşlemelerde, ikinci bir mesaj vardır ve bu başın önermesini betimler (Jong-Bok, 2014: 80-83).

3. Bu unsurların aralarında ilişkilendirici bir birim yoktur. Yani eşlenen birimler sadece yan yana oldukları için her ikisi de ad olduğu için eşlenmemektedir. Onların göndergeleri de eşleşir. Açık eşlemede ayrı bilgi birimlerinin özdeşleşmesi ile eşleme meydana gelirken kapalı eşlemelerde aynı bilgi birimleri özdeşleşir. İkisi bir arada aynı varlığa göndergede bulunur ve bunu da bazen başın betimlenmesi ile gerçekleştirir.

4. Göndergelerin durumu/kullanımı dinleyicinin bilgisine başvurulup başvurulmamasına göre değişebilir.

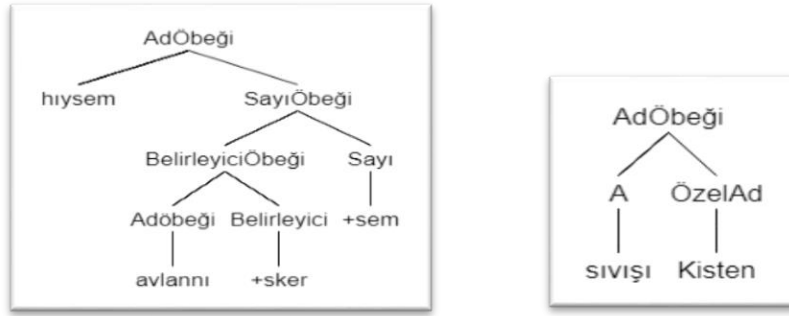
5. Çuvaşçada Eşleme

Dil değiştirgenlerine göre dizim ağacı sağa doğru dallanan Çuvaşçada, söz öbeklerinin söz dizimsel başı her zaman sondadır. Fakat eşlemelerde betimleyici

unsura göre *baş* değişebilir. Şöyle ki *sıvışı Kisten* ve *Kisten sıvışı* örneklerinde yer değiştirilebilirlik yapısal olarak gözlemlenebildiği için söz dizimsel bir baş ve onun yönlendirmesinin olduğunu söylemek güçtür.

Bu yapı tipindeki öbeklerin söz dizimi ağacındaki temsiliyetinde, anlam genişlemesi, yani tümlenme görülmediğinden eşlemeler ad öbeğinin birer işlevsel alt kategorisi olarak ad öbeğinden dallanırlar. Eşlemelerin açık ve kapalı olmak üzere iki türü bulunmaktadır ve bunların söz dizimi ağacında içyapıları farklılıklar göstermektedir. Kapalı eşlemelerde, eşlenenler arasında *kız kardeş ilişkisi* görülürken açık eşlemelerde, eşlenen unsurlar, ayrı budaklarda bulunurlar ve başka bir budağın dolaylı kurucusu olabilirler. Yani dizim ağacında aynı budağın dalı değildirler.

Örneğin, *hıysem*, *avlanıskersem* (açık eşleme) Örneğin, *sıvışı Kisten* (kapalı eşleme)

Kapalı eşlemeler, iki adın eşlemesinden oluştuğlarından ad türünün Çuvaşçadaki görünümünden de bahsetmemiz gerekir. Çuvaşçada söz dizimsel dağılım ölçütünün yanında biçim bilgisel dağılıma göre de sözcük türü belirlenebilmektedir. Buna göre biçim bilgisel olarak türetim biçim birimlerinin yanında Çuvaşçada bazı adların $\{+i\}$ ve $\{+sker\}$ adlaştırmacı biçim birimleri ile de türleri belirlenebilmektedir.¹⁴ Bu biçim birimlerden $\{+i\}$, dil tarihi açısından 3. teklik ve çokluk biçim birimi $[+i]$ ile ses bakımından benzer, işlev bakımından farklı olarak düşünülmüştür (Luutonen, 2011). Nitekim aşağıda, birleşik yapısı olarak algılayabileceğimiz eşlemelerde, belirtme işlevinde bu biçim birimin geldiğini görmekteyiz. Bu biçim birimin geldiği ad, eşlenen (appositive) yerindedir (Luutonen, 2011: 39-87; Andreyev, 1961: 34). $\{+i\}$ biçim birimi nesnenin, aynı özelliklere sahip bir topluluk içindeki farkını gösterir, nesneyi

¹⁴ Bu biçim birimler, literatürde çeşitli terimlerle karşılanmaktadır. Anlam bilimsel bir adlandırma olan *ayrılık kategorisi* de (category of distinctive) bunlardan biridir. Bunun yanı sıra bu biçim birimlerin işlevine karşılık literatürde, *işletme eki* (Ergin, 2002), *söz dizimsel adlaştırmacılar* (Luutonen 2011:121), *dönüştürücüler* (converbers) (Göksel ve Kerslake, 2004) gibi terimler de bulunmaktadır.

diğer nesnelere karşılaştıır, $\{+sker\}$ ise topluluk içindeki nesnenin farkını gösterir (*usal-sker* “kötünün biri”; *usal-l-i* “kötü olan”) (Luutonen, 2011: 47). $\{+sker\}$ biçim biriminin sebep ve şart gibi anlam bilimsel nüansları vardır, fakat $\{+i\}$ biçim biriminin geldiği adlarda, bu anlam bilimsel nüanslar görülmez (Luutonen, 2011: 47). $\{+i\}$ ’li biçimler $\{+sker\}$ ’e göre daha belirlidir (Luutonen, 2011: 80).

Neticede literatürde “eksiz ad tamlaması” ya da “niteleyici birleşik” terimlerinin kullanıldığı bu yapıların kapalı eşleme türünde olanları sözlüksel yapışıklıktan da kaynaklanarak yapısal olarak “birleşik” özelliği göstermekte, dil bilgisel ilişki açısından ise eşleme özelliği göstermektedir. Bu noktadan sonra Çuvaşçadan vereceğimiz adcıl eşleme örneklerini, kapalı ve açık eşlemeler olarak ikiye ayırarak incelemeye çalışacağız.

5.1. Kapalı Eşlemeler

Sınıflayıcı sözcüklerle kurulan yani literatürde niteleyen niteleyiciler (attributive modifiers) olarak bilinen ad niteleyicilerle adın eşleşmesi çeşitli yapı tipleri ile karşıımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki Çuvaşçada *Ad+Ad yapı tipi* ve *Ad+(Ad_{+i}) yapı tipleridir*. Bu niteleyici türü, adlarla anlam bilimsel bütünlük açısından *kapalı eşlemeler* oluşturur. Bunlar yapı olarak birleşik özelliği gösterirler.

Çuvaşçada, insan ve hayvanların dişi ve erkekliği, cinsiyet özelliği için sözlüksel birimler (*anne-atte*, *piççe-appa*, *şillim-yimik*, *taka-surih*, Rus. *Akuşer-akuşerka*) ve biyolojik cinsi belirten *ama* “dişi”, *aşa* “erkek” adları kullanılmaktadır. Bu birimler bazen addan önce gelerek adın cinsiyetini belirtirken bazen de *Ad+(Ad_{+i})* yapısında karşıımıza çıkmaktadır. Aşağıdaki örneklerde *Ad+(Ad_{+i})* yapısında, belirtme işlevinde $\{+i\}$ biçim birimi görülür ve bu biçim birim yapıdaki özgüllüğün her iki sözcükte eşit şekilde bulunduğunu gösterir. (d)’de *aşa* “erkek” bir alt anlam, sınıflayıcı bir sözcük olarak betimleyici bir içerik taşıırken şura “yavru” sözcüğü de $\{+i\}$ biçim birimini alarak topluluk içindeki farkı “erkek yavrusu olanı” belirtmiştir. Yapıyı oluşturan her bir unsur arasında bilginin sağlanması açısından, bütünlüyci bir dağılım vardır. Yani her birim, bir bilgi birimidir. Göndergelerden biri diğerini tamamlamaktadır. Yapıdaki unsurlar birebir özdeş değildir, yapıyı oluşturan unsurların ayrı ayrı göndergelerinin yapının kendisinin göndergesiyle özdeş olduğu görülür. Betimleyici olan nitem sözü ile kişi/şey özdeşleşmektedir. Yani *betimleyerek özdeşleştirme* kullanımı söz konudur.

(a) örneğinde betimleyici ilk unsur *hırarım*’dır. İkinci sözcük *yultaş* “arkadaş”ı cinsine göre alt sınıfa ayırmaktadır ve gönderge tamamlanmaktadır. İkinci sözcük (*yultaşsem*) birincideki (*hırarım*) gönderge ile özdeşleşir.

a. — *Hırarım yultaşsem*, *avan-i, sıvı-i!* — *terıvil*. (*Mariya Uhsay, Kira Şilsem*, 1956).

“Kadın arkadaşlar iyi misiniz! dedi.”

(b), (c), (e) örneklerinde de aynı durumla karşılaşılır. Buradaki özdeşleşme, betimleyici ve adın göndergelerinin özdeşleşmesi ile gerçekleşmiştir. Bu sözcükler dizimde ayrıldıklarında dizim bozulmamaktadır. Fakat söylemde kullanım açısından bir eksiklik ortaya çıkarmaktadır. (b) örneğinde, *Arşınpa tepir hut kırse kalaş-ha* “*Erkekle/Adamla bir kez daha girip konuş işte.” olarak örneği değiştirdiğimizde “hangi adamla” konuşmamız gerektiğini bağlamdan çıkarabiliriz. *Tuhtir* burada bizim bağlamdan çıkarabileceğimiz bir adres olarak bağlamda verilen gönderge ile *arşın*'la tek başına özdeş olabilmektedir. Bu yapıdaki “bağdaşlıklık/bağlaşıklıkta/eş bağımlılıkta” bir iletişim ortamı ya da bir metin varsayılır ve orada bir yazan ya da konuşan “verici” bir de dinleyen ya da okuyan “alıcı” ve bir de iletilmek istenen “mesaj/ileti” bulunur. Bu ortamda bu yapıyı düşündüğümüzde konuşan/yazan için *tuhtir* “doktor” gönderge olarak bilinen bir adrestir, bilindiği *tep r hut k r-* “bir kez daha gir-“ eylem öbeği ile belirtilmiştir. Betimleme unsuru olan *ar in* “erkek” sözcüğü konuşan ya da yazan tarafından önemli görüldüğü için yazılmış veya söylenmiştir. Tek başına bağlamın göndergesi ile özdeşleşebilir. Bu özdeşleşmeler, eşlemelerin göndergesel olarak ya da söz dizimsel işlevleri bakımından denk olduklarını ispatlaması açısından önem taşımaktadır.

b. *Arşın tuhtirpa tepir hut kırse kalaş-ha. (Yevî Lissinî, Şikîr Çilli, 2007).*
“Erkek doktorla bir kez daha girip konuş işte.”

c. *Elipe Enkirey ulputran şuralni 16 şulhi ivil açu. (V.G., Rodiyonov, Çıvas Şirivîn Uşkinî, 1989).*

“Eli ile Elkirey adlı alpden doğmuş 16 yaşındaki erkek çocuk.”

d. *Aşa şuri. — iltri yiti çuni temle pallani sasi. (Edison Patmar, Yiti Tiliği, 2007).*

“Yavru köpek her nasılsa tanıdık sesin, erkek yavru(su olan) dediğini işitti.

e. *Ahirtneh, vil amişin pır-pır taştan kilse tuhni aşu kayıkpa çapişri pulas. (Yuhma Mişşi, Kivak Şimren, 1998).*

“Görünüşe göre de annesi herhangi bir şekilde, bir yerden gelmiş erkek kuşla çarpışmış olabilir.”

Kapalı eşlemelerin bir diğeri «*prezidiyum*» *simah* örneğinde gördüğümüz “Ad”+Ad yapısıdır. Örnekte, *simah* sözcüğü *prezidiyum*'un yani göndergenin türünü/sınıfını göstermekte ve herhangi bir betimleme ile karşılaşılmamaktadır. Sözcük olarak *prezidiyum* belirlenince (nitem olarak) iki unsur arasında işlevsel bir özdeşlik ortaya çıkmaktadır.

Tıvatı-pilik şın alî şikleriş, ittisem nim tuma pılmi pihkalarış. Pır ençen «sasilar» tenine inlansa çiteymeriş, tata tepir ençen «prezidiyum» simah ta hiy virinne pırşa laraymarî. (Mariya Uhsay, Kira Şilsem, 1956).

Dört beş kişi el kaldırdılar, diğerleri ne yapacaklarını bilmeden bakındılar. Bir yandan “sasılar” denileni anlayamadılar ve diğer taraftan “prezdiyum” sözünü de uygun bir yere oturtamadılar ”

Niteleyen niteleyiciler içinde saydığımız sınıflayan sözcüklerin bir diğeri de adların cansız sınıfına giren *doğal varlıklar* ve *insan yapımı varlıklardır*. *Ağaç, gümüş, altın* gibi maddeler ile kurulan yapılarda, bu sözcükler *varlığın özelliği* değil, *varlığın adı* olarak dizimde yer alır ve ikincil bir niteleyici ilişkisi görülr. Bu eşlemelerde, insan yapımı işlenmiş maddenin betimlenmesiyle birinci ad, ikinci adın anlam bilimsel olarak karakteristik özelliklerini verir. Johanson’un da belirttiği üzere varlığın maddesinin adı ile yapının bütünü arasında özdeşlik oluşmaktadır (2006: 67). Ayrı ayrı yapıyı oluşturan unsurların göndergeleri, oluşan yapının göndergesi ile eşleşebilmektedir. Varlığın içsel kalıcı genel bir özelliği olan madde adı ile ikinci ad, varlığın *nitemi* olarak eşleme yapısında özdeşleşmiştir. Burada eşlemenin türü, varlığın kendisinden gelmektedir. Bu konuşanın ya da yazanın subjektif olarak vereceği bir karar değildir. Örneğin, “erkek doktor” eşlemesinde doktorun erkek olup olmadığını söylemek konuşanın/yazanın kendi fikridir. Fakat burada “altın” madde adı ve “süs” sözcüğü “altın süsleme”ye göndergede bulunur. Yani işlevsel olarak iki adın toplamı ile gönderge özdeşleşmektedir.(altın+süs=altın süs)

Çuvaşça aşağıdaki örneklerde *Ad+Ad yapı tipi* ve (*Ad_{+li}+Ad* yapı tipinde bu eşlemelerle karşılaşılmaktadır. Aşmarin’e göre Çuvaşlar, bir şeyin ham maddesi ya da neyden olduğunun bilgisini, bağımlı biçim birim olmadan *Ad+Ad* yapısı ile ve yapıda bağımlı bir biçim birim bulundurarak *Ad+(Ad-İyelik)* yapısı ile ifade eder (Aşmarin 1903: 92-96). Madde olarak sayılabilecek şeylerin neler olabileceği üzerinde ayrıntılı bir şekilde duran Mayzel’e göre de Türkçede önceden biraz işlenmiş; fakat şekillenmemiş yapı malzemesi olarak kullanılan maddelerin adları madde adı olarak sayılmaktadır (İnan, 1957: 302). Aşmarin de eşyanın yapıldığı madde, ham maddeyse baş iyelik biçim birimi almamakta, bir şeyden yapılmış, işlenmişse iyelik biçim birimi almaktadır, der (1903: 92-96). Aşağıdaki örneklerde *iltin ereşsem* “altın süslemeler” örneğinde altın işlenmemiş olarak görülmektedir. Fakat *sıran sumkine* “deri çantası” örneğinde yapısal olarak da derinin işlenmiş olduğu gösterilmektedir. Bu durumda Mayzel’in madde tanımı ve kullanım özelliği olarak verdiği bilgi, Çuvaşçadaki ham madde tanımına da uymaktadır. Bu yüzden de (a)’da asfalt, yolun ham maddesi olmadığından *{+li}* biçim birimini almaktadır.

a. *Hulana křeken řossepe yunařar, vırman hřripe hivni asfaltlı utma řulpa ura kilterse utma tutiniçčen te simah kılarmariř.* (Denis Gordeyev, *Hřres Hivni Hřvel*, 2007).

“Şehre giden kara yolunun bir tarafında bulunan ormanın kenarındaki asfalt yürüyüş yolunda karşılaşıp yürüyüş bitene kadar hiç konuşmadılar.”

b. *şakna şuta ilse tata missionersem histenipe Kuşlavişra XVIII imir vişnelleh pır piçik yiviş cirkü pekki purakalasa lartni.* (Şemen Elker, *Hurapa Şuri*, 1994).

“Bunu düşünerek de misyonerlerin ısrarı üzerine Kuşlavış’ta 18. asır sonlarına doğru küçük bir ağaç kilise gibi bir şey, kesilerek yapılmış.”

c. *Hivirt tumlanat, mayı şine iltin eressem şakat’, puşne iltin turapa turat, şüşne kiletki tiriş sapalasa iltin eressem şakat, puşne iltin turapa turat’şüşne kiletki tiriş sapalasa iltin kîpine iltin arçaran kîlarsa tihînat’ şir şinelle tinkeret. (Galina Zotova, Şiltirçiksem, 2007).*

“Hemen giyiniyor, boynuna altın süslemeler takıyor, başını altın tarakla tarıyor, saçını gövdesine döküp, altın gömleğini altın sandıktan çıkarıp giyiyor, baştan ayağa doğru inceliyor.”

Bir özel ad (veya bir nitem) ve ona katılan bir saygı lakabından meydana gelen unvan öbeği olarak adlandırılan yapılar da kapalı eşleme yapılarıdır. Çuvaşçada lakapların aksine unvan birlikleri ve akraba adları özel adla, bu yapı tipinde birleşirler. Çuvaşçada özel ad ile kurulan eşleme yapıları üç türdür. Unvanlı olanlar $Ad_{Unvan}+Ad_{Özel}$, $Ad_{Özel}+Ad_{Unvan}$ yapı tipleri ile karşımıza çıkar. Özel adların adlar ile eşleşmesi de $Ad_{Özel}+A_{İyelik}$, $A_{Belirleyici Öbeği}+Ad_{Özel}$ yapı tipleri ile ifade edilmektedir. Bir de özel adların akrabalık adları ile birleştiği görülür. Bunlar da $Ad_{Özel}+Ad_{Akrabalık}$ yapısındadırlar.

İyelik biçim birimi taşıyan yapılarda, bağımsız belirli iki gönderge bulunmaktadır. Özel adlar içsel olarak belirlidir. Belirleyici öbekleri de zaten yapısal olarak belirli olduğundan sözcükler eşlendiklerinde özdeşleşmektedir. Belirlilikten dolayı kuruluşun unsurlarının göndergeleri de zaten eşleşmektedir. Bu şekilde de hem söz dizimsel hem anlam bilimsel bir özdeşlik görülür.

Aşağıdaki (a) ve (b) örneklerinde *Poet* “şair” sözcüğü ile unvan belirtilirken ad önce gelir; *sivîşî* “şair” sözcüğü ile unvan belirtilirken betimleyici özellik varlığın sınıfını belirten ad, hem addan önce hem addan sonra gelebilmektedir. Aynı durum (c) ve (d) örneklerinde de görülür. Kurumsallaşmış bir unvan olan tanıtıcı unsur yani gönderge, özel ada bağlanır. Yazar/Konuşan, tanıtıcı içeriği olan bu unvan ve adını, kendi temel bilgisi ile birleştirip göndergeler arasında ilişki kurup betimleyerek göndergeleri özdeşleştirmektedir. (e)’de de *patşa*, *Asparuh*’u betimlemekte ve göndergeleri özdeşleşmektedir. (f)’de ise *Kirîmkul-împü* eşlemesi kısa çizgi ile bağlanmış betimleyici sözcük *împü* ve eşlemenin göndergesi, özdeşleşmiştir.

(g) ve (h) örneklerinde *Petr tusîm*, ve *manîn tusîm Panarin* eşlemelerinde betimleyici unsur ilkinde ikinci ad, ikincisinde ilk addır. Eşlemenin unsurlarından biri belirleyici öbeği, diğeri de 1. teklik şahıs iyelik biçim birimi almış bir ad olduğundan, hem *Petr* hem *Panarin* özel adları tanındıktır ve göndergeler bu yapılardaki unsurların birbirini tamamlamasıyla oluşmaktadır. Belirtme yani betimleyici unsurun kazandırdığı özgüllük ile eşlemenin göndergesi ve betimleyici unsur özdeşleşmektedir.

a. *Şav kun şülti tivletlî, îmir manmillî Kîştên sivîşîn Narspi vîyyine kurtîmir. (V.G., Rodionov, Poetikîpa Stil İytivîsem, 1989).*

“En mutlu günümüz o gün, asırlar boyu unutulamaz Kışten şairin Narspi oyununu gördük .”

b. *Şavra sítel huşşınçe pirín gimnazire çıvaş çılhipe literaturine vırenteken sivişi Lyubov Mihaylovna Fedorova ta pulçı.*

“Yuvarlak masa başında bizim yüksekokulda Çuvaş dili ve edebiyatını öğreten şair Lyubov’ Mihaylovna Fedorova da vardı”

c. *Husan universitetinçe vırentse purinnä Katanov professor kalanı tırh, çıvaşsen Ulipí şınçen kalakan yumah pek yumah-hallapsem tırık yihınçen tuhnı halihsen numayışın pulní. (Şemen Elker, Hurapa Şurı, 1994).*

“Kazan Üniversitesi’nde çalışan Katanov Profesör’ün dediğine göre Çuvaşların alpinden bahseden masal gibi masallar Türk soyundan gelen halkların çoğunda varmış.”

d. — *Professor Erri haleh Mars şınçe şınsem purınaşşı tese halap yama puşlat.*
“Profesör Erri şimdi Mars’ta insanlar yaşıyor diye palavra atmaya başlamış!”

e. *Asparuh patşa kermeninçeh purinnı. (Yuhma Mişşi, Kıvak Şımren(Kuprat Patşa), 2003).*

“Asparuh Han kalesinde yaşamış”

f. *Akı, Kırımku-İmpü ivilí — Aytul. (Yuhma Mişşi, Kıvak Şımren(Kuprat Patşa), 2003).*

“İşte Kırımku Han oğlu — Aytul.”

g. — *Petr tusım, esı Saşına hiyne şeş astıvatın ikken. (Grigoriyu Alentey, Tantişsem: Vişí Kalav, 1952).*

Petir dostum, sen Saşa’nın kendini sadece hatırlıyormuşsun.”

h. *Man tusım Panarin* tavrara mın pulsa irtnine paçah asırhamast teyın. (Arkadiy Eshel, *Akışsem Tavrınaşşı: Kalavsempe Poveşsem, 1983*)

“Dostum Panarin etrafta ne olup bittiğini hiç hatırlamıyor denilebilir.”

Özel ad ve akrabalık adlarının birleşmesi ile oluşan eşlemelerde akrabalık adları betimleyici olan unsurlardır. Akrabalık adları ve eşlemenin göndergesinin özdeşleştiği görülür.

a. *Koltsov pomesik Kuşlavış uyınçi imenine hırh şula yahın tıtsa tını. (Şemen Elker, Hurapa Şurı, 1994)*

“Koltsov ağa Kuşlavış Kırı’ndaki yurdunu kırk yıla yakın korumuş.”

b. *Ştappan picçe, es mınle maypa şav teri şaplí sunarşı pulní-ha? (Kuşma Çulkaş, Sunarşı Hallapşem, Hiseplí Açasem 1944)*

“Stepan abi, sen nasıl böyle meşur[bir] avcı oldun ki?”

c. *Muskav kalleh şumır kalat'. Utıçı şumıra leket e, kum? — hiype şumın larakanran kanaş ıytsa kalaşırı ĩntı samayah şuralnı Santır muçı. (Albina Mışkina, Atte Pilı, 2004)*

“Moskova yine yağmuru konuşuyor. Ot biçme yağmuru mu yağıyor ki vaftiz baba? Kendisiyle yan yana oturan saçı başı ağarmış *Santır amcaya* onay isteyerek sordu.”

Adları sınıflayan sözcüklerin bir diğeri de insan sınıfının alt kategorisi olan cinsiyettir. Cinsiyet de kendi içinde *kadın* ve *erkek* olarak ikiye ayrılır. Bunların altında da cinslerin *sosyo-kültürel özellikleri* yer alır. Çuvaşçada bu sözcüklerle $Ad+Ad_{Milliyet}$, $Ad_{Milliyet}+Ad$ ve $Ad_{Topluluk}+Ad$ yapı tipleri oluşturulmaktadır. Aşağıdaki (a), (b), (c) örneklerinin üçü de yapıca birleşik özelliği göstermektedir ve anlık olarak o anda *varlığa ad* oluşturmaktadır. (a)'da *kürşi* sözü betimleyici olan unsurdur ve *kürşi starik* eşlemesinin göndergesinin bağlandığı yerdir. *kürşi* sözcüğü *starik*'in bilinen tanıdaık biri olduğunu gösterir. Bu durum yapının özgülleşmesini sağlamaktadır. *Kürşi* sözcüğüünün betimleyici içeriği *starik* ile onun özdeş olduğunu göstermekte ve özdeşleşmelerinden dolayı bu yapı eşlenebilmektedir. (b) ve (c) örneklerinde milliyet adı, betimlemeyle göndergenin bağlandığı unsur olmaktadır. Fakat özel ad olarak *Çuvaş* ve *Sovyet* sözcükleri çıkarıldığında, eşlemenin göndergesi ile milliyet adlarının betimlediği adlar, özdeş olamamaktadır.

a. *Vıl temın Sanyuk amişi şivınsa pürte kıme tınışışı, kalinkke şiltirt! tusa uşilçı te, kartışne yıvir sıran sumkine yıtsa kürşi starik poçtalon kıçı (Trubina Marhvi, Hıllehi Kaşsençe, 1989).*

“Sanyuk'un annesi, tam temizliği bitirip eve girecekti ki bir şey küçük kapıyı şingirdatıp açtı, bahçeye ağır deri çantasıyla komşu yaşlı postacı girdi.”

b.—*Çıvaş batraksen, çuhınsen, arşınsen, hırarımsen, vıtam purnışpa, pirın pek purnakan çıvaşsen te — pirın te kommunistsen partine kımelle. (İlle Tıhti, İpteş, 1928).*

“Çuvaş çiftlik işçileri, fakirler, adamlar, kadınlar, orta şartlarda, bizim gibi yaşayan Çuvaşlar da bizim koministlerin partisine girmeli.”

c. *Nikolay şangının diplomalı işne institutrı uçenıy sovet pışıka hursa hakları, şıvıh vıhıtrah kılarma şınçı. (Arkadıy İşhil, Akışsem Tavrınaşışı, 1983).*

“Nikolay şangın'ın tezini enstitüdeki Sovyet bilim kurulu beğenip değer verdi, yakın zamanda çıkarmayı teklif ettiler.”

Son olarak benzetme ilişkisi kurulan aşağıdaki örnek için van Schaaiik'in görüşüne göre bir değerlendirmede bulunabiliriz. “Upa” sözcüğü benzetilendir ve bu sözcük belirsiz bir ifade taşımaktadır. Bu özelliğinden dolayı da sınıflandırıcı adlar içerisine dâhil olmaktadır. Bu durumda da Upa “ayı” *varlığın sınıfını* temsil etmekte ve *çocuk* ile eşleşmekte, betimleyici unsur ve ad özdeşleşmektedir.

— *Hıvel, kur, akı, pirın Upa pur! Upa! — kışkırçı Pıkaçav hittın. — Upa açam, şıp-şın upa pek çırıp, vıylı, mattur pul! (Yuhma Mişşi, Kıvak mren, 1998).*

“Güneş, bak, işte bizim ayımız var’Ayı’ diye bağırdı Pıkaçav son ses. Ayı çocuğum gerçekten ayı gibi dayanıklı güçlü, güzel ol!”

5.2 Açık Eşlemeler

Çuvaşçada açık eşlemeler, kapalı eşlemedeki gibi bir durak ile değil, bir virgül veya konuşma çizgisi ile ayrılmaktadır. Fakat bir örnekte, iki sözcüğün biçimsel olarak virgülsüz bir şekilde yanındaki adla eşleştiği de görülmektedir. Adlar, bu yapılarda da $\{+sker\}$ ve $\{+i\}$ biçim birimleri ile belirtilir ya da özel ad veya adıdır. Açık eşlemeler, birer öbek özelliği gösterirler. Bu öbeklerde sayı şahıs ve durum uyumu görülebilmektedir. Eşlenen unsurlardan biri çokluk ifade ediyorsa diğeri de çokluk ifade etmektedir. Biri durum biçim birimlerinden birini alıyorsa diğeri de onu almaktadır. Aşağıdaki örneklerde, anlam bilimsel olarak eşlenen yapılar arasında, niteleme ve açıklama anlam bilimsel ilişkisi ile söz dizimsel bir özdeşlik oluşturulmuştur. Elbette anlam bilimsel olarak da bu yapılar özdeşleşebilmektedir. Eşlenen parçalar arasında *belirlilik*, *art gönderimlilik* ve *ön gönderimlilik* ilişkisi görülmektedir.

Bu ilişkiler, adıların içsel olarak belirli olmalarıyla ve ad türünü gösteren çekim biçim birimlerinin belirtme işlevlerinin olmasından kaynaklanmaktadır. Art gönderimlilik ve ön gönderimlilik ilişkisi, eşlenen parçaların sıralamadan (coordination) farklı olarak bir ilişkililik içinde olduklarının kanıtıdır. Örneklerden (b1), (d) ve (b3)’te eşlemenin unsurları, göndergede bulunan önce, göndergenin kendisi sonra gelecek şekilde dizilmiştir, yani *ön gönderimsel* bir ilişki bulunur. Diğer örneklerde ise göndergenin kendisi önce göndergede bulunan sonra gelmektedir. Bunlarda da *art gönderimlilik* ilişkisi söz konusudur.

(a)’da betimleyici unsur *Haritonov huşamatlisker* öbeğidir. Belirsizlik sözü *piri* “biri” sözcüğünün betimleyici içeriğini vermektedir. Konuşucunun kendi temel bilgisinde bu bilgi bulunduğundan iki unsur birleşebilmiştir. Bu birleşme sonucunda “biri” sözcüğünün “kim olduğu” bilgisini taşıyan eşlenen parça ile eşlemenin göndergesi özdeşleşmektedir.

(b)’de 1. teklik şahıs adılı, konuşucu olarak kendi temel bilgisine dayanarak *epi* “ben” hakkında bilgi verebilmektedir. Burada göndergeler arasındaki ilişkilendirmeyi sağlayan konuşucunun temel bilgisidir. (b1)’de de yine konuşucu 1. teklik şahıstadır ve göndergeler arasında aynı ilişkiler görülür. (b2)’de 2. teklik şahıs adılı *es* ve *tusim* sözcüğü, anlam bilimsel olarak özdeşleşir. Şahıs adılı zaten belirlidir. Bir de *tus* sözcüğüne 1. teklik şahıs iyelik biçim birimi geldiği için o da bir belirleyici öbeği oluşturmaktadır. Sonuç olarak da bu iki belirli yapıda *tusim* sözcüğünün adılı belirtmesiyle “şahsın kimliği” ile ilgili bilgi edinilmiş olur. (b3)’te de yine eşlemeyi oluşturan iki unsur belirlidir. *Tus* “dost” sözcüğü önce 1. teklik şahıs iyelik biçim birimini almış, ardından çokluk biçim birimini almıştır. Diğer eşlenen adıl da 2. çokluk şahıs adılıdır. Bu eşlemede, şahıs uyumu değil,

sayı uyumu bulunmaktadır. Eşlemeyi oluşturan her iki unsur da çokluk kategorisi içine girmektedir. Aynı durum (b4) örneğinde de görülür.

(b5)'te eşlemede, sayı uyumu bulunmaktadır. Yapıyı oluşturan iki unsur da çokluk biçim birimi almaktadır. Bu örnekte, betimleyici içerik $\{+sker\}$ biçim birimini almış olan ad ile elde edilmektedir. Bu sözcük, belli bir şahsın kimliği ile ilgili bize bilgi vermemektedir. Buradaki bilgi konuşucunun temel bilgisinden gelmektedir, fakat betimleyici bir içeriği olması açısından eksiktir. Bu durum çokluk biçim biriminin genel bir göndergesi olmasından ve de $\{+sker\}$ biçim biriminin bulunmasından kaynaklanır. Bu yüzden de öbek özgülleştirilememektedir. Betimleyen sözcüğün göndergesi ile öbeğin göndergesi belirsizlik anlam bilimsel özelliği ile ilişki kurarak özdeşleştirilmektedir.

(b6)'da betimleyici içeriği *asli* sözcüğü taşımaktadır. Aslı “büyük” sözcüğü $\{+i\}$ biçim birimini aldığından dizimde ad olarak yer alır. Böylelikle 2. teklik şahıs adlı *es'*ye yani göndergeye bir nitem yüklenir. Niteleme yapan sözcüğün göndergesi ve şahıs adının birleşerek oluşturduğu öbeğin göndergesi, özdeşleşebilmektedir. (b7)'de de aynı durum söz konusudur. Şahıs adına yani göndergeye *hitre* “güzel” özelliği yüklenir. (c)'de özel adın ve cins adın göndergeleri özdeştir. Cins adın *upiška* “koca, eş” iyelik biçim birimi olarak belirtilmesi ve özel adın da içsel olarak belirli olması, özel adın belirtilerek betimlenmesini ve bu şekilde göndergenin cins adla özdeşleşmesini sağlamaktadır. (d) örneğinde, konuşucu tarafından işaret edildiğinde “ne olduğu konusunda” bilgi sahibi olabildiğimiz işaret adlı *şak* “bu” ve $\{+i\}$ biçim biriminin alarak belirli hale gelen *hura* “kara” sözcüklerinin eşlenmesinde durum uyumu ortaya çıkmaktadır. Her ikisi de $\{+A\}/\{+(n)A\}$ belirtme-yönelme durum biçim birimlerini alarak ilişkililiği ve sözdizimsel özdeşliği biçim bilgisel olarak göstermektedir.

Çuvaşçada açık eşlemelerin yapıları $Ad+(Ad_{\{+sker\},\{+i\}})$, $Ad_{\{+sker\}}+(Ad_{\{+sker\}})$, $Ad_{\{+i\}}+Ad_{özel}$, $Ad_{il}+(Ad_{\{+i\}})$, $(Ad_{\square+i\square-Yönelme})+(Ad_{\{+i\}-Yönelme})$ şeklindedir.

a. *P'iri* — *Haritonov huşamatlısker* — *Vologda oblaş'ınçen*. (Vasiliy Alentey, *Layoh*, 1970).

“Biri, Haritonov lakaplı olan — Vologda bölgesinden.”

b. *Epi. şil'hlisker*, *ina açaş usratip*, *şavınşın pire iksim'ire te leket-ha*. (M. Tven, *Tom Soyer Temtep'ir Kursa Şüreni*, 1979).

“Ben, hatalı olanım, onu şımarık büyütüyorum, bunun için bize ikimize de söylüyor.”

b1. *Ah, ayvansker epi. V'il mınline pilmestip-i vara?* (Valentina El'bi, *Pulas Kinsem*, 1989).

“Ah, aptal ben. Onun nasıl olduğunu bilmiyorum muyum ki?”

b2. — *Es, tusım, vilım pırki an şuhışla. (Yuhma Mişşi, Atıl Şivı Yuha Tırat, 2004).*

“Sen, dostum, ölüm konusunu düşünme.”

b3. *Tusımsem, esir şak yumaha malalla vişleyımır-şi? Galina Zotova, Şiltırçıksem, 2007)*

“Dostlarınız, siz bu masalı devam ettirip bitiremediniz mi?”

b4. *Epir, hırsem, purte ayvan, kaçça kayma vaskatpır. (Valentina El’bi, Pulas Kinsem, 1989).*

“Biz kızlar hepimiz iyi damada/kocaya gitmek için acele ederiz.”

b5. *Hıysem — avlannıskersem, upışkallıskersem. (Trubina Marhvi, Hıllehi Kaşsençe, 1989).*

“Onlar —evlenmiş olanlar, kocası olanlar”

b6. *Hulara, epı kaysassın, esı asli pulsa yulatın. (Yuhma Mişşi, Atıl Şivı Yuha Tırat, 2004).*

“Şehirde, ben gidince sen büyük olarak kalacaksın”

b7. — *Ep halı purinçen hitri! (Galina, Zotova şiltırçıksem, 2007).*

“Ben şimdi hepsinden güzel olanım.”

c. *Upışki, Pavıl Nikolaveviç Uhtemkin, Çikeşın tıvan aşşı ara, urampa utsa pını şırteh ükse vilçi. (Arkadiy İshıl, Akışsem Tavrınaşşı, 1983).*

“Kocası olan Pıval Nikolaveviç Uhtemkin, Çıke’in öz babası galiba, yürürken olduğu yerde düşüp öldü.”

d.— *Epı şakna, hurine, Kırkuşın pekkine, — terı Mişşa. (Trubina Marhvi, Hıllehi Kaşsençe, 1989).*

“Ben buna, karasına, Kırkuşınki gibisine, dedi Mişşa.”

6. Sonuç

Girişte bahsettiğimiz üzere *eksiz ad öbeği* ya da *eşleme*, literatürde tartışmalı konulardan biri olarak yerini almaktadır. Muhakkak ki bu söz dizimsel kuruluşların¹⁵ yapısı ve adlandırılmasındaki kargaşayı ortaya çıkaran bazı sebepler bulunmaktadır. Özetle, *ad* ve *sıfat* arasında kesin bir çizginin çizilememesi, niteleme konumunun (modifier position) sadece sıfatlara özgü olarak algılanması, nitem ya da sınıflandırıcı sözcüklerin ayırt edilememesi, *eksiz ad tamlaması* gibi terimlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ayrıca niteleme

¹⁵ Sözdizimsel kuruluşların içinde *sözlüksel kuruluş* olarak da bu yapılardan bahsedebiliriz. Bu terim biçim bilgisel olarak birbirine yapıştirılmamış yapıları tanımlamak için de kullanılabilir.

ilişkinine bu tek yönlü bakış (sıfat olarak), “adın niteleyiciliği” “özdeşleşme (identitiy)”, “eşleşme” gibi kavramların üzerinde düşünmemize engel olmuştur.

Bu konu dışındaki tartışmalı konulardan bir diğeri *yapı kapallığı* konusudur. Yapısal özellik, adlandırma için kullanılıncı bazı eşleme türleri dışarıda kalmıştır. *Sözcük yapıları ve sözdizimsel kuruluşlar* arasındaki farkın dilin kendine özgü işleyiş biçimi ile düşünülerek belirlenmedikçe *sözcük* ve *birleşik* farkı anlaşılammamaktadır. Yukarıda Çuvaşçadan verdiğimiz örneklerde, yapısı anlam bilimsel bir ürün “adlandırma” olan eşlemeler birer “birleşik” olarak kabul edilmiştir Buradaki birleşiklik ölçütümüz sözlüksel yapışıklıktır ve araya giren unsur söz dizimsel bir yöneten değildir. Bu ölçütün çalışmasını sağlayan temel dayanak, ad ve adın birleşmesidir ve adın dağılımının diğeri niteleyici sözcüklerden farklı olmasıdır.

Sonuçta bizi bu kavram ve terim kargaşasından kurtaracak olan *eşleme* terimi ve kavramıdır. Eşleme, baş ad ve onun göndergesinin adla eşlenme ilişkisiyle eşlenmesi, özdeşleşmesi ile oluşmaktadır. Eşlenme ilişkisi bu anlamda sıfatlarla kurulan öbeklerin dışında niteleme ilişkisi ile kurulan öbeklerin işlevsel bir alt kategorisi olarak görünmektedir. Bu konu ile ilgili elde edilen sonuçlara göre açık *eşleme* ve *kapalı eşleme* olarak ikiye ayırdığımız *eşleme öbeklerinde*, *eşleme* teriminin “yan yana bulunma” anlamında yapısal bir kavram olmadığını, eşleme sürecindeki *sıralamadan* (coordination) farklı olarak ilişkililiği, *özgüllük* (*göndergenin olması*) gibi *anlam bilimsel ilişkilerle*, hiyerarşik ya da çizgisel bir düzeni gösteren *söz dizimsel ilişkilerle* ve eşleme yapılarındaki bilgi birimlerini, *yeni* veya *eski*, *bilinen* veya *bilinmeyen* gibi özelliklere göre sınıflandıran *kullanım* ile açıklayan birleşimsel bir alanı temsil ettiğini söylememiz gerekir. Bu birleşimsel alandaki eşlemeler için Çuvaşçadaki gözlemlerimiz neticesinde elde ettiğimiz sonuçları *Çuvaşçada adıl eşleme ilkeleri* başlığında şöyle ifade edebiliriz:

Adıl Eşleme İlkeleri

X ve Y eşleşiyorsa

a. Eşlenen her iki unsur da *ad* ya da *ad kökenli ifadelerdir*.

b. Eşlemeyi oluşturan unsurların arasında bir ilişkililik vardır. Fakat aralarında ilişkilendirici bir unsur yoktur.

Örneğin, *hır-ın şüş-i* “kızın saç” örneğinde ilgi durumu ve iyelik biçim birimi, iki ad arasında ilişkililiğin biçim bilgisel olarak görüldüğünü gösterir.

c. Y’nin X’in alanında yer alması gerekir.

Örneğin, *Ep halı purinçen hitri!* “Ben artık hepsinden güzel olanım.” cümlesinde eşlemenin gerçekleştiği en kısa mesafe cümle sınırlarıdır.

d. X veya Y her zaman birbirlerinin açık eş değerlisi olmayabilir, bazen de göndergesel özdeşlik görülebilir. O halde;

d1. Eşlemede unsurlar aynı söz dizimsel ilişkiyi karşılayarak *sözdizimsel olarak özdeşleşebilir*. Epir, hırsem, *purte ayvan, kaçça kayma vaskatpır* cümlesindeki eşlemede *epir* “biz”, *hırsem* “kızlar” dizimde özne işlevindedir.

d2. Eşlemede unsurların birleşmesi ile oluşan gönderge ile varlığın göndergesi *işlevsel olarak özdeşleşebilir*.

Örneğin, *Arşin tuhtır* “erkek doktor” örneğinde erkek doktor ile doktor olan varlığın göndergesi özdeştir.

d3. Eşlemede unsurlardan biri diğerinin betimleyici (nitelik, belirtme) içeriğine işaret ediyorsa öbeğin göndergesi ile betimleyici içeriğin göndergesi *betimlemeyle özdeşleşebilir*. *yivış çirkü* örneğinde *yivış* “ağaç” ve *çirkü* “kilise” birleşerek *yivış çirkü* “ağaç kilise” adlandırmasını ve göndergesini oluşturmaktadır. Bu durumda da *çirkü* “kilise” ve *yivış çirkü* özdeşleşebilmektedir.

d4. Eşlemede unsurlardan birinin *anlam bilimsel özdeşi* de bulunabilir.

Örneğin, *Hıysem—avlannıskersem, upışkallıskersem* örneğinde *avlannıskersem* “evliler” ve *upışkallıskersem* “kocası olanlar” anlam bilimsel olarak özdeştir.

e. Eşlemelerde eşlenen unsurlardan birinin çıkarılması ya da eksiltilmesi söz dizimsel düzeyde mümkündür. Ancak kullanım açısından eksiklikler ortaya çıkabilir. Yani bilginin özgülleştirici özelliği eşlemeden çıkarıldığında, eşlemenin göndergesi ile eşlemenin kalan parçasının göndergesi her zaman özdeş olamaz.

Örneğin, *...Kışten sıvışın Narspi vıyyine kurtımır* “Kışten şairin Narspi gücünü gördük” cümlesinde *Kışten* yer almasa da *sıvış* “şair” tek başına, *Narpsi* şairinden bahsedildiği için *Kışten*’e (*Konstantin*) göndergede bulunacaktır. Fakat *Şavra sıel huşşinçe pırın gimnazire çıvaş çılhipe literaturine vırenteken sıvış* *Lyubov Mihaylovna Fedorova ta pulçı* cümlesinde özel adı çıkardığımızda “hangi şair” sorusunun cevabını alamayız. Ya da *sıvış* sözünü çıkardığımızda Hangi Lyubov Mihaylovna Fedorova olduğunun cevabını alamayız.

Kaynakça

- Aksan, Doğan; Atabay, Neşe; Kutluk, İbrahim (1983). *Sözcük Türleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Andreyev, İ.A (1961) *Priçastiye v çuvaşskom yazıke*. Çeboksarı: Çuvaşkoye gosudartsvennoye izdateltsvo.
- Aşmarin, N. İ. (1903). *Opit issledovaniya çuvaşskogo sintaksisa I*. Kazan: Tipolitografiya VM Klyuçnikova.
- Banguoğlu, Tahsin (2011). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Burton-Roberts, Noel (1975). Nominal apposition. *Foundations of Language*, 13(3), s. 391-419.
- Bussmann, Hadumod (2006). *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*. Routledge.

- Baskakov, A. N. (2011). *Çağdaş Türkçede Kelime Grupları*. (Çev.: Oktay Selim Karaca), İstanbul: Kesit Yayınları.
- Başgöz, İlhan (1998). Dede Korkut Destanında Epitetler. *Milli Folklor*, 37, s. 23-35.
- Bauer, Brigitte L. M., (2017). Nominal Apposition in Indo-European, Its Forms and Functions, and its Evolution in Latin-Romance. German: De Gruyter Mouton.
- Bilgegil, M. Kaya (1984). *Türkçe Dil Bilgisi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Booij, Geert (2009a). Compounding and Construction Morphology. *The Oxford Handbook of Compounding*. Oxford University Publication.
- Booij, G. (2009b). Lexical Integrity As a Formal Universal: A Constructionist View. *Universals of Language Today*, Springer, Dordrecht. s. 83-100.
- Ceritoğlu, Murat (2013). *Kırgız Türkçesi Söz Dizimi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Crystal, David (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. UK: Blackwell Publication.
- Dede, Müşerref (1978). Syntactic and Semantic Analysis of Turkish Nominal Compounds. (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Michigan University, America.
- Delice, Halil İbrahim (2017). Takısız İsim Tamlaması Üzerine. *Journal of Awareness (JoA)*, 2, s.129-140.
- Deny, Jean (2012). *Türk Dil Bilgisi*. (Çeviren: Ahmet Benzer), İstanbul: Kabcacı Yayınları.
- Dilaçar, Agop (1971). Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 19, s. 83-145.
- Ergin, Muharrem (2002). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Eker, Süer (2006). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Erdem, Mevlüt; Sarı, Mustafa (2010). Sözcük Türlerinin Sözcük Öbekleriyle İlişkisi. *Turkish Studies*, 5/4, s.321-335.
- Erk Emeksiz, Zeynep (2003). Özgüllük ve Belirlilik. Ankara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Filizok, Rıza. (25.12.2014). Yapı Figürleri, <http://www.ege-edebiyat.org/wp/?p=1997>
- Gabain, von Anna (2003). *Eski Türkçenin Grameri* (Çeviren: Mehmet Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gencan, Tahir Nejat (1979). *Dilbilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Giegerich, Heinz (2009). Compounding and Lexicalism. *The Oxford Handbook of Compounding*. Oxford University Publication.
- Givón, Talmy (2001a). *Syntax I: An Introduction*. Amsterdam: John Benjamins John Benjamins Publishing Company.
- Givón, Talmy (2001b). *Syntax II: An Introduction*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Gómez, Penas; Dolores, Maria (1995). Apposition in English: A Linguistic Study Based on a Literary Corpus. *Revista alicantina de estudios ingleses*, 7, Kasım 1994, 83-95.
- Gökdayı, Hürriyet (2007). Takısız Ad Tamlamaları. *Turcology in Turkey; Selected Papers*, Laszlo Karoly (Editörler: Nurettin Demir ve Emine Yılmaz), *Studia Uralo-Altaica* 47, 243-252. Szeged.

- Göksel, Aslı; Kerslake, Celia. (2004). *Turkish: A Comprehensive Grammar*. London: Routledge.
- Halliday Matthiessen (1985). *An Introduction to Functional Grammar*. US: Edward Arnold Publication.
- Halliday, Matthiessen (2014). *An Introduction to Functional Grammar*. London: Routledge.
- İmer, Kamile, Kocaman, Ahmet; Özsoy, Sumru (2013). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- İnan, Abdülkadir (1957). Türk Dilinde İzafet. (SS MAYZEL: İzafet v Turetskom Yazıke) Sovyet Cumhuriyeti İlimler Akademisi yayınlarından M.-L. 1957). *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 6, 279-313.
- Johanson, Lars (2004). Güney Sibiryaya Türkçesinde Adlar ve Sıfatlar (Çeviren: Sema Aslan). *Bilig*, 29, 1-27.
- Johanson, Lars (2006). Nouns and Adjectives in South Siberian Turkic. *Exploring the Eastern Frontiers of Turkic*. Harrassowitz, 57-79.
- Jong-Bok Kim (2014). Similarities and Differences between the Close and Loose Apposition in English, English. *Language and Linguistics*, 20(3), s. 79-98.
- Karaağaç, Günay (2012). *Türkiye Türkçesinin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karahan, Leyla (1999). *Türkçede Söz Dizimi: Cümle Tahlilleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karahan, Leyla (2018). Tarihi ve Çağdaş Lehçelerde “Bir” İşaretleyicisinin Söz Dizimindeki Yeri Üzerine. *Orhun’dan Anadolu’ya Uluslararası, Türkoloji Sempozyumu*, Ulanbator-Moğolistan, 1-7 Haziran 2018, s. 1012-1022.
- Kerimoğlu, Caner (2011). Takısız Ad Tamlaması Tartışması ve Tür-Öbek İlişkisi. *Turkish Studies*, 6(1), 1442-1456.
- Korkmaz, Zeynep (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Lieber, Rochelle. (2009). A lexical Semantic Approach to Compounding. *The Oxford Handbook of Compounding*. Oxford University Publication.
- Luutonen, Jorma (2011). *Chuvash Syntactic Nominalizers*. Turcologica 88, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Meyer, Charles F. (2007). *Apposition in Contemporary English*. UK: Cambridge.
- Rijkhoff, Jan (2014). Modification as a Propositional Act. (Ed. María de los Ángeles Gómez González; Francisco José Ruiz de Mendoza Ibáñez; Francisco González-García. *Theory and Practice in Functional-Cognitive Space (Studies in Functional and Structural Linguistics*, 68, s. 129-150.
- Rice, Keren (2009). Athaspakan: Slave *The Oxford Handbook of Compounding*. Oxford University Publication.
- Rissanen, Matti, Kytö, Merja, and Heikkonen, Kirsi (1997). *English in Transition: Corpus-Based Studies in Linguistic Variation and Genre Styles*. De Gruyter.
- Spevak, Olga (2014). *The Noun Phrase in Classical Latin Prose*. Brill.
- Tokyürek, Hacer; Pekacar, Çetin (2014). Eski Türkçeden Günümüze Eksiz Ad Tamlaması Meselesi. *Dil Araştırmaları*, 15, s. 9-38.
- Van Schaaik, Gerjan (2002). *The Noun in Turkish: Its Argument Structure and the Compounding Straitjacket*, 49, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Waltke, Bruce; O'Connor M. (1990). *An Introduction to Biblical Hebrew Syntax*. Indiana: Winona Lake, 12(11), s. 167-68.

Zülfikar, Hamza (1995). Takısız Ad Tamlaması Sorunu. *Türk Dili*, 781-788.

Örneklerin Alındığı Metinler

Arkadiy, Eshel (1983). *Akişsem Tavrışşı*. Şupaşkar: Çıvaş kineke izdatelstvi.

Çulkaş, Kuşma (1944). *Sunarşı hallapışem, Hisepli Açasem*. Şupaşkar: Çuvaşgosizdat.

Edison, Patmar (2007). *Yiti Tiliği*. Şupaşkar: Şini Vihit.

El'bi, Valentina (1989). *Pulas Kinsem*. Şupaşkar: Çıvaş kineke izdatelstvi.

Elker, Şemen (1994). *Hurapa Şuri. Tirli Vihitra Şirmisem*. Şupaşkar: Çıvaş kineke izd-vi.

İlle Tihti (2009). *Suylasa İnisem: Sivisem, Poemisem, Kalavsem, Statyasem, Şirusem*. Şupaşkar: ÇPGİİ.

Mışkina, Al'bina (2004). *Atte Pili*. Şupaşkar: Çıvaş kineke izdatelstvi.

Mişşi, Yuhma (1998). *Kıvak Şimren*. Şupaşkar: Vuçah Biblioteki.

Mişşi, Yuhma (2004). *Atil Şivi Yuha Tirat*, <https://chuvash.org/lib/keneke/21.html>

Gordeyev, Denis (2008). *Hıres Hıvni Hıvel: Roman, Poveşsem*. Şupaşkar: Çıvaş kineke izdatelstvi.

Grigoriyu, Alentey (1952). *Tantişsem: Viş Kalav*. Şupaşkar: Çıvaş ASSR gosudarstvo izdatelstvi.

Lissini, Yevi, (2007), *Şikir Çilli*, <https://vulacv.wordpress.com/2007/04/15/сакап-челли-ева-лицина-jeva-lissina/#respond>

Rodiyonov, V.G. (1989). *Çıvaş Şirivın Uşkini, Çıvaş Literaturi: Poetikipa Stil İytivşem: İslilih Tıpçevisen Puhhi*, Şupaşkar. s. 41-60.

Trubina, Marhvi (1989). *Hillehi Kaşsençe*. Şupaşkar: Çıvaş kineke izdatelstvi.

Uhsay, Mariya (1956). *Kıra Şilsem: Pirremiş Kineke*. Şupaşkar: Çıvaş ASSR gosudarstvo izdatelstvi.

Vasiliy, Alentey (2005), *Ville Hurç—İltin Hurt*. Şupaşkar: Çıvaş kineke izdatelstvi.

Zotova Galina (2007). *Şiltirçiksem*. Çeboksarı: İzd-vo L.A.Naumova.

БЕЗАФФИКСНАЯ ГРУППА СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ И НОМИНАЛЬНОЕ АППОЗИТИВНОЕ СОЕДИНЕНИЕ В ЧУВАШСКОМ ЯЗЫКЕ

АННОТАЦИЯ

С 1940-х годов в турецком языкознании одним из спорных вопросов является обозначение границ названий и значений фраз в расстановке существительное 1 + существительное 2. Не говоря уже о фразах с существительным с «несамостоятельным аффиксом», какой из формирующих фразу элементов является вспомогательным: *существительное* или *прилагательное*. Несмотря на то, что этот вопрос был достаточно изучен

лингвистами, единой точки зрения так и не было сформулировано. В более ранних работах по языкознанию эти структуры встречаются как *изафет*, а с 1937 года в работах по грамматике турецкого языка такие структуры стали называться *безаффиксными изафетами*. В настоящее время в эту группу входят названия *мест* (Конья Хан), названия *улиц* (улица Зюмрут); конструкции, объясняющие, *из какого вещества сделан тот или иной предмет* (золотые часы), *родственные связи* (дядя Ахмед), *звания* (писатель Али), названия *еды* (шиш кебаб); названия, которые сформировались на фоне *сравнения* (львиное сердце); конструкции, обозначающие *национальность* (чуваши рабочие), и даже конструкции, в которых *числительные* находятся в сочетании с существительными (три вора).

Разнообразные конструкции, считающиеся *безаффиксными изафетами* или *прилагательными*, оставили без ответа вопрос о том, что же является «оценочными критериями». Следует заметить, что качественная связь напрямую отождествляется с прилагательным. Что касается качества, то у нас есть только присутствие термина «*качество*», а само качество рассматривается только при наличии прилагательного. В западных источниках качество рассматривается как *атрибутивное* и *классификационное*. *Атрибутивное* в данном случае означает, что элемент находящийся рядом с существительным, может быть как еще одним существительным, так и прилагательным.

В лингвистической литературе были удостоены внимания конструкции, схожие с конструкциями, которые исследовал Жан Дени. Эти фразы называются *аппозитивными*.

Согласования, показывающие функциональную глубину группы существительных, являются одним из видов группы существительных. В лингвистической литературе парные соединения (*аппозиции*) являются одним и тем же, что и согласования (*coordination*); по теории порождающей грамматики принято считать, что парные соединения (*аппозиции*) образуются на основе краткости и компактности или, как дает разъяснение этому понятию функциональная грамматика, *бессоюзные соединения* (*паратаксис*). В лингвистической литературе спорным является соответствие этих конструкций с понятиями «*фразы / подчинения и соединения*» (*аппозиции*). Группы и соединения, которые можно определить по типологии языка и по таким свойствам, как ударение, так же определяются по критериям вербальной и морфологической адгезии. Среди элементов этой структуры можно привести пример: *iltin pır ereş* «золотое украшение», где частица *pır* «одно» может быть добавлена в словосочетание. Если слово, которое отпределяет падежи, числительные, местоимения не является главным, то *pır* «одно» не нарушает связь, и эти имена существительные образуют словослияние.

В литературе существует два вида соединений (*аппозиций*): групповые соединения и номинальные соединения. Номинальные соединения по особенностям своих конструкций делятся на две группы: открытые и закрытые. В чувашском языке они встречается в *унифицированных и фразовых* конструкциях. Если в номинальных и групповых конструкциях между элементами, формирующими конструкцию, отсутствует запятая или дефис,

такие конструкции называются *закрытыми соединениями*. Конструкции, которые составляются с существительными из безаффиксной именной группы, кроме названий улиц и мест, тоже входят в эту группу. В чувашском языке соединения (*аппозиции*) разнообразны по особенностям синтаксической, функциональной и смысловой связи. Элементы в соединениях (*аппозициях*), удовлетворяющие синтаксические связи, могут отождествляться как синтаксические (syntactic identification). В результате словослияния элементов в соединениях (*аппозициях*) образованная отсылка и отсылка сущности может отождествляться как функциональная идентификация (functional identification). Если один из элементов в соединениях (*аппозициях*) указывает на описательное содержание другого (атрибут, свойство), то отсылка группы с отсылкой описательного содержания может отождествляться с описательной идентификацией (descriptive identification). И, наконец, одним из элементов в отображении может быть семантическая идентификация другого (semantic identification).

Ключевые слова: именная фраза без суффиксов, аппозиция, соединение, существительное, Прилагательное, Чувашский язык, свободное наложение.

TATAR ŞİİRİNİN FELSEFİ KALEMİ RAVİL FEYZULLİN

SİNAN GÜZEL*

Öz: 1943 yılında Tataristan’da doğan Ravil Feyzullin özellikle felsefi ve derin anlamlı şiirleri ile çağdaş Tatar edebiyatının en önde gelen şairlerinden birisidir. Ravil Feyzullin 20. yüzyılın çok büyük bir kısmını kaplayan Sovyet rejiminin en etkili olduğu yıllarda çocukluğunu ve gençliğini geçirmiş ama olgunluk çağında da 1990’lı yıllarda başlayan Tataristan’ın egemenlik (suverenitet) iddiasının ve millî kimlik arayışlarının da tanığı olmuştur. Ravil Feyzullin Stalin’in toplama kamplarında türlü eziyetlere uğrayan Hesên Tufan, İbrahim Selahov gibi şairlerin ardından gelen Reşit Ehmecanov, Röstem Mingalimov, Fenis Yarullin, Gerye Rehim’in de aralarında bulunduğu genç kuşak şairlere mensuptur. Biçim yönünden kısa, ancak derin fikir çağrışımlarına sahip içerikte eserleri bulunan Ravil Feyzullin, Tatar şiirinin klasik eğilimleri ile uyuşmayan sanat anlayışı ile tanınmaktadır. Çalışmamızda Ravil Feyzullin’in yaşamı ve edebî anlayışı aydınlatılarak Tatar edebiyatı içindeki yerinin ortaya koyulması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tatarca, Tatar Edebiyatı, Tatar Şiiri, Ravil Feyzullin

RAVİL FEYZULLİN, PHILOSOPHICAL PEN OF TATAR POETRY

ABSTRACT: Born in 1943 in Tatarstan, Ravil Feyzullin is one of the prominent poets of contemporary Tatar literature especially with his poems which have philosophical and deep meanings. R. Feyzullin spent his childhood and youth in the most influential years of Soviet regime which covered most of the 20th century but in his adulthood, he also witnessed the Tatarstan’s claim of sovereignty (suverenitet) and search of national identity which began in 1990s. Ravil Feyzullin is among the young generation of poets including Reşit Ehmecanov, Röstem Mingalimov, Fenis Yarullin, Gerye Rehim following poets such as Hesên Tufan, İbrahim Selehov who suffered from several torments in Stalin’s concentration camps. Ravil Feyzullin who has works that are short in form but has contents with deep philosophical connotations, is known for his artistic understanding that does not match with the classical inclinations of Tatar poetry. In our study, it is aimed to demonstrate Ravil Feyzullin’s place in Tatar literature by examining his life and literary understanding.

Keywords: Tatarish, Tatar Literature, Tatar Poetry, Ravil Feyzullin,

* Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, sinanserdarguzel@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-5508-1106

(Yazının Geliş Tarihi: 16.05.2019, Yazının Kabul Tarihi: 23.06.2019)

1. Giriş

Kazan Tatarlarının Çağatayca ve Osmanlıca'nın etkisi ile biçimlenen klasik yazı dili geleneği, 19. yüzyılın başında yaşanan birtakım gelişmeler neticesinde yenilenmeye başlanmıştır. Bu yüzyıl, bilimsel fikirlerin geliştiği, Ceditçilik hareketlerinin ortaya çıktığı ve söz sanatında yenileşme izlerinin belirdiği bir zaman dilimi olarak göze çarpmaktadır (Galiullin vd. 2007: 676). Söz konusu gelişmeler, edebî mahsullerin dilinde tanıklanan yerleşme ile kendisini belli etmiş, asrın sonunda bilhassa da 1905 ihtilalinin ardından klasik yazı dili geleneği, yerini yavaş yavaş Kazan merkezli bir yazı dili geleneğine bırakmıştır (Öner, 1998: XXX). Bu yeni dil, Sovyet devrinde de gelişimini sürdürmüş, Sovyet edebiyatının estetik ve düşünsel ölçütleri ile yeniden biçimlenerek çeşitli yazın metotları ile işlenmiştir. Sovyet devri Tatar edebiyatının gelişiminde Tatar şair ve yazarlarının katkısı kuşkusuz büyük olmuştur. Bu şairlerden birisi de, felsefî ve derin anlamlı şiirleri ile çağdaş Tatar edebiyatının en önde gelen isimlerinden biri olan Ravil Feyzullin'dir. Çocukluğunu ve gençliğini 20. yüzyılın çok büyük bir kısmını kaplayan Sovyet rejiminin en etkili olduğu yıllarda geçiren şair, olgunluk çağında da 1990'larda başlayan Tataristan'ın egemenlik (suverenitet) iddiasının ve millî kimlik arayışlarının tanığı olmuştur. Çalışmamızda Ravil Feyzullin'in yaşamı ve edebî anlayışı aydınlatılarak Tatar edebiyatı içindeki yerinin ortaya koyulması amaçlanmaktadır.

2. Ravil Feyzullin'in Kısa Yaşam Hikâyesi

Ravil Feyzullin 4 Ağustos 1943'te *Balık Bistes*i bölgesinin *Baltaç* köyünde dünyaya gelir. Bu bölgenin *Kotlı Bökeş* köyünde orta öğrenimini tamamlayan şair, 1965 yılında Lenin Kazan Devlet Üniversitesinin Tarih-Filoloji Fakültesini bitir ve 1966'da Sovyet Ordusuna katılır. Ordudan döndükten sonra Galimcan İbrahimov Dil, Edebiyat ve Tarih Enstitüsünde yüksek lisans yapan Feyzullin, sırasıyla Tataristan Yazarlar Birliğinin *Elmet* bölümünün başkanı (1968-1972) ve Tataristan Yazarlar Birliğinin genel sekreteri (1973-1977) olarak çalışır. 1977'den bu yana profesyonel anlamda edebiyat dünyasının içinde yer alan şair 1989'da, uzun yıllar sürdüreceği Kazan Utları Dergisinin yazı işleri müdürlüğü görevini üstlenir. Tataristan Yazarlar Birliğinin eski başkanlarından İlfak İbrahimov'un 2013 yılında kendisinden görevi devralmasına değin dergide başmuharrir olarak çalışan Feyzullin, 1968 yılından bugüne değin Tataristan Yazarlar Birliğinin daimi üyesidir ve şu an yayın kabul kurulu başkanı olarak birlik içindeki çalışmalarına devam etmektedir. Şair ayrıca 1990-1995 yıllarında *Tatarstan Yugarı Sovyeti* [Tataristan Yüksek Şurası] milletvekili olmuş, ancak sonraki seçim dönemlerinde aday olmamıştır. Son yıllarda *Tatmedia Aksionerlik Cemgıyetē* isimindeki toplulukta faaliyet gösteren şair, pek çok konu hakkındaki görüş ve düşüncelerini toplumla paylaşmaktadır. Bilhassa ana dili konusuna ilişkin açıklamaları Tatar toplumunda geniş yankı bulan Feyzullin, ana dilini öğrenmenin Tanrı tarafından verilen bir vazife olduğunu belirtmiş, konuya yönelik düşüncelerini şöyle tamamlamıştır:

Büyük tarihimiz, manevi mirasımız var. Güçlü bir temel üzerinde durduğu zaman milletimizin bir geleceği olacaktır. Elbette buna erişmek için her bir birey dilini, tarihini korumaya hizmet etmelidir. Bitaraf olursak, koyulan hedeflere ulaşamayacağız. Halkımızın yetenekleri çoktur. Bu yeteneği geliştirmek gerekir. Yeteneği açacak anahtar ise bizim dilimizdir (<https://tatar-inform.tatar/news/2018/02/22/158549/>).

Büyük bir hayran kitlesine sahip olan Ravil Feyzullin'in şiirleri bilhassa gençler tarafından beğeniyle okunmaktadır. Adına düzenlenen şiir gecelerinde, mısraları genç ve müstakbel şairlerce okunmaktadır. Bu yönüyle Feyzullin'in ekol oluşturmuş bir şair olduğu da söylenilebilir.

3. Şiir Anlayışı ve Yazın Faaliyetleri

Ravil Feyzullin, Stalin'in toplama kamplarında türlü eziyetlere uğrayan Hesen Tufan, İbrahim Selahov gibi şairlerin ardından gelen, Reşit Ehmecanov, Röstem Mingalimov, Fenis Yarullin, Gerey Rehim'in de aralarında bulunduğu genç kuşak şairlere mensuptur. Edebiyat dünyasına ilk adımını 1963 yılında atan şair, Tataristan Kitap Neşriyatı tarafından yayımlanan *Cırcı Çişme* [Türkücü Pınar] adlı şiir mecmuasında basılan şiirleri ile edebiyat dünyasına adını duyurma fırsatı bulur (Yarullin, 2005: 16). Öğrencilik yıllarında *Yeş Leninçi* [Genç Leninist], *Yalkın* [Alev], *Kazan Utları* [Kazan Işıkları] gibi dergi ve gazetelerde çalışan şairin, daha o dönemde gelecekte beklentilerini şekillendirdiği söylenebilir. Feyzullin'in 1966-1971 yılları arasında yayımlanan *Acagan* [Balkı] (1966), *Monologlar hem Dialoglar* [Monologlar ve Diyaloglar] (1967), *Mermer* [Mermer] (1971), *Gadilerge Gimn* [Avama Marş] (1971), *Naz* [Naz] (1973) gibi kitapları ise edebiyat dünyasında tam anlamıyla tanınmasını sağlar. Anılan eserleri ile S. Hekim, M. Emir, F. Hösni, M. Mehdiyev, A. Gıylacev gibi dönemin önemli ediplerinin beğenisini kazanan şair, genç meslektaşlarının arasından sıyrılarak ülke çapında bilinir hâle gelir.

Ravil Feyzullin oldukça velut bir şairdir. Şiirlerinin büyük bir kısmında derin bir felsefe ile sanat dolu bir anlatım bulunmaktadır (Kızılyar, 1983: 15). Onun biçim yönünden kısa, ancak derin fikir çağrışımlarına sahip içerikteki şiir, diyalog ve monologları yazıldığı dönemde Tatar şiirinin klasik eğilimlerini yansıtmaması nedeniyle çokça tartışılmıştır. Bu fark yaratan şiir anlayışı onun sanatı hakkında çok sayıda makale yazılmasına neden olurken, kendisini de 1960'lı yılların genç şairlerinin en bilineni haline getirmiştir. Geniş bir hayat felsefesine sahip olan şairin, şiirlerini bireyin psikolojik dünyasını yansıtmaya üzerine kurduğu görülmektedir. Onun bilhassa 1970'li yıllarda atasözü, deyim ve bilmecelelerden yararlanarak kaleme aldığı, halk edebiyatından beslenen şiirleri okur kitlesini genişletmiştir. (Yarullin, 2005: 14).

Ravil Feyzullin şiirde kısılğa, az sözle çok şey anlatmaya önem veren bir sanat anlayışına sahiptir. Şair bir röportajında bunu "Telin uzunluğuna kısası iyidir." (İbrahimova, 2003: 18) diyerek ifade etmiştir. Onun şiirlerinde geleneksel şiire özgü tasvirlerle ve Sovyet geleneğinin katı kurallarına pek rastlanmaz. Onun

şair olarak ustalığı, kısa şiirlere büyük bir hayat felsefesi, psikolojik derinlik ve fikir yoğunluğu yükleyebilmesinde yatmaktadır (Gamber, 1993: 144). İnsanı yaşadığı çevre ve mekân içindeki psikolojisi ile şiirlerine taşıyan şairin şiirlerinde “insana”, “gökyüzü ve hava olaylarına”, “duygulara”, “zamana”, “dünya ve yeryüzüne”, “değer yargılarına” ait yoğun bir söz varlığına tanık olunmaktadır.

Ravil Feyzullin’in şiirlerinde dikkat çeken hususlardan biri duygular, bilişsel süreçler vb.yi kapsayan soyut anlamlar taşıyan fiillerin azımsanmayacak varlığıdır. Ravil Feyzullin’in derin felsefeyi barındıran, ince bir zevkle örülmüş, sanat dolu şiirlerini oluştururken soyut anlamlar ifade eden fiillerden yararlanması gayet anlaşılır bir durumdur.

Ravil Feyzullin’in şiirlerinde dikkat çeken bir diğer husus ise *ben, sen ve o* zamirlerini kullanımındaki yoğunluktur. Bu durum onun şiirlerinin en önemli özelliklerinden sayılan samimi ve doğrudan anlatımını ortaya koyar niteliktedir. Ayrıca şairin üslubuna hâkim olan bu *ben* dili, şairin kişisel duygu ve düşünceleri ile ördüğü şiirlerinin bir sonucu olarak yorumlanabilir. Yazarın şiirlerinde dikkat çeken söz konusu “ben dili”, Sovyet toplumundaki gelişmelerle de ilişkilendirilebilir. Daha önce belirttiğimiz üzere Ravil Feyzullin, repressiya kurbanı olan ediplerin ardından gelen kuşağa mensuptur. Feyzullin, Sovyet ideolojisinin en etkili olduğu yıllarda kalem oynatmış olmasına rağmen, bir önceki kuşağın yaşadıklarına maruz kalmamıştır. Stalin’in ölümünün ardından yönetimi eline alan Kruşçev’in Komünist Partisi’nin 20. kongresinde Stalinizm’e yönelik sert açıklamaları ile başlayan geçmişle hesaplaşma ortamı, Sosyalist gerçekliğinin katı ölçütleri ile eserlerini şekillendiren yazar ve şairleri de etkilemiştir. Böylelikle, yazar ve şairlerin eserlerine hâkim olan kolektif dil bireyselleşmeye başlamıştır. Ravil Feyzullin’in geniş okur kitlelerince sevilmesini sağlayan söz konusu “ben dili”nin ortaya çıkışında, kendisinden önceki Tatar yazar ve şairlerinin sahip olamadığı dönem koşullarının etkisini göz ardı edemeyiz.

Yapıtlarıyla çok geniş bir okuyucu kitlesine hitap eden şairin birçok şiirinin de bestelenmiş olduğunu görüyoruz. *Akkoşlar* [Kuğu], *Mëne bëz de üsëp cittäk* [İşte Biz de Büyüdük], *Min sinë niçëk yarattım* [Ben Seni Nasıl Sevdim], *Sağış* [Hasret], *Sinëñ öçën yeşiyım* [Ben Senin İçin Yaşıyorum] gibi şarkılar halk arasında geniş bir ün kazanmıştır (STY, 1986: 481).

R. Feyzullin çocuk edebiyatı alanında da eserler vermiştir. “Çocuklar için yazmak kutsal iştir.” (İbrahimova, 2003: 18) diyen şairin bu alanda *Köreşçëler* [Savaşçılar] (1968), *Gadilerge Gimn* [Avama Marş] (1971), *Seydeş* (1981) gibi manzum hikâyeleri ile *Resëm yasıym* [Resim Yapıyorum], *Kümeç Pëşëriüvçëler Cırı* [Çörek Pişirenlerin Türküsü], *Çeçekler Üstërdëm* [Çiçekler Yetiştirdim], *Palasın Këm Kagar* [Halıyı Kim Silker], *Yaktı Moñ* [Aydınlık Hüzün] gibi şiir kitapları bulunmaktadır. Ayrıca yazarın sanat ve edebiyat yazıları ile çeşitli Sovyet Cumhuriyetlerine ve yabancı ülkelere gerçekleştirdiği gezilere ilişkin notları 1984 yılında *Cırlarda İl Gamë* [Türkülerde Vatan Hasreti] adlı kitapta

toplanmıştır. Şair bu seyahatlerin büyük mana taşıdığını belirtmiş ve “Yazar olacak kişi otuz yaşına kadar okumalı, altmış yaşına kadar seyahat etmeli, altmıştan doksana kadar yazmalı.” demiştir (İbrahimova 2003: 15).

Ravil Feyzullin edebî faaliyetleri ile birçok ödüle de layık görülmüştür. Şair, sırasıyla 1966’da *Bötənsöyüz Festivalä* ödülü, 1970’te *Mermer* isimli kitabı için *Tatarstan Komsomoli*’nin *Musa Celil* ödülü, 1973’te *Drucba Narodov* gazetesi ödülü, 1978’de *Şıgırler hem Poemalar* [Şiirler ve Poemalar] kitabı için *Tataristan Cumhuriyeti*’nin *Gabdullah Tukay Devlet* ödülü ile mükâfatlandırılmıştır. 1999 yılında Tataristan eski devlet başkanı M. Ş. Şeymiyev’in yayımladığı kararname ile “Tataristan Cumhuriyeti Halk Şairi” unvanını alan Feyzullin, Tatar edebiyatına olan hizmetleri nedeniyle 2006 yılında *Dostluk Madalyası* ile taltif edilmiştir. Son olarak şair, 2007 yılında Tataristan Bilimler Akademisinde de ödüllendirilmiştir.

Oldukça üretken bir yazın insanı olan Ravil Feyzullin’in bir bölümünü yukarıda andığımız Tatar Türkçesi ile yayımlamış eserlerinin listesi aşağıdaki gibidir (bk. STY, 1986: 483-484; Dautov vd. 2009: 493-495).

- *Resəm Yastıym: [Şıgır’ler]*.- Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 1965.
- *Acagan: Şıgır’ler*, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 1966.
- *Monologlar hem Dialoglar: Şıgır’ler*, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 1967.
- *Mermer: Şıgır’ler*, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 1969.
- *Gadilerge Gimn: Şıgır’ler, poemalar*, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 1971.
- *Naz: Lirik şıgır’ler*: Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 1973.
- *Şıgır’ler hem Poemalar*, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 1976.
- *Kümeç Pěşürüçeler Cırı*, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 1977.
- *Kıska Şıgır’ler*, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 1978.
- *Çeçekler Üstërdëm: Buyav öçën al’bom*, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 1979.
- *Palasın Këm Kagar?: Şıgır’ler*, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 1980.
- *Koşlar Yulu: şıgır’ler*, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı 1981.
- *Yaktı Moñ: Şıgır’ler*, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 1983.
- *Cırlarda -İl Gamë: [Mekaleler]*, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 1984.
- *Çişmeler İLë: şıgır’ler hem poema*. - Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı 1987.
- *Seydeş: poema*, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı 1990.
- *Saylanma Eserler 5 Tomda: I tom, şıgır’ler, poemalar, miniatyuralar*, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 1992.

° *Saylanma Eserler 5 Tomda: II tom, şıgır'ler, poemalar, miniatyuralar*, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 1993.

° *Saylanma Eserler 5 Tomda: III tom, şıgır'ler, miniatyuralar*, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 1995.

° *Cil - Vakit Ul: kıska şıgır'ler*, Kazan: Megarif, 1996.

° *Saylanma Eserler 5 Tomda: IV tom, edebi-publitsistik mekaleler, icat portrêtları, essê-uyulanular*, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 1998.

° *Saylanma Eserler 5 Tomda: V tom, şıgır'ler, poemalar, miniatyuralar*, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 2001.

° *Mehebbetname: mehebbet şıgır'lerě*, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 2003.

° *Kaleydoskop: şıgır'ler, poemalar*, Kazan: Ruhıyat, 2004.

° *Gıybretler Alırlık Ütken Yul: Tatarstan Yazuçılar oyışmasınıñ 70 yıllığı uñayınnan kaybêr küzetüiler, hatire-uyulanular*. - Kazan: İdêl-Press, 2004.

° *Gaziz Kitabı: balalar öçên şıgır'ler*, Kazan: Megarif, 2005.

° *Saylanma Eserler 6 Tomda: I tom, şıgır'ler*, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 2005.

° *Saylanma Eserler 6 Tomda: II tom, şıgır'ler*, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 2005.

° *Saylanma Eserler 6 Tomda: III tom, şıgır'ler, poemalar*, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 2005.

° *Saylanma Eserler 6 Tomda: IV tom, edebi-publitsistik mekaleler*, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 2005.

° *Saylanma Eserler 6 Tomda: V tom, edebi-publitsistik yazmalar, eñgemeler*, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 2005.

° *Saylanma Eserler 6 Tomda: VI tom, yul`yazmalar, nesêr-parçalar, eñgemeler*, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 2005.

Ravil Feyzullin'in Tatarca kaleme aldığı kimi şiirlerinin belli dönemlerde Rusçaya çevirileri de yapılmıştır:

° *Saz: Stihi*, Moskva: Molod. gvardiya, 1974.

° *Surovaya Nejnost': Stihi*, Kazan: Tatknigoizdat, 1974.-

° *Mig Vozvrasç'eniya: Stihi*, Moskva: Sov. pisatel', 1976.

° *Pesnya Veselıh Pekarey*, Kazan: Tatknigoizdat, 1977.

° *Moy Zvezdny Ças: Stihi i poemı*, Moskva: Sov. Rossiya, 1978.

° *Korotkiye stihi*, Moskva: Sovremennik, 1980.

- *Polnoluniye: Stihi*, Moskva: Sovremennik, 1983.
- *Svet v Zerne: Stihi i poemi*, Moskva: Sov. Rossiya 1984.
- *Tekut, Tekut Reki: stihi dlya detey*, Moskva: Det. Lit. 1987.
- *Siluet: Stihi*, Kazan: Tatar Kn. İzd.vo, 1988.
- *Lunnyı Topolya: Stihi i poemi*, Moskva: Hudoj. Lit. 1990

Ravil Feyzullin'in yukarıda listesini verdiğimiz Rusça basılan çeviri eserlerinin dışında, Başkurtça, Kırgızca, Azerice, Çuvaşça gibi Türk yazı dillerinde yayımlanan çok sayıda şiir kitabı da bulunmaktadır. Ayrıca Litvanya, Estonya, Almanya, Polonya, Fransa, Arabistan gibi ülkelerde şairin tercümeleleri zevkle okunmaktadır.

Satırlarımızı, Ravil Feyzullin'in sanat yaşamının farklı dönemlerinde kaleme aldığı üç şiiri ile sonlandırmak istiyoruz. Seçtiğimiz şiirlerden birincisi, şairin ilk şiir denemelerinden biri olan ve Üsmërçak Defterënnen [Ergenlik Defterinden] başlığı altında yayımladığı Yaz [İlkbahar] şiiridir. İkinci şiir, şairin Yeşlëk Defterënnen [Gençlik Defterinden] başlığı altında yayımladığı Kıt [Git] adlı şiiridir. Seçtiğimiz son şiir ise şairin, sanatının olgunluk döneminde kaleme aldığı Bërnerse Yuk [Hiçbir Şey Yok] şiiridir:

YAZ!

Uyata argan cannarnı
cılı nurı Koyaşnıñ.
Börë yeşël küzën açā,
sulışın toyıp yaznıñ.

Görlevëklerde tibrene
küknëñ zeñgerlëklerë.
Turgay cırına koyına
kır-basu kiñlëklerë.

Yaznıñ her köñë, segatë
dünyanı yemlëlete.
Bu yaz köñnë yeş buluvıñ
behët bit ikëlete!
(Feyzullin, 2005a: 198)

İLKBAHAR!

Uyandırır yorgun canları
sıcak ışığı güneşin.
Tomurcuk yeşil gözünü açar,
nefesini duyup baharın.

Çağlayanlarda çalkalanır
göğün mavilikleri.
Turgayın şarkısına dalar
kırların enginlikleri.

Baharın her günü, saati
dünyayı güzelleştirir.
Bu bahar günü genç olman
bir mutluluk ki iki kat büyük!

KİT!

Bar kit inde sëñlëm!
Küzlerëñnë tutırırılık

GİT!

Var git (kız) kardeşim!
Gözlerini dolduracak

İň güzel süzlerně
Eytesēm bar.

Kit!
Küñlěme suretēn yasıysım bar.
Tösler ēzliysēm bar:
Koyaştan,
Çeçekler tacınnan...

Kit! Sin barda min herçak dulkınlanam.
Yağırılar bēlen yünlep söyleşe almıym.
Cillerge cavap birgende totlıgam...

Kit!
Sin kitkeç,
Küñlėdegēsē belen
İrkēnlep,
Açıktan-açık
Söyleşesēm bar.

Kit!
Tik bērazga gına,
Bik azga gına...
(Feyzullin, 1992: 93)

BĚRNERSE YUK

“Cır yözēnde bērnerse yuk
Yeşlėkten kadėrlėrek”

Gomėrlėkke söygenēññ
Tenēnnen de temlėrek!

Sabıyıññıñ küzēne karap
Kölüvėnnen yemlėrek!
(Feyzullin, 2005b: 285)

En güzel sözleri
Söyleyesim var.

Git!
Gönlüme resmini yapasım var.
Renkler arayasım var:
Güneşten,
Çiçeklerin tacından...

Git! Senin varlığında ben her daim
heyecanlanırım.
Yağmurlar ile iyi konuşamam
Rüzgārlara cevap verirken dilim
tutulur...

Git!
Sen gittiğinde
Gönülden
Dilediğimce
Açık açık
Konuşasım var.

Git!
Yalnızca kısa bir süre
Sadece çok az...

HİÇBİR ŞEY YOK!

“Yeryüzünde hiçbir şey yok
Gençlikten daha değerli”

Ömür boyu sevdiğinin
Teninden de daha tatlı!

Çocuğunun, gözüne bakıp
Gülmesinden daha güzel!

Kaynakça

Dautov, R. N. - Rahmani, R. N. (2009). “Ravil Feyzullin”, *Ediplerëbëz*, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, s. 491-495

Feyzullin, Ravil (1992). *Saylanma Eserler- İke Tomda*, Kazan.

Feyzullin, Ravil (2005a). *Saylanma Eserler - Altı Tomda - 1 Tom - Şigirler*, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.

Feyzullin, Ravil (2005b). *Saylanma Eserler - Altı Tomda - 3 Tom -Şigirler Poemalar*, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.

Gamber, Nais (1993). “Şigri Döñyaga Seychet”, *Meydan*, s. 138-154.

Galiullin, Telgat - Yarullina, Ramile (2007), “İdil-Ural Alanı, Tatar Türklerinin Edebiyatı”, *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, Cilt IX, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, s. 676-736.

İbrahimova, Saime (2003), “Min kükeyden üzëm çıktım dip eytken di bër çëbbëş” (Ravil Feyzullin Bëlen Eñgeme), *Söyëmbike*, no: 8, s. 14-19

Kızılyar, Y.G. (1983). Ravil Feyzullin’in Şiirleri, *Kardaş Edebiyatlar*, Erzurum, Sayı: 8.

Öner, Mustafa (1998). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

STY: *Sovet Tatarstanı Yazuvçıları* (1986), “Ravil Feyzullin”, Kazan Tatarstan Kitap Neşriyatı, s. 481-484.

Yarullin, Fenis (2005). “İyesën Tapkan Behët”, *Ravil Feyzullin –Saylanma Eserler 1 Tom*, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, s. 8-26

Ağ Ortamı Kaynakları

“Ravil Feyzullin tëlne saklavga hem üstërvge bitaraf bulmaska çakıra”, *Tatar-İnform Meğlumat Agentligi*, <https://tatar-inform.tatar/news/2018/02/22/158549/>, 05.20.2018

ПОЭТ-ФИЛОСОФ ТАТАРСКОЙ ПОЭЗИИ: РАВИЛ ФЕЙЗУЛЛИН**АННОТАЦИЯ**

Равиль Файзуллин родился 4 августа 1943 года в селе Балтач Рыбно-Слободского района. Благодаря своим стихотворениям, носящим глубокий философский смысл, он является одним из выдающихся поэтов в современной татарской литературе. В 1965 году поэт оканчивает историко-филологический факультет Казанского университета и в 1966 году вступает в ряды Красной армии. Вернувшись из армии, Равиль Файзуллин оканчивает аспирантуру при Институте языка, литературы и искусства им. Г. Ибрагимова. В 1968–1972 годах является руководителем Альметьевского отделения Союза писателей ТАССР, в 1973–1977 годах работает ответственным секретарем Альметьевского отделения Союза писателей Татарской АССР. После 1977 года, в профессиональном смысле заняв важное место в мире литературы, поэт в 1989 году начинает работать главным редактором журнала «Казан утлары (Огни Казани)», руководя им долгие годы.

До принятия должности в 2013 году, Равиль Файзуллин становится одним из руководителей Союза писателей Илфака Ибрагимова, с 1968 года по настоящее время является постоянным членом Союза писателей Татарстана, а также работает в качестве руководителя приемной палаты. В 1990-1995 годах поэт был депутатом Верховного Совета Татарской АССР. В последние годы поэт, занимаясь деятельностью в Акционерном обществе «Татмедиа», освещает и выносит на обсуждение обществу разные темы, делится своими мыслями.

Равиль Файзуллин провел детство, юношество и молодые годы в самый непростой период Советского режима. Также в 1990-х годах стал свидетелем принятия суверенитета Татарстана и поисков национальной идентичности. Равиль Файзуллин является приемником таких поэтов, как Хасан Туфан, Ибрахим Селахов, Рашид Ахметжанов, Рустам Мингалимов, Фенис Яруллин, Герей Рахим.

Большинство стихотворений поэта Равиля Файзуллина наполнены глубокой философией и искусством. Короткие, но в то же время имеющие в своем содержании глубокий смысл стихотворения, диалоги и монологи в написанный период по причине того, что они не отражали тенденции классического татарского стихотворения, многократно обсуждались. В 1960-е годы он становится самым известным среди молодых поэтов. Стихотворения поэта являются зеркальным отображением психологического мира индивида, имеющего широкое философское мировоззрение. Произведения, написанные в 1970-х годах, благодаря включению пословиц, выражений и загадок, пропитаны народным творчеством. Это привлекло внимание широкой аудитории. Обладающий своеобразным пониманием искусства, поэт в своих стихотворениях придает значение краткости и объяснению многого малым количеством слов, в то же самое время в стихотворениях Равиля Файзуллина не много художественных описаний, обычно присущих традиционному стихотворению. Его поэтическое мастерство состоит в наполнении короткого стихотворения огромной жизненной философией, глубокой психологией и потоком мыслей. Это поэт, обращающийся своими произведениями к широким массам читателей. Многие его стихотворения переложены на музыку. Такие песни, как «Аккошлар», «Менэ без де үсәп життәк», «Мин сине ничик яраттым», «Сагыш», «Синең өчен яшим» стали народными и популярными. Равиль Файзуллин пишет произведения и для детей, а также поэту принадлежат различные статьи, посвященные искусству и литературе, записки, в которых он делится впечатлениями о зарубежных странах и советских республиках, которые посетил в разные годы. Равиль Файзуллин был удостоен многих наград в литературной деятельности. Его поэтические сборники издавались неоднократно на татарском и русском языках, а также на других тюркских языках: башкирском, киргизском, азербайджанском, чувашском. Кроме того, переводы его произведений с удовольствием читаются в таких странах, как Литва, Эстония, Германия, Польша, Франция, Аравия.

Ключевые слова: татарский язык, татарская литература, татарские стихотворения, Равиль Файзуллин.

NURİHAN FETTAH'IN DİLİNDE ESKİ (ARKAİK) SÖZLER**AHMET TURAN TÜRK***

Öz: Kâşgarlı Mahmud'un ünlü sözlüğü Divanu Lugâti't-Türk'te geçen bir şiirin ilk satırından adını alan ve Tatar edebiyatının tarihî roman türünde verilmiş ilk örneklerinden olan *İtil Suvi Ağa Torur* (İdil Suyu Akıyor) Nurihan Fettah tarafından 1970 yılında kaleme alınmıştır. Tatar edebiyatının önde gelen isimlerinden biri olan Nurihan Fettah, özellikle tarihî romanları ile tanınan bir kişiliktir. *İtil Suvi Ağa Torur* adlı eserinde yazar, Bulgar hükümdarı Almış Han dönemini bütün yönleriyle ortaya koymaya çalışmış; çarpıcı olaylara ve özgün imajlara yer vermiştir.

Aynı zamanda Nurihan Fettah, bu eserinde bilinçli bir dil kullanmıştır. Bu bilinçli kullanım sonucunda yazar, Tatar Türkçesinde bulunmayan, fakat Türkçenin tarihî dönemlerinde kullanılmış bazı eski (archaic) sözleri de eserinde kullanmıştır. Eserin içeriğine ve eserde sözü edilen dönemin ruhuna uygun olarak eserine eski sözleri koyması, romanın değerini de arttırmaktadır. Bu çalışmada *İtil Suvi Ağa Torur* romanından hareketle Türkçenin tarihî dönemlerinde kullanılmış ve Tatar Türkçesi için eski söz hâlini almış yapılar eserde tanıklanmaya ve tanıklanan yapılar da köken bilgisi verileri ışığında açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İtil Suvi Ağa Torur, Nurihan Fettah, Tatar Türkçesi, Eski Söz, Eskicilik

ARCHAIC WORDS IN NURİHAN FETTAH'S LITERARY LANGUAGE

ABSTRACT: *İtil Suvi Ağa Torur*(Idyl Water is Flowing), which is written by Nurihan Fettah in 1970, is named after a first line of a poem from Kashgarian Mahmut's renowned dictionary Divanu Lugâti't- Türk and one of the first examples of historical novels in Tatar Literature. Nurihan Fettah, who is prominent in Tatar Literature, is especially known with his historical novels. In his work *İtil Suvi Ağa Torur*, the author tried to reveal all the aspects of Almış Khan, a Bulgarian emperor's period of ruling, including striking events and authentic images.

At the same time, Nurihan Fettah used a deliberate language. In consequence of this deliberate language use, the author used some old (archaic) words that are not included in Tatar Language but were included in the historical periods of Turkish Language. In addition to the content of the work and the spirit of the period mentioned in the work, the fact that he put old words into his work increases the value of the novel. In this study, starting from *İtil Suvi Ağa Torur*, language structures that are used in the historical periods of the Turkish language and which became archaic words for Tatar Turkish will be witnessed and witnessed structures will be tried to be explained in the light of the information of the origin.

Keywords: İtil Suvi Ağa Torur, Nurihan Fettah, Tatar Turkish, Archaic Word, Archaism

* Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. ahmetturanurk@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-3714-5716.

(Yazının Geliş Tarihi: 15.05.2019, Yazının Kabul Tarihi: 23.06.2019)

1. Giriş

Kâşgarlı Mahmud, ünlü sözlüğü Divanu Lugâti't-Türk'ün “Etil” madde başını şu şekilde açıklamaktadır:

“Kıpçak diyarında bir ırmağın adı. Bulgar (Hazar) denizine dökülür; Rus'a doğru akan bir kolu da vardır. Şu şiirde geçer:

Etil suwı aka turu.r
Kaya tüpi kaka turu.r
Balı.k teli.m baka turu.r
Kõlüñ takı köşe.rü.r¹” (Ercilasun, Akkoyunlu 2014: 34)

Yukarıda Kâşgarlı Mahmud'un eserinde dile getirdiği şiirin ilk satırı *Etil suyu aka turur*, aynı zamanda Tatar edebiyatının ilk tarihi romanlarından birinin de adı olmuştur.

1970 yılında *İtil Suyı Aka Torur* (İdil Suyu Akıyor) adlı romanını kaleme alan Nurihan Fettah, Tatar edebiyatının önemli yazarlarından biridir. Nurihan Fettah, küçük yaşlarda edebiyata merak salmış, Tatar Dili ve Edebiyatı bölümünde aldığı üniversite eğitiminden sonra kısa süre redaktörlük ve tercümanlık yapmıştır. Yazar, 1953'ten sonra mesaisinin çoğunu yazarlığa adanmış, altmışlı yılların sonuna doğru Türk tarihi, özellikle Tatar Türklerinin tarihi hakkında araştırmalar yapmaya başlamıştır. Yaptığı araştırma ve incelemelerin sonrasında adı geçen eserini yazmıştır. Nurihan Fettah, bu eserde İdil-Bulgar Devletini, özellikle Almış Han dönemini dile getirmiştir. (Türk 2014: 24-26; Necipova-Zinnetullina 2004: 62).

2. İtil Suyı Aka Torur

Altmışlı yıllardan itibaren Nurihan Fettah'ın dikkati başka bir yöne, ününe ün katacak olan tarihi roman türüne yönelmiştir. Nurihan Fettah, tarihi konulara yönelişi *Sızgıra Torğan Uklar* (Islık Çalan Oklar) adlı eserinin *Sönner Turında Tariyhı Bêleşme* (Sönler/Hunlar Hakkında Tarihi Bilgi) bölümünde şöyle dile getirmiştir:

“Türk halklarının tarihini genelde Türk olmayan bilginler yazmış ve yazmaktadır. Bize ilişkin olan düşmanlık duygusu onların kanına sinmiştir. Onlar hâlen bizim atalarımızın kahramanlığını, büyüklüğünü unutuyorlar ve bugün bizim horlanıp geride kalmaya mecbur edildiğimiz dönemde, bizim şimdiki durumumuzu atalarımızın devrine götürüp doğuştan bizi beceriksiz ve barbar olarak göstermeye çalışıyorlar.

Bir başkasının senin tarihin hakkında doğruyu söylemesini ummak, doğmamış güneşin altında güneşlenmeye benzer. Fakat ne acıdır ki, yalnız yabancılar değil, bizim kendi bilginlerimiz de başkalarının Tatarlar hakkında, Türkler hakkında söylediği her uydurmayı dua gibi ezberleyip kendi eserlerinde

¹ İdil ırmağının suyu sert dağın dibini döverek akıyor. Onun bolluğundan oluşan göllerde balıklar ve kurbağalar çoğaldı (Ercilasun, Akkoyunlu 2014: 35).

de durmaksızın: Tatarlar cahilmiş, Tatarlar barbarmış! şeklindeki fikrini tekrarlıyorlar.

İşte bu koşullar altında, 1950-1960'lı yıllarda ben Tatarlar hakkında tarihî bir roman yazmayı düşünmeye başladım. Fakat hangi devir hakkında yazmalı? Kazan Hanlığı veya Altın Orda hakkında düşünmek bile mümkün değil. Yazarsan hemen götürecekler, milliyetçilik, Pantürkizm ve daha pek çok şeyle suçlayacaklar.

Düşündüm taşındım ve Bulgar Devri hakkında yazmaya karar verdim. Bulgar Devri bir nebze tarafsız bir devirdir. Ruslarla kanlı savaşlar da fazla değil, olsa bile artık unutulmuştur. Bulgar tarihi birkaç yüzyıldan ibarettir. Ben hâkim ideolojiye, resmi görüşlere dokunmayan X. yüzyıl başlarına dikkat çektim.” (Fettah 1991: 751-752).

Nurihan Fettah, verdiği bu karar üzerine çalışmaya başlamıştır. Örneğin, 1957 yılında Prof. A. P. Smirnov yönetimindeki arkeolojik çalışma grubuna katılarak eski Bulgar şehri kazısına katılmış (Şiriyevdanov 1978: 165), genel Türk ve Tatar tarihine ilişkin inceleme ve araştırmalar yapmıştır. Bu dönemde arkeoloji çalışmalarının yanı sıra Bulgar Devleti dönemi hakkında bilgilerin bulunduğu eserleri, özellikle İbn Fadlan'ın Seyahatnamesi (Fettah 1991: 752) ile Kabusname, Usama ibn Munkız'ın Kitâbu'l-İ'tibâr gibi birincil kaynakları da incelemeye başlamıştır (Necipova-Zinnetullina 2004: 61; Hatipov 1985: 184). Yaptığı bu araştırma ve incelemeler sonucunda 1970 yılında ilk tarihî romanı olan *İtil Suvi Ağa Torur* adlı eserini yazmıştır. Bu eserde yazar, Bulgar hükümdarı Almış Han dönemini bütün yönleriyle (sosyal ve siyasî durumlar, savaşlar, toplumsal yaşayış biçimleri, örf ve âdetler vs.) ortaya koymuş; çarpıcı olaylara ve özgün imajlara yer vermiştir. (Dautov 2002: 168).

Eserinin içeriğini ise kitabın giriş kısmında şöyle açıklamıştır:

“Tatar halkının zengin bir tarihi var. Denizden bir damla almış gibi, işte şu tarihten ben de dört beş yılı çekip aldım. Dört beş yıl sadece tarih için değil, insan hayatı için bile çok kısa bir zaman dilimi. Fakat benim aldığım dört beş yılın önemi Tatar halkı için sonsuz derecede önemlidir.

Hangi dönem ki bu?

O, Bulgar Dönemi.” (Fettah 2013: 5).

Eserde yazar, İbn Fadlan'ın Bulgar Devletine gelmeden önceki birkaç yıldan başlayıp Bulgar Devletinin Müslümanlığı kabul etmesinden sonraki birkaç yılı işlemiştir.

Eserin son kısmında *süzlək* (sözlük) adında ve okuma sözlüğü niteliğinde olan bir bölüm bulunmaktadır. Bu bölümde romanda geçen özel ad veya kavramların, özellikle Tatar Türkçesinin sözlüklerinde bulunmayan veya kullanım sıklığı az olması sebebiyle bilinmeyen bazı sözlerin açıklamaları verilmiştir. Bu, romanın ilgi çeken yönlerinden biridir; çünkü tarihî bir olay, roman metninde işlenirken o dönemin ruhuna uygun olarak dilin bilinçli kullanımı romanın değerini arttırmaktadır. Yazar bu konuda oldukça bilinçli davranmış ve terminolojiyi

oluştururken özel bir seçim yapmıştır. Bu seçim, yazarın eski (archaic) sözleri tozlu sözlük sayfaları arasından çıkarıp eserine almasıyla kendini göstermiştir.

3. Eski (Archaic) Söz ve İtil Suvi Ağa Torur'da Eski Sözler

Bazı yabancı kaynaklarda *eskicilik* (archaism) ve *eski söz* (archaic word) terimleri için şu tanımlamalar yapılmıştır:

David Cristal, *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*'te *eskicilik* sözü için “Herhangi bir dil yapısının etki alanı ile ilgili olarak eskimiş/arkaikleşmiş bir kelime veya öge için kullanılan ve artık genel konuşma veya yazı dilinde kullanımda olmayan bir terimdir” (2008: 33) şeklinde bir açıklama yapmıştır.

Hadumod Bussmann ise *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*'te konuya farklı bir açıdan yaklaşarak “Şiirsel, ironik veya yüksek çağrışım için eski ifadelerin etkili kullanımı” tanımını yapmıştır (1996: 83).

Kirsten Malmkjær editörlüğünde hazırlanmış *The Linguistics Encyclopedia, Second Edition* adlı eserde “Geçmişin dilinin günümüz metinlerinde kullanımı” olarak tanımlanan terim için “bir fayda sağlamak amacıyla sıkça başvurulan bir yöntem ve geçmişteki bir yazarın ekolüne veya yazarın kendisine öykünme” olarak bir açıklamaya da yer verilmiştir (2002: 519).

Türkiyede yapılan bazı çalışmalarda ise şu tanımlara yer verilmiştir:

Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*'nde *eskilik* madde başında terim için “Eskiden kalma; yazı ve konuşma dilinde artık kullanılıştan düşmüş olan, dilin daha eski veya tarihî dönemlerine ait kelime, deyim ve şekiller” tanımını vermiştir (Korkmaz 2007:84). Yine Kormaz *eski kelime* terimi için “bugün artık kullanılıştan düşmüş bulunan veya eski biçimi ile kullanılan kelime; kalıntı kelime” (Korkmaz 2007:85) açıklamasını yapmıştır.

Günay Karaağaç, *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*'nde konuyu *eskicilik* (archaism) ile *yenicilik* (neologism) bağlantısından değerlendirmiş ve *eskicilik* terimi için “Eski söz, ek veya yapı kullanma veya dil birimlerine eski veya unutulmuş anlamlar yükleme, eskicilik eğilimi olarak bilinir. Bu yol da bir bakıma yenicilik olduğu için, bazen yenicilik sözüyle eskicilik (archaism) de kastedilir. Kısacası eskicilik, artık kullanılıştan düşmüş olan eski sözleri veya sözlerin eski biçimlerini kullanmak, kalıntı sözleri kullanmak, eskicilik” (Karaağaç 2013:372) açıklamasını getirmiştir. Karaağaç, diğer bir madde başında *eski söz* terimine yer vermiş ve “eski devirlere ait sözdür. Bugün artık kullanılıştan düşmüş bulunan veya eski biçimi ile kullanılan söz, arkaik söz veya kalıntı sözdür.” (Karaağaç 2013:372) tanımını yapmıştır.

Berke Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*'nde *eskil biçim* madde başında “kullanımdan düşmüş, dilsel çevrimden çıkmış bulunan sözlüksel birim, sözdizimsel olgu.” (2007: 93) açıklamasını yapmıştır.

Mehmet Ölmez, *eskicil öge* açıklamasında “Bir dilde Eski Türkçe ile karşılaştırıldığında öteki Türk dillerinde bulunmayan ses ve yapı özelliklerinin yanı sıra, sözlüksel biçimlerin de Eski Türkçeye benzer biçimde yaşaması, kullanılmasıdır.” şeklinde bir düşünce ortaya koymuştur (2003: 136).

Gürer Gülsevin ise *arkaik (eskicil) özellik* ifadesinde “Arkaik unsurdan bahsedilmesi için muhakkak bir karşılaştırma yapılması gerekir. Bu karşılaştırma ya *eşzamanlı* olarak o dönemdeki bir başka diyalekt ile ya da *artzamanlı* olarak söz konusu diyalektin eski dönemi ile yapılabilir.” açıklamasını yapmıştır (2015: 3). Açıklamalarına Gülsevin “Tek bir dil (veya lehçe ya da ağız) söz konusu olduğunda da arkaizmler olabilir. Burada, o diyalekt *eşzamanlı* olarak başka diyalektlerle karşılaştırılmaz; *artzamanlı* olarak kendisinin eski şekliyle karşılaştırılabilir.” (2015:4) şeklinde devam etmiştir.

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşıldığına göre *eskicilik* (archaism) ve *eski söz* (archaic word) terimleri için tam bir birlik sağlanamadığı görülmektedir². Biz de burada bu tartışmalara girmeden Gülsevin’in ifade ettiği gibi tek bir dil, Tatar Türkçesi söz konusu olduğu için *İtil Suvi Aka Torur* romanındaki eski sözler *artzamanlı* bir karşılaştırmaya tabi tutulmuştur. Daha önce Nurihan Fettah’ın başka bir eseri üzerinden Tatar Türkçesi sözlüklerine katkı niteliğindeki sözleri değerlendirdiğimiz çalışmada ele aldığımız sözleri burada tekrara düşmemek adına değerlendirmedik³. Aynı zamanda okuma sözlüğü niteliğinde olan bölümde yer alan sözlerden, Tatar Türkçesinin en kapsamlı sözlükleri olan üç ciltlik *Tatar Têlnêñ Añlatmalı Süzlêğë* [TTAS] ve iki ciltlik *Tatarça-Rusça Süzlêk* [TRS] adlı eserlerde tanıklananları bu çalışmanın kapsamı dışında tuttuk.

Abak “Put, tapınma heykeli”

Barlık abaklar bëlen, atam-anam bëlen, izgë Çulman bëlen, izgë İtel bëlen ant item! (256) “Bütün putlar ile, atam anam ile, kutsal Çulman ile, kutsal İdil ile yemin ediyorum.

Metinde altı yerde geçen ve metnin sonundaki sözlük kısmında “put, tapınma heykeli” olarak kaydedilen söz ilk olarak DLT’de *aba.kı* şekliyle ve “Nazar değmesin diye bostanlara konan korkuluk” (Ercilasun, Akkayonlu 2014: 69) anlamıyla görülmektedir. Tarihi Kıpçak Türkçesinde *abak* şeklinde ve “put, sını” anlamında kullanılan sözcük (Toparlı vd. 2003: 1) Kıpçak grubu Türk yazı dillerinden Karay Türkçesinde *apax* ve Kırım Tatar Türkçesinde *abak* şeklinde ve “put” anlamında yaşamaktadır. Anadolu ağzılarında da *apak* şekliyle ve “cin, gulyabani” anlamlarıyla kullanılmaktadır (EDPT 8). Tatar Türkçesi sözlüklerinde bulunmayan bu söz Tatar Türkçesi için eski söz olarak değerlendirilebilir.

² Daha ayrıntılı bilgi için bkz. (Ölmez 2003; Gülsevin 2015; İlhan 2017; Yılmazkaya 2017; İsi 2018, Güneş 2018)

³ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. (Türk 2016)

Arkış “Kervan”

İndě kayadır cir çitěne arkış ciberüvněň de, kěmner bēlenděr satuv-aluvniň da bėrkěmge kiregě yuk idě. (100) Artık herhangi bir yere kervan göndermenin de, herhangi birileri ile alış veriş yapmanın gereği yok.”

Arkış sözü, Türkçenin ilk yazılı metinlerinden Köktürkçede *arkış* “kervan” (Şirin User 2009: 240) ve Uygurcada anlam genişlemesine de uğrayarak “kervan ve haberci” (Caferoğlu 2015: 20) şekliyle tanıklanmaktadır. DLT’de iki ayrı madde başı şeklinde gösterilen söz, “kervan” ve “haberci” anlamlarıyla açıklanmıştır (Ercilasun, Akkoyunlu 2014: 47). *Arkış* sözü, KB’de de “kervan” anlamıyla kullanılmıştır. Tarihî Kıpçak Türkçesinde El-İdrâk Haşiyesi’nde *argış* şekliyle bulunan söz (Toparlı vd., 2003: 10) dönemin diğer eserlerinde görülmemektedir. Clauson bu sözün Kıpçak yazı dillerinden Kazak Türkçesinde *arkıs* şekliye kullanıldığını belirttiikten sonra Dede Korkut’ta ve Anadolu ağızlarında da kullanıldığı ifade etmiştir (1972: 217). Ehmetyanov, sözün *arkı-/argı-* kökünden geldiğini ifade etmiş ve buna delil olarak Tuva Türkçesini göstermiştir. Yazar, aynı zamanda sözün anlam değişimleriyle beraber Karaçay-Balkar Türkçesinde *argış* “yük katarı, kervan; ulak”, Altay ve Yakut Türkçesinde *argış/argıs* “eş, yoldaş”, Başkurt Türkçesi ağızlarında *argış* “durak”, Tatar Türkçesinin ağızlarında “kıymetli konuk” anlamlarında kullanıldığını belirtmiştir. Ehmetyanov, bu *argış* maddesinin sonunda “Şurası şaşkıncıdır ki, böyle renkli eski (archaic) söz, pekçok ağızda (özellikle Ural ve Sibir taraflarında) görülse de Tatar yazılı edebiyatında görülmemektedir.” şeklinde bir ifadeye yer vermiştir (2015: 102). Ehmetyanov, Nurihan Fettah’ın bu romanında tanıklanan sözün görmemiş olmalıdır.

Çağdavl “Ordunun arkasından giden bölük, artçı birlik”

Üzēnēñ öyēn, olavların, tērlēk-tuvarnı saqlarğa ul urta kıl bēlen sul kılını, çağdavlını kaldırırğa buldı. (s. 148). Kendisinin evini, at arabalarını, çiftliğini korumak için sağ kanat ile sol kanat koruyucusunu, artçı birliği bırakmak istedi.

Ehmetyanov, TTES’de sözün Moğolcadan Türkçeye geçtiğini ve kökeninin eski Moğolca çağda- “düzenlemek, koordine etmek” fiilinden geldiğini ifade etmiştir (2015 II: 400). Aynı sözün Çağatay Türkçesinde *çağdavl*, *çañdavl* şekillerine dikkat çeken Räsänen, kökeninin Moğolca olduğunu ve *çag* “zaman” sözüyle ilişkili olduğunu ifade etmiştir. Yazar, sözü *çag* sözünden türetilen *çag-da-* “takip etmek, hizmet vermek” fiiline götürerek açıklamıştır (1969: 94). Lessing’in sözlüğünde *çagdagul* “bekçi, muhafız gözcü; jurnalcı, casus” şekilleriyle tanıklanan söz (2003: 256) Çağatay Türkçesi eserlerinden Muhakemetü’l-Luğateyn’de Moğolca olduğu ifade edilerek *çangdavl* “artçı, dümdar” (Barutçu-Özönder 1996: 41), Baburname’de *çağdavl* “yürüyüş ve hareket hâlinde bulunan ordunun artçı kolu” (Arat 1987: 595), Abuşka Lügati’nde *çağdavl* “artçı birlik” şekilleriyle (Güzeldir 2002: 296) tanıklanmıştır. Osman Nedim Tuna “Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler” adlı çalışmasında

çandavul şekliyle bu söze değinmiş ve Osmanlıcadaki kullanımını tanımlamıştır (Tuna 1972: 220-221).

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde tanıklanamayan bu söz, Nurihan Fettah'ın eserinde eski söz olarak değerlendirebilecek bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır.

ƙılavız “Kılavuz, rehber”

Ƙoyma tışında ul tiz ğene yak-yağına ƙaranıp aldı, kēsesēnde torıp ƙalđan ikē bakır aƙçanıñ bērsēn ƙılavızınıñ uçına saldı (s. 338). Çitin dışında o, hızlıca etrafına bakındı, kesesinde kalan iki bakır aƙçanın birisini kılavuza verdi.

Clauson, Deorfer'i de tanık göstererek sözün ilk kaydının İbn Fadlan tarafından yapıldığını ve İrani bir dil olan Harezmceden geçtiğini ifade etmiştir. Bununla beraber şüpheli olarak, Türk yazı dilleri içerisinde sadece Osmanlı Türkçesinde *kılavuz* şekliyle yaşadığını açıklamıştır (EDPT: 617-618). Sözün kökenine ilişkin son değerlendirmeyi yapan Günay Karaağaç, sözün Türkçe kökenli bir söz olduğunu ve tarihsel Türkçenin başlangıcından çok önce türetildiğini belirtmiştir (2017: 25-26).

DLT'de *kulabuz* “kılavuz” şeklinde olan söz (Ercilasun, Akkoyunlu 2014: 212), KB'de *ƙılavuz* şekliyle kullanılmıştır (Arat 1979: 290). Tarihî Kıpçak Türkçesinde *ƙılavuz*, *ƙılađuz* ve *ƙılavuz* şekliyle kullanılan söz (KTS 143, 162) Tatar Türkçesinin sözlüklerinde yer almamaktadır. Nurihan Fettah, bu eski sözü “kılavuz, rehber” anlamıyla eserinde kullanmıştır.

Telim “Çok”

Tuğan cirēn-suvın taşlap telim kēřē, tōmen kēřē yuğarığa — tōn yağına kēçēp kitken. (39) “Doğduğu toprakları terk edip çok kişi, binlerce kişi yukarıya, güneye doğru göçüp gitmiş.”

Clauson bu söz için, sözün ilk sesinin /t/ ve /ʔd/ olabileceğini belirttikten sonra XI. yüzyıla kadar yaygın olarak “çok” anlamında kullanıldığını ve bu yüzyıldan sonra kullanımın azalarak yok olduğunu belirtmiştir (EDPT: 499-500). Eski Uygur Türkçesinde *üküş* sözüyle beraber Budist metinlerinde yaygın olarak kullanılan *telim*, ikileme oluşturarak *üküş telim* ve *telim üküş* şekilleriyle de karşımıza çıkmaktadır (Eraslan 2012: 469). Karahanlı Türkçesi eserlerinde benzer şekil ve anlamda kullanılan söz (bkz. Ercilasun, Akkoyunlu 2014: 867; Arat: 1979: 434; Arat 2006: LXI) tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde *telim* ve *delim* olarak “çok” anlamında kullanılmıştır (KTS 58-269). Bu söz Osmanlı sahasında *delim* şekliyle “çok” anlamında kullanılmıştır (VEEWT 472).

Türkçenin pek çok yazı dilinde yerini *üküş*, *köp/küp*, *çok* gibi sözlere bırakan *telim/delim* sözü Nurihan Fettah'ın eserinde “çok” anlamıyla kullanılmıştır.

Yazı “Açıklık, boş alan, meydan”

Mëne yazı çitëne han çatırı da korıldı. (s. 210) İşte meydan yanına han çadırı da kuruldu.

Yazı sözü, Türkçenin ilk yazılı belgelerinden başlayarak neredeyse tüm tarihî dönemlerinde tanıklanmış ve Köktürkçeden sonra hem anlam hem de kullanım sıklığı yönünden genişleme göstermiştir. Clauson bu sözün kökeni için *yaz-* “çözmek, açmak” fiilinden geldiğini, Türk yazı dillerinde görülen alışıldık ses değişiklikleriyle yaşadığını ve anlam olarak *yası:*’ya yakın olduğunu belirtmiştir (EDPT: 984). Köktürkçede daha çok coğrafi bir ad olarak “şantuñ yazı, tögültün yazı, yarış yazı” gibi şekillerde ve “ova, step” anlamında kullanılan söz (Şirin User: 2009:225), Uygur Türkçesinde “ova, düz yer” anlamıyla kullanılmıştır (Caferoğlu 2015:291). DLT’de “açık arazi” (Ercilasun, Akkoyunlu 2014: 357), KB’de “kır, ova” (Arat 1979: 534) anlamında kullanılan söz tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde “ova, bozkır” anlamlarına ek olarak “çöl, sahra” anlamlarını da kazanmıştır (Toparlı vd. 2003: 316).

TTES’de *yazı* sözüne edebî dilde seyrek de olsa rastlandığı, yer adlarında ise bu söze sıkça yer verildiği dile getirilmiştir (2015: 534). Oysa bu söz, Kazan Tatar Türkçesinin önemli sözlüklerinden olan TTAS ve TRS’de tanıklanamamıştır. TTDS’de ise *yacu* “çukur yer, vadi” sözüne yer verilmiştir (1969:160).

4. Sonuç

“Bir başkasının senin tarihin hakkında doğruyu söylemesini ummak, doğmamış güneşin altında güneşlenmeye benzer.” teziyle tarihî romanlar kaleme almaya başlayan Nurihan Fettah, tarih belleğinin oluşturulması ve canlı tutulması adına önemli bir işe imza atmıştır. Tarihî roman türünün Tatar edebiyatında gelişmesi yönünden de önemli bir kişilik olarak tanınan Nurihan Fettah, bu türde yazdığı romanlarında bilinçli bir dil kullanımı sergilemiştir. Eserini işlerken özel bir terminoloji oluşturmuş ve okuyucuya yardımcı olmak için eser sonunda bir sözlük hazırlamıştır. Hazırlanan sözlük incelediğinde, eski söz niteliğinde olan sözlere rastlanmıştır ve bu çalışmada bunlardan altısı değerlendirilmiştir. Eski söz hâlini almış yapıların eserde kullanımı Karaağaç’ın ifadesiyle “bir bakıma yenicilik”tir. Çünkü bu durum, dil kullanımında bir eğilimdir.

Kaynakça

Abdullin, İ.A., Vahitova, S.B., Gazizova, F.M., Gaynanova, L.R., Ganiyev, F.E., Möhemmediyev, M.G., Hanbikova, Ş.S, Ehmetyanov, R.G., Ahuncanov, G.H., Mingulova, R.R. (1977-1981). *Tatar Têlênêñ Añlatmalı Süzlêğë*. I-III. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı. [TTAS]

Arat, R. R. (1987). *Vekayi- Babur'un Hatıratı*. Cilt II. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Arat, Reşid Rahmeti (1979). *Kutadgu Bilig III İndeks* (haz. Kemal Eraslan-Osman F. Sertkaya-Nuri Yüce). İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü. [KB]

- Asılgarayev, Ş.N., Ganiyev, F.A., Zakiyev, M.Z., Minnullin, K.M., Ramazanova, D.B. (2007). *Tatarça-Rusça Sözlük*. I-II. Kazan: Megarif Neşriyatı. [TRS]
- Barutçu-Özönder, S. (1996). *Muhakemetü'l-Luğateyn*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Borhanova, N.B., Mahmutova, L.T., Sadiykova, Z.R., Yakupova, G.K. (1969). *Tatar Têlênêñ Dialêktologik Sözlêğê*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı. [TTDS]
- Bussmann, H. (1998). *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*. London: Routledge.
- Caferoğlu, A. (2015). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre- Thirtenth-Century Turkish*. Oxford: The Clarendon Press. [EDPT]
- Crystal, D. (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Dautov, R. (2002). “Nurihan Fettah”, *Balaçak Ediplerê*. C. I. Kazan: Megarif.
- Ehmetyanov, R. (2015). *Tatar Têlênêñ Êtimologik Sözlêğê*. II Tom, Kazan: Megarif-Vakit Neşriyatı. [TTES]
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B., Akkayonlu, Z. (2014). *Dîvânü Luğâtî't-Türk, Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. [DLT]
- Fettah, N. (1991). *Sızgıra Torğan Uklar*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Fettah, N. (2013). *İtil Suvı Aka Torur*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Gülsevin, G. (2015). “Arkaik-Periferik Kavramı ve Bu Kavramın Tarihi Batı Rumeli Türkçesi Ağızlarının Tespitindeki Önemi”. *International Journal of Social Science*. Sayı: 32. s.1-12.
- Güneş, İ. (2018). “Ahmed-i Dâi Divanı'nda Eskicil Ögeler”. *HİKMET-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]*. Yıl 4. Sayı 8. BAHAR 2018. s. 129-143.
- Güzeldir, M. (2002). *Abuşka Lüğati (Giriş-Metin-Sözlük)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi (Basılmamış Doktora Tezi).
- Hatipov, F. (1985). “Ütkenner Aşa-Kileçekke”. *Kazan Utları*. S. 11. s. 180-188.
- İlhan, M. (2017). “Kelile ve Dimne'de Kullanılan Arkaik Kelimeler ve Bazı Çift Dilli Kullanımlar”. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Yıl: 4, Sayı:14. s. 344-356.
- İsi, H. (2018). “Kelile ve Dimne'de Arkaik (Eskicil) Ögeler”. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. 7/ 16. s. 56-89.
- Karaağaç, G. (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karaağaç, G. (2017). *Türkçe Üzerine Yazılar*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2007). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Lessing, D. F. (2003). *Moğolca-Türkçe Sözlük I-II*. (Çev. Günay KARAAĞAÇ). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Malmkjær, K. (2006). *The Linguistics Encyclopedia*. London: Routledge.
- Necipova-Zinnetullina, E. (2004). *Nurihan Fettah (Tormuşı hem Êşçenlêğê)*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.

- ÖLMEZ, M. (2003). “Çağataycadaki Eskicil Ögeler Üzerine”. *Mustafa Canpolat Armağanı*. (Haz. ATA, A., ÖLMEZ, M.). Ankara. s.135-142.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuch der Türksparchen*. Helsinki: Soumalais-Ugrilainen Seura.
- Şirin User, H. (2009). *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Konya: Kömen Yayınları.
- Şiriyevdanov, R. (1978). “Anıñ Dertë, Dermanı Bëlen...”. *Kazan Utları*. S. 10. s. 162-170.
- Toparlı R., Vural H., Karaatlı R. (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tuna, O. N. (1972). “Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler”. *Türkiyat Mecmuası*. C. XVII. İstanbul. s. 209-250.
- Türk, A. T. (2014). “Nurihan Fettah'ın “Sızgıra Torğan Uklar” Romanı Üzerine Dil İncelemesi. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi).
- Türk, A. T. (2016). “Sızgıra Torğan Uklar”dan Tatar Türkçesi Sözlüğüne Katkılar”. *Milliyetlerin Kesişme Noktası: İdil-Ural Çalıştayı II*. (Ed. Doç. Dr. Bülent Bayram). Kırklareli: Kırklareli Üniversitesi Yayınları, s. 201-213.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.
- Yılmazkaya, E. (2017). “Eskicil/Eskicilik Kavramları ve Çuvaşça”. *The Journal of Academic Social Science Studies*. Nu.: 55. s. 145-153.

УСТАРЕВШИЕ СЛОВА (АРХАИЗМЫ) В ЯЗЫКЕ НУРИХАН ФЕТТАХА

АННОТАЦИЯ

Первый пример исторического романа в татарской литературе, получивший название по первой строчке стихотворения известного словаря Махмуда Кашкари, «Итил суы ака торур» («Итиль – река течет»), написан Нуриханом Феттахом в 1970 году. Нурихан Феттах – один из выдающихся писателей в татарской литературе. С юности он интересовался литературой, а после получения университетского образования на факультете татарского языка и литературы некоторое время работал редактором и переводчиком. Начиная с 1953 года большую часть времени Нурихан Феттах посвятил писательскому делу. В конце 60-х годов он начинает заниматься исследованием Тюркской истории, в особенности – историей татарских тюрков. В 1957 году, присоединившись к рабочей археологической группе под руководством А. П. Смирнова, участвует в раскопках города Булгар. Позднее выходят научно-исследовательские работы, касающиеся общей истории тюрков и татар. В этот же период автор романа изучает археологические работы и произведения, имеющие информацию о государстве Булгар, особенно его интересовали такие первоисточники, как Ибн Фадлана «Сяхатнаме», «Кабуснаме», Усама ибни Муркыза «Кита Буль Итибар». Результатом исследований, сделанных на протяжении долгих лет, стал первый исторический роман «Итиль – река течет», увидевший свет в 1970 году. В этом произведении автор широкомасштабно

описывает период Булгарского правления Алмыш хана (социальное и политическое положение, войны, общественный образ жизни, обычаи, традиции и др.). Следует отметить, что во введении данного произведения автор рассказал о Булгарском периоде, описав период его возникновения и создания.

В заключительной части романа расположен раздел под названием *сузлек* (словарь), данный в качестве словаря для чтения. В этом разделе размещены определения некоторых слов, собственных имен или понятий, встречающихся в романе, даны определения словам, которые не зафиксированы в словарях татарского языка, незнакомым словам, которые редко используются. Это один из интересных разделов романа, так как при описании исторического события в соответствии с духом того периода использовалась соответствующая лексика, что несомненно делает его ценным. Автор удачно позаимствовал архаизмы, поместив их в свое произведение.

В работах, посвященных архаизмам и устаревшим словам, даны следующие определения: «вышедшие из употребления в письменном языке; слово или конструкция, использующееся в старой форме». Мы подвергли диахроническому сравнению устаревшие слова, находящиеся в романе «Итиль – река течет». Нурихан Феттахом эти слова были использованы осознанно, поэтому в работе был рассмотрен в контексте *неологизм*, выраженный Караагаджем.

Не были исследованы те слова, которые зафиксированы в трехтомном в толковом словаре татарского языка и в татарско-русском словаре.

Нурихан Феттах, начавший писать роман с тезиса «Надеясь, что кто-то другой скажет правду о твоей истории, похоже на загорание под еще не взошедшим солнцем» (Феттах 1991:751), создал работу, являющуюся важной в становлении исторического романа в татарской литературе. Он создал специальную терминологию при работе над произведением, и создал словарь в конце работы для помощи читателю. При изучении подготовленного словаря, большинство слов в нем являются устаревшими.

Несомненно, использование архаизмов в романе «Итиль – река течет» помогло автору разносторонне описать данный исторический период, передать дух эпохи того времени, что сделало произведение еще более ценным для исследователей и читателей.

Ключевые слова: Итиль – река течет, Нурихан Феттах, татарский язык, устаревшие слова, архаизмы.

ÇUVAŞ HALK ANLATILARINDA EVİN VE AİLENİN KORUYUCU GÜÇLERİ*

CEMALETTİN YAVUZ**

ÖZ: Çuvaşların geleneksel kültüründe –diğer Türk topluluklarına paralel biçimde- bireyin, ailenin, evin, hayvanların, köyün, doğanın ve insan hayatında bir şekilde yer bulan her olgunun bir sahibi/koruyucusu vardır. İyi ve kötü ruhlar şeklinde sınıflandırabileceğimiz bu güçler, insan hayatının ve dünya düzeninin korunmasına, devam ettirilmesine, karşılaşılan güçlüklerin giderilmesine ya da yasakları ihlal edenlerin cezalandırılmasına hizmet etmektedirler. Çuvaşların geleneksel dininde bu kutsal güçler *ırlar* (iyi olanlar) ve *usallar* ya da *hayarlar* (kötü ya da zararlı olanlar) olarak bölümlenebilmektedir. Ev ve aile hayatının düzenlenmesinde ve korunmasında da birtakım roller üstlenen özel güçler bulunmaktadır. Çünkü ev ve aile, geleneksel toplumlarda bireysel ve toplumsal yaşamın temeli olmanın yanında kâinatın mikro ölçekteki bir modelini teşkil etmektedir. Bu nedenle evin ve ailenin yaşatılması, evrendeki kozmosun da sürdürülmesi anlamına gelmektedir. Ev ve ailenin korunup yaşatılmasında görevli kutsal güçler, Çuvaşlara da bazı sorumluluklar yüklemektedirler. Bu sorumlulukların ve kuralların ihlali birtakım felaketlere ve musibetlere yol açmaktadır. Bu kutsal güçler arasından ev ve aile ile ilgili olan *hırsurt*, *iye* ve *yırh* adı verilen tanrısal güçler etrafında da mit, efsane, inanış ifadesi gibi birçok halk anlatısı meydana gelmiştir. Bu çalışmada söz konusu güçler, çeşitli türdeki halk anlatılarına dayanılarak, özelde Çuvaşların geleneksel dünya görüşü, genelde Türk mitolojisi bağlamında ele alınıp incelenmiştir. Çalışmanın sonunda, geleneksel Çuvaş toplumunda evin ve ailenin korunup yaşatılmasının evrendeki kozmosun sürdürülmesi anlamına geldiği; ele alınan üç tanrısal ruhun da dışı olarak tasavvur edildiği, üçünün de ateş ve ocak kültürüyle ilişkili olduğu, bunlardan özellikle ikisinin -hırsurt ve yırh- canlılık, üretkenlik ve ailenin/soyun devamlılığı bağlamında yer-su ruhlarıyla güçlü bağlara sahip olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çuvaşlar, halk anlatıları, inanışlar, aile, koruyucu güçler

PROTECTIVE SPIRITS OF HOUSE AND FAMILY IN CHUVASH FOLK NARRATIVES

ABSTRACT: In the traditional culture of the Chuvash people -in parallel to other Turkish communities- there is a tutelary/protective spirit of every individual, family, house, animal, village, nature and every phenomenon which takes place in the life of the

* Bu çalışma, *Halk Kültüründe Aile Uluslararası Sempozyumu* (25-27 Mart 2016, Edirne) adlı toplantıda sunulan bildirinin düzenlenmiş ve genişletilmiş hâlidir.

**Araştırma Görevlisi, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Edirne. yavuzcemalettin@gmail.com ORCID ID: 0000-0001-6295-21-79

(Yazının Geliş Tarihi: 13.05.2019, Yazının Kabul Tarihi: 23.06.2019)

human. These spirits, which we can classify as good and evil spirits, serve to protect, sustain the human life and the world order, eliminate the difficulties encountered or punish those who violate the prohibitions. In the traditional religion of the Chuvashes, these divine spirits are classified as *ırıs* (good ones) and *usals* or *hayars* (bad or harmful ones). There are also special powers in the organization and protection of house and family life. This is because the house and the family are not only the foundation of individual and social life in traditional societies but also a model of the universe in micro scale. Therefore, the survival of the house and the family means the continuation of the cosmos in the universe. The sacred spirits involved in the preservation of the house and family, and the Chuvash people, also bear some responsibilities. Violations of these responsibilities and rules lead to a number of disasters. There are many folk narratives such as myth, legend and superstition about the divine spirits called *hırsurt*, *iye* and *yırñ* which are related to the house and family among these sacred powers. In this study, the aforementioned spirits are examined in the context of Turkish mythology in general and basically the traditional worldview of Chuvashes, based on various folk narratives. At the end of the study, it is concluded that protecting of the house and the family in the traditional Chuvash society means the continuation of the cosmos in the universe; the three sacred spirits are considered as females, and all of them are related to cult of fire and “ocak” (fireplace), in particular, the two of them -*hırsurt* and *yırñ*- have strong ties with the spirits of “yer-su” (ground-water) in the context of vitality, productivity and the continuity of the family / lineage.

Keywords: Chuvashes, folk narratives, beliefs, family, protective spirits

Giriş

Çuvaşların geleneksel kültüründe –diğer Türk topluluklarında da benzerleri ya da bazı ses farklılıklarından kaynaklanan çeşitli adlandırmaları olduğu gibi- bireyin, ailenin, evin, hayvanların, köyün, doğanın ve insan hayatında bir şekilde yer bulan her olgunun bir sahibi/koruyucusu vardır. İyi ve kötü ruhlar şeklinde sınıflandırabileceğimiz bu güçler, insan hayatının ve dünya düzeninin korunmasına, devam ettirilmesine, karşılaşılan güçlüklerin giderilmesine ya da yasakları ihlal edenlerin cezalandırılmasına hizmet etmektedirler. Çuvaşların geleneksel dininde bu kutsal güçler *ırılar* (iyiler olanlar) ve *usallar* ya da *hayarlar* (kötü ya da zararlı olanlar) olarak bölümlenebilmektedir. Bu çalışmada bunlar arasından ev ve aile ile ilgili olan *hırsurt*, *iye* ve *yırñ* adı verilen tanrısal güçler, özelde Çuvaşların geleneksel dünya görüşü, genelde Türk mitolojisi bağlamında ele alınarak incelenecektir. Ev ve aile hayatının düzenlenmesinde ve korunmasında birtakım roller üstlenen bu güçler, Çuvaşlara da bazı sorumluluklar yüklemektedirler. Bu sorumlulukların ve kuralların ihlali birtakım felaketlere ve musibetlere yol açmaktadır. Çalışmada, Çuvaş Devlet İnsani Bilimler Enstitüsü tarafından hazırlanan “Çuvaş Halih Pultarulih” (Çuvaş Halk Yaratıcılığı) serisinin mit ve efsane gibi türleri bir araya getiren “Mifsem, Legendişem, Halapsem” (Mitler, Efsaneler, Halaplar) cildi kaynak alınmıştır. Söz konusu kaynakta yer alan halk anlatılarında evin ve ailenin koruyucu güçlerinin Çuvaş düşünce sistemi ve Türk mitolojisindeki yeri sorgulanacaktır.

Hırsurt

Çuvaş kültüründe ailenin koruyucu gücü olarak ilk ele alacağımız mitolojik olgu *hırsurt*dur. Çuvaş kültürünün zengin bir hazinesi durumunda olan N. İ. Aşmarin'in sözlüğünde hırsurtla ilgili uzun uzadıya örnekli açıklamalar yapılmış, bu inanış ve onun etrafında şekillenen uygulamalar detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Aşmarin, hırsurt (hırsort) ile ilgili olarak “paganist Çuvaşların tanrılarında evi koruyan bir tanrı” diyerek söze başlamakta ve onun nerede yaşadığı, ona nasıl kurban sunulduğu vs. hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. (Aşmarin, 2000: 56-60).

Sözlüklerde kelimenin “hırt-sut”, “hırt-sort” ve “hırt-surt” şeklindeki yazılışlarına yer verilmektedir. İki kelimeden oluştuğu düşünülen bu birleşik kelimenin ilk kısmının Çuvaşça *hır* (kız) kelimesinden geldiği konusunda fikir birliği vardır (Yegorov, 1964: 299-300; Fedotov, 1996: 346). İkinci kısmı ise N. İ. Aşmarin'e göre Arapça *zat* (kişi), V. G. Yegorov'a göre Arapça *suret* (görünüş, biçim) kelimesinden gelmektedir. (Fedotov, 1996: 346). Dolayısıyla hırsurt kelime olarak “kız kişi”, “kız görünümlü kişi” gibi bir anlama sahiptir. Ayrıca V. G. Yegorov'un hırsurttan bahsederken aynı yerde “Türklerin mitolojik ruhlarından Umay'a denktir.” demesi dikkate değer bir veridir.

Ele aldığımız farklı nitelikteki halk edebiyatı anlatılarında da hırsurtun temel görevi olarak evin ve ailenin korunması vurgulanmaktadır. Çuvaş inanışlarına göre her evde evi koruyan, gözeten ve aile yaşamına hayır dua eden hırsurt isimli bir ruh bulunur. Hırsurt, Tatarların “ev iyesi”yle birçok ortak özelliğe sahiptir. Tatarların ev iyesinin toprak altında, Çuvaşların hırsurtunun ise ocakta yaşadığı kabul edilir. (Arık, 2012: 53).

Anlatılara göre hırsurtun olmadığı ev yoktur. Onun olmadığı ev korunmasız, bahtsız ve bütün tehlikelere karşı açıktır. Hırsurtla ilgili bütün kayıtlarda onun evdeki yerinin ocak, ocağın arkası ya da üzeri olarak ifade edildiği görülmektedir:

Her yaz ve kış bizde hırsurt lapası kurban ederler. Hırsurtun el işlerine yardım ettiğini söylerler. Ve aileyi koruduğunu anlatırlar. Evde herkes uyuyunca hırsurt ocağın üzerinden inip ocağın yanında bembeyaz elbisesiyle ip eğirmiş. Bir keresinde bana Marişki adlı yumuş kadın işte şöyle anlattı: “Bir gece yarısı uyandım, yattığım yerden bakınıyordum. Yatıp dururken saçım başım ayağa kalktı. Ben Esrel geliyor olmalı diye hemen başucumdan hırkayı çekip başımın üzerine örtüp yattım. (Çuvaşlar, Esrel [Azrail] insanın yanına gelirken uzaktan insanı bir şekilde korkutur derler.) Hırkanın altında zorla nefes alıyordum, yok, uyku gelmez. Durun, hırkayı biraz açıp bakayım, ne geliyor? Tak tak ses mi geliyor ne? Bu, acaba, Esrel kapıyı tıklattır mı? Hırkayı başımdan itince kulağıma iş/kirmen sesi geldi. Başımı kaldırıp baktım da bembeyaz elbiseli bir kız ocağın yanında ip eğiriyor.” dedi. (Sidorova, 2004: 216).

Evi, aileyi ve o ailenin sürekliliğinin sağlanmasında önem arz eden unsurları korumakla ve onlara faydalı olmakla görevli bir gücün, ileride değinileceği üzere,

evin merkezi, özü ya da en kutsal sayılabilecek köşesi, bir başka ifadeyle Tanrı ya da Tanrısallarla bağlantıyı sağlayabilecek bir noktası olan ocağı mesken edinmesi beklenmedik bir durum değildir. Hırsurt, özellikle evin kadının işlerine yardımcı olmak ya da kendisine kurban olarak sunulan yiyeceklerden yeme amacının dışında, bulunduğu bu yerden ayrılmamaktadır.

O, görünmeyen ancak varlığı bilinen ve hissedilen bir güçtür. Hırsurt ile ilgili anlatılarda, büyüklerin tarlaya ya da başka bir yere gitmek ve çocukları evde yalnız bırakmak zorunda kaldıkları durumlarda, çocuklara hırsurtun onları koruyacağını, bu nedenle korkmalarına gerek olmadığını ebeveynleri tarafından anlatıldığı görülmektedir. Benzer şekilde evin korunması hırsurtun görevleri arasındadır. Ev sahipleri evden çıkarken yangın, hırsızlık ve fırtına gibi tehlikelerden evi koruması için ona dilekte bulunurlar. Geri dönüp eve girerken, benzer uygulamalarını bugün hâlâ Anadolu’da da gördüğümüz şekilde, “Tavsi hırsurt/Esenlik dilerim, hırsurt!” diyerek onu selamlarlar ve ona şükranlarını sunarlar.

Çuvaş inanişine göre iyi ruhlar grubuna dâhil olan hırsurtun ailede ve aile yaşamında saadeti güvence altına aldığı, onun ocağın arkasında bulunduğu zamanda insanların morallerinin iyi olduğu ve bu evde yaşamalarının istendiği bildirilir. Hırsurtun musibetleri önceden sezdiğine, inleyerek, ağlayarak veya takırtı yaparak ev sahibine felaketi önceden haber verdiğine, evin sahibine karşı iyi tutumunun yanında onun ev hayvanlarına baktığı ve geceleri sevdiği atların yelelerini ördüğüne inanılır. (Arık, 2012: 54).

Hırsurtun aile kurumu üzerindeki koruyuculuğunun bir başka göstergesi ise evde kavga, gürültü ve herhangi bir şekilde huzursuzluğa neden olacak tavırlardan hoşlanmamasıdır. Anlatılarda bu tür durumların onun evi terk etmesine neden olacağı sıkça tekrarlanmaktadır. Onun evi terk etmesi ise evin ve ailenin tehlikelere açık olacağı anlamına gelmektedir. Başka bir ifadeyle hırsurt evi terk ederse, aile huzurunu ve mutluluğunu kaybedecektir. Bu nedenle hırsurtun, aile bireyleriyle ilgili olarak hem kontrol hem de koruma sorumlulukları üstlendiğini ifade edebiliriz.

Halk anlatılarında hırsurtun bembeyaz elbiseler içinde, uzun saçlı ve demir dişli bir dişi güç olarak tasvir edildiği görülmektedir. Çuvaşlar, ocakta yaşayan koruyucu bir ruh olan hırsurta antropomorfik özellikler kazandırmışlar ve hatta onu kadın olarak tasavvur etmişlerdir. Bu özellikleriyle uyumlu olarak onun eve ve aileye sağladığı katkılar arasında en başta iplik eğirmek, sonrasında yerleri silmek, elbise dikmek gibi daha çok kadınların sorumluluk alanındaki işlere yardımcı olmak vardır. Bununla birlikte hırsurtun yazın ekin biçmeye herkesten bir ay önce çıktığı anlatılarda atasözü gibi kalıplaşmış bir şekilde geçmektedir. Çok sık görülmeyen bu durum, onun evin dışında da aileye yardımcı olduğu anlamına gelmektedir. Bu nedenle onun biçmesi için akşamları bir oraklık ekin bırakılmaktadır. Hırsurtun ev işlerine yardım etmesiyle ilgili bir anlatı şöyledir:

*Tanrılar çeşitli olurmuş. Onların arasında ırılar da var usallar da vardır.
Bir keresinde ırı tanrı, ona hırsurt diye hitap ederler, ev sahibinin karısına*

yardımcı olmak istemiş. Kadın fırına ekme koymuş ve ekme çıkana kadar su getirmeye gitmiş. O vakit hırsurt ekmeğin piştiğini hissedip onu ocaktan çıkararak peykenin üstüne yerleştirmiş, sonra beyaz el beziyle de üstünü örtmüş. Kadın döndüğünde şaşırıp kalmış: “Ay tanrı, tanrı, kim gezdi ki benim evimde? Acaba kötü bir nesne mi var benim evimde?” Bir başka sefer kadın keten bezi dokumaya başlamış. Dokuya dokuya kadın yorulup yatmış. Hemen uyuşmuş. O vakit hırsurt ocağın arkasından çıkmış ve kalan keteni dokumaya başlamış. Bu arada kadın şak şak diye bir sesle uyanmış. Gözünü açmış ve keten dokuma tezgâhının yanında biri olduğunu fark etmiş. Kadın korkudan haykırarak diğeri ise bu arada gözden kaybolmuş. Sonra kadın gördüklerini komşularına anlatmış. Komşuları ona “İşte o senin evindeki hırsurt idi.” demişler. O günden sonra kadın evindeki hırsurta saygı göstermeye başlamış. Her nereye gidecek olursa “Hırsurt sen benim evimi barkımı iyi koru!” diyerek çıkmaya başlamış. Misafirlikten gelince evini aynı şekilde bulunca da hırsurta şükranlarını sunmuş. (Sidorova, 2004: 218-219).

Hırsurtla ilgili bu gibi tasavvurlar onun ailede üretimi, bereketi ve refahı koruyup geliştirdiği şeklinde okunabilir. Eğer ev sahibi yatmadan önce ip eğirmeye veya yerleri silmeye başlayıp da uykusu geldiği için yarım bırakmak zorunda kalırsa hırsurt gece bu işi tamamlamaktadır. Onun işini yaptığı kadımlar bu konularda çok mahir ve üretken olmaktadır. Bu nedenle gece onun çalıştığı fark edilirse hemen kalkıp onun yaptığı işi yapmaya koyulmak gerekmektedir. Böylece hırsurtun mahareti ve üretkenliği o kadına geçecektir. Aşağıdaki anlatıda bu manevi gücün insana aktarımı hırsurtun kadının yüzüne tükürmesiyle sağlanmaktadır:

Eski zamanlarda bir kadın ip eğiriyormuş. Ne kadar eğirse de işi bitmiyormuş. Uykusu gelince yatıp uyumuş. İğini ocağın üstünde bırakmış. Uyanmış ve iğnin çevrildiğini duymuş. Kadın gidip iğni almış ve eğirmeye başlamış. Hırsurt kendisiyle çekiştiği için kadının yüzüne tükürmüş. Bundan sonra kadının işleri çok hızlı ilerlemeye başlamış. (Sidorova, 2004: 222).

Hırsurt daima gece yarısı herkes uyuduktan sonra ocağın arkasındaki yerinden çıkıp ev işlerini yapmaya koyulmaktadır. Onun hiçbir şekilde insanlara görünmemeye çalıştığı dikkat çekmektedir. Eğer herhangi biri onu görürse hemen gözden kaybolmaktadır. Onu gören kişi görmezden gelmez ya da kendini tutamayıp bağırırsa hırsurt ona zarar verebilmektedir.

Hırsurtun aileye olan bütün bu katkılarına karşılık aileye de ona karşı bir takım sorumlulukların yüklendiği görülmektedir. Öncelikli olarak her yiyecten mutlaka hırsurt için ocağa bir iki parça bırakmak gerekmektedir. Ev sahibi gece geç geleceği zamanlarda hırsurtun yemesi için ocağın ya da masanın üzerinde yiyecek bırakmak zorundadır. Yoksa döndüğünde hırsurt tarafından cezalandırılabilir.

Misafirlerin getirdiği hediyeden ilk önce ailenin koruyucusu ve evin sahibi gibi kabul edilen hırsurt için evin dört bir köşesine bırakmak gerekmektedir. Anlaşılan bu uygulamayla evin sınırları çizilirken hırsurtun da faaliyet alanı

belirlenmektedir. Bu şekilde sınırları belirli olmayan ve dolayısıyla güvensiz olan dış dünyayla sınırları belli olan ve tanrısal bir güç tarafından korunan ev de birbirinden ayrılmış olmaktadır.

Bunların da ötesinde hırsurtu memnun etmek ve onun evde kalmasını devam ettirmek için gerçekleştirilen en önemli uygulama, *hırsurt lapası* (hırsurt pitti) adı verilen törendir. Diğer tanrısal güçler için yapılanlar gibi bir çeşit kurban sunma töreni olan bu uygulama, aile içerisinde gerçekleştirilir. Aile üyelerinden başkasının bu törene katılmasına izin verilmediği gibi herhangi bir yabancının bir şekilde bu töreni görmüş olması bile kaçınılan bir durumdur. Aksi takdirde hırsurtun bağışlamayacağına/merhamet etmeyeceğine, yani törenin işe yaramayacağına inanılır. Bir yabancının bu aile törenine şahitliği, kutsal bir güç tarafından ana rahmi gibi dış dünyadan korunmuş olan ev ve o evde yaşayan ailenin kutsalının yabancılar tarafından ihlal edilmesi anlamını taşımaktadır. Çünkü hırsurtun ve bu törenin işaret ettiği mikrokozmosun sınırları, evin sınırlarından ibarettir. Tören şu şekilde gerçekleştirilir:

Hırsurt lapasını her zaman geceleri sunarlar. Karanlık olmaya başlayınca ilk olarak ailede kaç insan varsa her birinin adını anarak bir tatlı pide yaparlar. Son kalan hamurdan bir orta pide daha yaparlar. Fazladan pide yapılmazsa aileye asla başka insan katılmazmış. Sonra karabuğday bulgurundan bir küçük kazan lapa pişirirler. Sunma zamanı yaklaşıncı herkes bembeyaz elbiselerini giyer. Ocağın yanındaki peykenin üzerine yer yaparlar. Herhangi bir yabancı bu Hırsurt lapasının kurbanı olduğu gece eve gelirse onu çabucak yemek yedirip uyuturlar. Hırsurt, lapasını başka insan görürse bağışlamazmış. Her şey hazırlandıktan sonra ocağın yanına masa kurarlar, masanın üzerine bir kase lapa koyarlar. Sonra lapanın üzerine bir parça tereyağı koyarlar, etrafına kaşıkları batırırlar. Böylece hepsini hazırladıktan sonra ev sahibi masanın yanında durur, sol koluna beyaz bir şapka yerleştirir, üzerine şupür (beyaz ketenden dikilmiş kaftan) giyer ve ocağa bakarak işte şöyle kurban sunar: “Bağışla hırsurt, hırsurt annesi, sana şükrediyoruz, seni selamlıyoruz, bize huzur ile güzel yaşam ver, bağışla! (Burada hepsi eğilerek ocağı selamlarlar.) Bağışla, hırsurt, sen bizi koruyan, bize el işlerinde yardım eden, tarlamızdaki ekini mahsulü yelden doludan, buzdan yağmurdan koruyup saklayansın, baş eğip selamlıyoruz, sana sığınıyoruz, bizi bırakma, bağışla, bağışla! Amin, bağışla! (Burada hepsi eğilerek ocağı selamlarlar.) Bağışla, hırsurt, iyi hayvanlar için, yeterli tahıl için sana baş eğip selamlıyoruz, çocuklarımız için selamlıyoruz bağışla bizi, sana kendimiz şşatsa kendimiz alıyoruz. Amin, bağışla. Amin, bağışla. İyi yiyip içip git.” deyip hepsi birden son kez baş eğerek selamlarlar.*

Bu şekilde kurban töreni bitince masayı ocağın yanından alıp yatağın yanına koyarlar. Orada hep birlikte çoluk çocukla bu lapayı pide ile yerler. Doyduktan sonra yatıp uyurlar, lapayı, pideleri ve çanakları hepsini masanın üzerinde bırakırlar. Kurban yapıp masanın üzerinde yiyecek bırakmazsan kurban töreni bağışlanmayı sağlamazmış. Sabah kalkınca bu lapayı bir kez daha yerler ve kalanını küçük bir kap içine koyup bodrumda asarlar. Bu son lapa bodruma asılmazsa diğer kurbanı kadar evden birisi ölmüş. (Sidorova, 2004: 216-217).

Bu koruyucu ruhun etrafında oluşan yukarıdaki dinî ritüeldeki bir noktaya özellikle temas etmekte yarar vardır. Kurban olarak sunulacak olan pideler hazırlanırken ailenin her bir üyesi için bir pide hazırlanmaktadır. Aileye yeni üyelerin katılabilmesi için ise bu pidelerden bir tane de fazladan hazırlanır. Bu yapılmadığı takdirde ailenin genişlemeyeceği ya da devam etmeyeceği korkusu hâkimdir. Bu uygulama, soyun devamı ve ailenin birliği konusunda Çuvaşların hırsurttan bir takım beklentiler içerisinde olduğu anlamına gelecektir. Bu temenninin doğrudan muhatabı söz konusu ruhtur demek çok gerçekçi olmasa da onun üreme ve neslin devamıyla bir şekilde ilişkisinin olduğu ya da Çuvaşların bu konudaki dileklerinin Tanrıya iletilmesinde aracı bir rol üstlendiği kesindir. Bu yargıyı destekleyecek bir dua örneği Aşmarin'in sözlüğünde şu şekilde geçmektedir: *“Ey hırsurt! Aileme iyilik sağlık ver, muhabbetli yaşam ver, çoğalma ver, ön köşeye gelin ver, kapının yanına damat ver, [ailemizi] çoluklu çocuklu, oğullu kızlı yap, evin temelini sağlam kıl, bağışla!* (Aşmarin, 2000: 60).

Hırsurt'un evde kalmasını devam ettirme düşüncesi etrafında oluşan kural ve tabulardan birisi de aile içerisinde kesinlikle kavga gürültü ya da tartışma olmamasıdır. Evin düzeninin ve dirliğinin her zaman korunması gerekmektedir. Bu konudaki dikkat edilmesi gereken diğer bir konu ise günde en az bir kez de olsa evdeki kazanın altını yakmaktır. Bilindiği üzere kazan, ateşin ve ocağın ayrılmaz bir parçasıdır. Hırsurtun ocak ve ateşle ilişkisi kesin olduğuna göre ev halkından (dar anlamda kadından) kazanın her gün yakılmasının beklenmesi de aile kurumun sürekliliği ve korunmasıyla hırsurt arasındaki bağlantıyı vurguluyor olmalıdır. Kazan ve kazanın kaynamasıyla ilgili Güney Sibirya Türklerinin zengin bir semantik dizgeye sahip oldukları görülmektedir. Söz konusu topluluklar kazanı ya da dolu kazanı, bolluğun, bereketin, refahın simgesi olarak görmekte, doğum ve üretkenlik taşıyıcısı olarak kaynar kazanla ana rahmi arasında bağlantı kurmaktadır. “Donmuş olanın buzunu eriten, çiğ olanı pişmiş hale getiren” ateş ve kazan, yenilenme ve yeni bir durumu geçişi simgelemektedir. Altay geleneklerine göre evlilik yoluyla kurulan yeni bir evin sacayağı ve kazanı damadın evinden getirilir. Bu nedenle yeni ailenin yaratılışını simgeleyen yanan ocağa kazanın konması geleneğinin nesiller arası devamlılığın güvencesi olduğu düşünülebilir. (Lvova vd., 2013: 166-169).

Çuvaşlar arasında genç kızların evlendikten sonra hırsurtun teveccühünü kazanmak için onun için hediyeler hazırlayarak birkaç kez anne-baba evine gitmeleri (Arık, 2012: 55) de Altaylıların kazan ve sacayağı ile sağlamaya çalıştığı nesiller arası devamlılıkla ve refahın yeni eve taşınması arzusuyla ilişkili olsa gerektir. Altaylılar örneğine Çuvaşlar arasında daha yakın bir uygulama ise ev sahiplerinin yeni bir eve taşınırken “Haydi hırsurt, bizimle yeni evde yaşamaya.. Bizden ayrılma.” diyerek bu koruyucu ruhu davet etmelerinin gerekli olması, aksi takdirde pencere önünde onun bir insan gibi bağırarak ağlayacağına inanılmasıdır. Hırsurtun yeni eve insanlarla birlikte gelmesi amacıyla ocaktan bir parça toprak alınarak ya da ocağın tuğlasından bir parça koparılarak yeni eve taşınması da eski

evdeki refahın ve ailenin soyuyla olan bağlarının hırsurt vasıtasıyla devam ettirilmesi düşüncesinin bir yansımasıdır.

Bütün bu anlatılan özelliklerinden yola çıkarak hırsurtun hemen bütün Türk topluluklarında görülen ateş ve ocak kültürüne¹ bağlı olarak gelişmiş; ocağın, evin, ailenin refahını ve huzurunu koruyan bir ev iyesi inancıyla canlılığın, üretimin ve neslin sürekliliğinin sağlayıcısı ve simgesi olan *Umay* kültürünün izlerini taşıyan bir güç olarak Çuvaşların geleneksel inanç sisteminde yerini almış olduğunu söyleyebiliriz. Daha öz bir ifadeyle söylemek gerekirse Çuvaşların hırsurtu, *Umay* kültürüyle ateş ve ocak kültürü etrafında şekillenmiş inanışların evin ve ailenin koruyucusu bir iye bünyesinde toplanmış biçimi olarak ifade edebiliriz. Nitekim *Umay* ile ateş kültürünün birleştirilmesi farklı Türk boylarının inanç sistemlerinde de vardır. Fuzuli Bayat, Hakaslarda, Teleütlerde *Umay*'a müracaat eden şamanın önce ateşi çağırdığını, Kırgızlarda ise *Umay* ile ateş kültürünün çoğu kez birbirine karıştırıldığını N. Munkuyev'den naklen aktarmaktadır. Bayat, çocuk, aile ve ocak hamisi olan *Umay Ana*'nın ateş ve ocak kültürü ile ilişkisinin doğal olduğunu yazmaktadır. Çünkü her ikisi de çocukların ve aile refahının koruyucularıdır. Bu da Türk mitolojik sisteminin ayrı unsurlarının birbirleriyle bağlantılı olup bir bütün oluşturduğunu tasdik etmektedir. (Bayat, 2007: 119).

Celal Beydili'nin ifadesiyle “Arkaik düşünceye göre gözle görünen ne varsa hepsinin bir ruhu veya perisi var ve bugünkü dilde buna ‘iye’ denir. Bu iyeler oldukları yerin sahibi sayılırlar.” (Beydili, 2004: 275). Türk kültüründe “ateş” ve ateşin yandığı yer olan “ocak” kutsal ve tanrısal bir varlık olagelmiştir. Bu açıdan ateş ve ocak etrafında kutsal inanış ve davranış kalıpları oluşarak bir kült halini almıştır. Türk kültüründe “ateş” ve “ocak”ın kutsallığının dışında insan hayatının odağına yerleşmiş bir varlık olduğu, yani genel olarak “ateş ve ocak iyesi” olarak adlandırabileceğimiz hami bir ruha sahip olduğu inancı hâkimdir. Ateş ve ocak iyesi, ateş ve ocağın insan hayatındaki yeri ve aile hayatında kadınların ateş ve ocakla olan bağı nedeniyle daha çok kadın olarak tasvir edilmiş ve “ot ana” olarak hitap edilmiştir. (Kumartaşlıoğlu, 2014: 188). Buna paralel olarak Çuvaş ocağının ve evinin birinci dereceden sahibi olduğu görülen hırsurtun yukarıda sayılan özellikleri, onun Altay ve Teleütlerin *ot-eezi* veya *ot-ene*, Hakasların *ot ine* veya *ot içe*, Yakutların *uot içite* (Kumartaşlıoğlu, 2014: 179) dedikleri ot anayla olan ilişkisini ortaya koymaktadır.

Hırsurtun *Umay* kültürü ile olan ilişkisinin diğer bir ayağının ise onun canlılık, üretkenlik ve buna bağlı olarak neslin sürekliliği temeline dayandığını söylemiştik. Bu kavramlar çerçevesinde *Umay* kültürünü İsmail Taş (2011: 67-68) şöyle değerlendirmektedir: “*Umay* kültürünü bütün olarak değerlendirdiğimiz takdirde, onun göksel olmakla birlikte üretici bir kült olduğunu görürüz. Yeryüzündeki toprağın verimi, bitkilerin yetişmesi, üretimin devamlılığı ve insan hayatının varlığı kendiliğinden var olan olgular değildir. Bu olgular herhangi bir şekilde *Umay*'la ilintilidir. Dolayısıyla üretkenlik, bitkilerin yetişmesi, çocukların

¹ Ateş ve ocak kültürü hakkında yapılmış kapsamlı bir çalışma için bk. Kumartaşlıoğlu 2016.

doğumu gibi hayat, can ve ruhla ilgili fenomenlerin en genel ifadesi Umay'dır. Bu yönüyle o, yardımcı ruh, koruyucu melek olarak değerlendirilebilirse de temelde evrendeki canlılığın varlıklardan soyutlanarak ayrı bir varlık halinde dönüştürülmüş külli bir ruh olarak görülmektedir. Kısacası Umay, evrendeki hayat ve canlılığın kişiselleştirilmesi ve ayrı bir varlık olarak telakki edilmesidir, diyebiliriz.”

İye inancının kökeninde de Umay kültürünün, hatta canlılığın ve bereketin koruyucusu olmanın ötesinde “ana tanrıça” özellikleri arz eden bir mitolojik olgunun bulunduğu dair görüşler bulunmaktadır. Eğer eski mitlerde geçen yer ile göğün bir olduğu görüşü doğru ise gök ile yerin ayrılmasıyla aslında tek olan Ulu Ana veya Mitolojik Ana, Gök Tanrısı ve Yer-Su Tanrısı ikiye ayrılmış olmalıdır. O zaman Gök Tanrı ve Yer-Su Tanrısının Ulu Ana/Mitolojik Ana (Ana Yayaçı) gibi hem yaratıcı, hem yok edici, hem hayat verici hem öldürücü, hem verici hem alıcı özellikleri ortak kökene dayandırılabilir (İnayet ve Öger, 2009: 1185). Mehmet Ali Yolcu da diğer toplumlarda olduğu gibi Türk mitik düşüncesinde yaratıcı güç, canlılığın ve bereketin koruyucusu şeklinde temel özelliklere sahip, yer unsurlarıyla ilişkilendirilmiş arkaik bir ana tanrıça formu bulunduğunu belirtir. Çoban toplumunda ataerkil değerlerin baskın hale gelmesiyle güçlü ana tanrıça formu parçalanarak “iye” olarak adlandırılan bu tanrıça kültürle ilişkili koruyucu ruhlar ortaya çıkmıştır. (Yolcu, 2014b: 79).

Hırsurt ise evrendeki değilse bile Çuvaş ailesi ve evi çerçevesindeki canlılık ve üretkenliğin varlıklardan soyutlanarak ayrı bir varlık halini almış bir ruh olarak görünmektedir. Genel olarak ifade etmek gerekirse hırsurt, ateş kültü ve Umay Ana kültürünün izlerini taşıyan, Çuvaş ailesinin ve evinin koruyucusu iyi ruhlardan/iyelerden biridir denilebilir.

Yîrîh

Çuvaş inanışlarında *yîrîh* adında bir başka ruha daha rastlanmaktadır. Yîrîh, ev ruhları arasında sayılmaktadır. Ona, insanlara cilt hastalıkları yoluyla zarar verme özelliği atfedilmektedir. Bu cilt hastalıkları arasında deri dökülmesi (çiçek), saçkıran, diğer irinli cilt ve göz hastalıkları yer almaktadır. Çuvaşların bir kısmında yîrîh inancı *türkîlli* adıyla da bilinmektedir. (Arık, 2012: 58).

Aşmarin'in sözlüğünde (1994: 143) yîrîhle ilgili olarak: “İlk önceleri adamak (nesne, ruha adamak), sonra ruhun adı, daha sonra kötü ruhun adıdır. Rus Devlet müzesinde birkaç tane vardır. Neslin koruyucusu manasında tasvirdir. Çuvaş kıyafetleri içinde güzel başlı beden yapılmıştır.” denmektedir. Etimolojik sözlüklerde de yîrîh kelimesinin Eski Türkçe *ıd-* (göndermek) fiilinden gelen *ıduk* (kutsal), Tatarca ve Başkurtçada *izge* (kutsal, dindar), Uygurca *ıdik/ıduk* (Tanrının kaderinin mesajı/Tanrıdan gönderilen), Hakasça *ızık* (Tanrıya adanmış, adanmış kurban); Teleüt, Altay, Lebed ve Kara Kırgız dilince *ıyık* (kurban için adanmış, kurbanla ilgili), Yakutça *ıtk* (kurban, kurbanla ilgili, kutsal)

kelimelerine denk olduğu kaydedilmiştir. (Yegorov, 1964: 80; Fedotov, 1996: 199-200).

Halk anlatılarında *yîrîh* adının hem bu gücün yaşadığı yere –genellikle karaağaç, kayın ya da söğüt ağacının kabuğundan yapılmış sepette yaşar- hem de onun için özel olarak hazırlanmış, evde, kapı arkasında, ahırda, tavanda duvara asılarak korunan sepet ya da kasadaki tasvirlerle verildiği görülmektedir. *Yîrîh*, anlatılarda daha çok cezalandırıcı bir güç olarak tasavvur edilir. Ona karşı herhangi bir saygısız davranış ya da ihmalkârlık, aileden olmayan birinin *yîrîh*in sahibini kızdırması ya da ona kötülük yapması, *yîrîh* tasvirinin gereksiz yere elle tutulması gibi davranışların sonucunda çeşitli cilt hastalıkları, el, ayak ya da göz ağrısı gibi öldürücü olmayan rahatsızlıklara neden olmaktadır. Buna *yîrîh tutması* adı verilmektedir. Bu hastalıklardan kurtulmak için ona ekmek, tatlı, un, ekşi süt, yumurta, madeni para, kömür gibi bir takım takdimler yapılır ve bağışlaması için ona dua edilir. Bununla birlikte her evin bir *yîrîhi* bulunması gerekmektedir. Evlenen kızlara muhakkak *yîrîh* sepeti ya da bu sepetten bir *yîrîh* tasviri verilir.

*Yîrîh*le ilgili anlatılardan üç tanesi onun kökeni hakkındadır. Birincisinde yaşlı bir adamdan saklanan bir kızın *yîrîhe* dönüşmesi, ikincisinde sürekli ağladığı ve insanlar üzerinde kötü etkiler bıraktığı için korkuyla birlikte saygı gösterilen bir kız adına *yîrîh* sepetinin ortaya çıkarılması konu edilmektedir. Sonuncusunda ise *yîrîh* adındaki hastalıklı bir kadından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. İlk ikisi şöyledir:

I) *Birinin üç kızı varmış. Bu kızların üçü de büyüyip yetişmiş, ne var ki onlar için koca bulunamamış. Bir keresinde bunların yanına yaşlı bir adam kız bakmaya gelmiş. Büyük kız bu ihtiyara görünmemek için bir sepetin içine saklanmış. İhtiyar diğer iki kızın koca bulması için onlara dua etmiş, diğer kıza saklandığı için şöyle demiş: “Sen ömrün boyunca o sepetin içinde yaşa, sana kim saygı göstermezse ona uyuz, çıbanla acı çektir ve kim sana saygı gösterirse ona dokunma”. Sonra bu kız sepetin içinde *yîrîh* olarak kalmış. Şimdi bu *yîrîh* sepetleri kimi insanların ambarının altında asılı dururlar. Kim gidip *yîrîhe* sürünürse ona uyuz, çıbanla azap verir. *Yîrîh*in gönlünü almak için ona *mimîr*² sunmak ve sepetin yanına kalay parçaları asmak gerekir. *Yîrîh*in yakınında tuvalete çıkmak da uygun değildir, uyuz, çıban bulaşır. Eskiden zengin insanlar kızlarına *yîrîh* verirlermiş, *Yîrîhsiz* bir kız bile gitmezmiş. *Yîrîh* verilmezse hayat yolunda gitmezmiş. (Sidorova, 2004: 232).*

II) *Yîrîh* işte şöyle meydana gelmiştir: *Yîrîh* de bir kızmış. O çok yaramaz bir kızmış, sürekli ağlarmış. Bu yüzden ona *yîrîh* denmiş. Çok ağladığından ona tatlı yiyecekler vermişler, çok şımartmışlar. Çiçek zamanında çiçeklerle eğlendirmişler. Böyle faydasız yere uğraştıkları halde o herkesi korkutmaya devam etmiş. O daima akıntılı yara çıkarmak istemiş. Bu yüzden o ölünce de her evde onun için sepet hazırlayıp saygı göstermişler. *Yîrîh* sepeti şöyle yapılmıştır: Geceleyin insanlar uyuduğu sırada söğüt kesip getirilmiş. Bu söğüdü eğerek sepet yapmışlar. Bu sepeti yaptıkları sırada bir kız ağlamış. Annesi ona ağlamasın diye *mimîr* pişirip sarı yağ serpererek yedirmiş. Sepeti

² Hamurdan yapılan bir çeşit tatlı.

yapıp bitirince bu ağlayan kız önce mimir koymuş, sonra her şeyi koymuş. En son bir gümüş para koymuş. Sonra yirih sepetini çocukların erişemediği bir yere koymuşlar. Çiçek zamanında yirih sepetini çiçeklerle güzelleştirmişler. Çocuklar fark etmeden çarptıklarında ailecek hastalanmışlar. Sonra yirih kurban yapıp, mimir pişirip yemişler. Bu evdeki böyledir, sonraları halkla birlikte bir kulübe yapmışlar. Evi ağaç kabuğundan yapmışlar, çiçek zamanında bütün köydeki her evden bir kişi çiçek toplamaya gitmişler. Evini çok güzelleştirmişler. Evdeki yirih bağışlamayınca böyle bağışlamasını sağlamışlar. Artık evde yok, sadece eskiden halkın yaptığı kulübelerde kurban sunanlar var. (Sidorova, 2004: 232-233).

Yirih kuklalarının hem erkek hem de kadın olabildiği anlatılarda ifade edilse de bunlarla ilgili başka bir bilgi bulunmamaktadır. Etnografya müzelerindeki yirihlerin büyük çoğunluğu kadın suretindedir. Kadın suretinde tasvir edilen yirihler farklı şekillerde olup kinemey (yaşlı kadın), minakka (hala, teyze), vat akay yirih (büyük kız kardeş) gibi çeşitli adlar alırlar. Bezden yapılmış kukla şeklindeki kadın yirihlere Çuvaş kostümü giydirilir, iplik veya saman çöpüyle bağlanır, başlarına ise bir çeşit başörtüsü sarılır. Kadın suretindeki yirihler muhtemelen bir kurala göre yapılmaz. Çünkü onlar birbirlerine çok az benzerler. Erkek suretinde yirihler ise yok denecek kadar azdır. Çocuk suretinde yirihlere de rastlanır. (Arık, 2012: 60).

Anlatılarda yirih olmayan ya da yirih tasviri (pukan/pukane) kırılan evin bahtı olmayacağı, o aile için hayatın yolunda gitmeyeceği ifade edilmektedir. Aileden olmayan birinin yirihe takdim yapılırken ya da ondan af dilerken orada bulunması uygun görülmez. Yirihin sahibi aileden olmayan biri tarafından kızdırılırsa yirih sepetine vurur. Böylece onu kızdıran kişi çeşitli hastalıklara maruz kalır. Bu durumdan kurtulması için yirih sahibine mimir yedirmesi ya da ona para vermesi gerekmektedir. Aileye yeni katılan damadın da yirih selamlaması gerekir. Evlenip yeni bir aile kuracak olan kıza yirih kuklalarından verilmesi de yirihin aileyi koruyucu vasfıyla alakalı bir durumdur. Böyle bir gücün yeni kurulacak aileye kız tarafından taşınıyor olması ise anaerkil bir aile yapısının izleri olabilir.

Çuvaşlarda yirih koruyucu bir aile ruhu olmakla birlikte son zamanlarda ev sınırları dışında bütün köyün tazim ettiği bir unsur haline gelmiştir. Yirihin yerleştiği doğal mekân gitgide geleneksel Çuvaş dininde kurban sunulan yer (kiremet) hâline dönüşmüş ve yerel halkı korku ve endişeye sevk etmiştir (Arık, 2012: 61). Dolayısıyla yirih inancıyla kiremet inancının birbirine karıştığı anlaşılmaktadır. Dere, pınar, uçurum gibi yerlerde herkesin gidebileceği kutsal mekânlar olan bu yirihlerden bazılarının adı anlatılarda *Satok*, *Tihin Kadın Kokri/Kukiri* (pınarın kıvrımı), *Yakur Kadın Çatağı*, *Pakşa*, *Hurlihan Çatağı* olarak geçmektedir. Kiremet inancıyla karışmış olmasından dolayı buralarda öküz, koyun, tavuk, at gibi daha büyük kurbanlar sunulmaktadır. Satok Yirihine kukla yapıp götürülür. Tihin Kadın Kukiri'ne ise evlenecek çiftler kilise

nikâhından önce gidip “Yîrih, bize iyi bir yer ver!” diye dua etmektedirler. Bu da yîrihin aile kurumuyla olan ilgisinin hâlen devam ettiğini gösterir.

Yîrihin hastalıklı yaşlı bir kadından meydana geldiğiyle ilgili aşağıdaki anlatıda onun sebep olduğu hastalıkların sağaltılmasıyla ilgili ayrıntılı bilgi de verilmektedir:

Eskiden Yîrih adında yaşlı bir kadın varmış. Yîrih uyuzlu, çıbanlı, hastalıklı, sürekli ağlayan bir kadıymış, bu yüzden Yîrih denmiş. Yîrih'e bütün Çuvaşlar inanmıştır. Çuvaşlar ondan çok korkarlarmış. Yîrih vücutta uyuz, çıban çıkmasına, gözlerin bozulmasına neden olurmuş. Uyuz-çıban çıkınca ya da gözler bozulunca yumışa giderlermiş, yumış onlara: “Sana evdeki ambardaki ya da bodrumdaki veya barakadaki (yaz mutfağı) Yîrih acı çektiyor, ona hediyeler verip bağışlamasını sağlaman gerekiyor” dermiş. Yîrih'in evde anılacağı yer ambar, bodrum ya da barakaymış, Yîrih'i anıp ona hediyeler verirlermiş, en büyük ağaçların kovuğunda olurmuş. Hastalığa ya da uyuz-çıbanı neden olduğu için yumışın dediğiyle ya da kendi akıllarıyla Çuvaşlar, Yîrih'in bağışlamasını şunlarla yaparlardı: Fındık büyüklüğünde bir kalay parçasını yanmakta olan ateşe atarak eritirler, ateşin içinde eriyen kalayın altına bıçak ya da fırın kapağı koyarlar. Kalay eriyip demirin üzerinde damladığında delikli bir şekil alırsa yîrih bağışlamış olur. Eriyen kalayın deliğinden ip geçirirler, ipekle sarıp üç tane madeni para büyüklüğünde hamur ve diğer nesnelere birlikte ambara, bodruma ya da barakaya gidip sepetin yanına çiviyle çakarlar. Köyde deredeki ya da tarladaki kovuk ağaca ya da köprünün altına çaktıkları da olur, böyle yapınca Yîrih bağışlarmış. Ve kalay eritildiğinde toplu halde akar ve deliksiz şekil alırsa Yîrih yuvarlak ve deliksiz kalayı istemez. Yîrih kadına gümüş yerine surpan şakki (madeni paralarla süslenmiş kadın göğüslüğü) veriyoruz denirmiş. İpek iplerle güzelce giydiriyoruz derlermiş, sonbaharda Yîrih'i anıp bol yağlı mimir pişirerek yerlermiş, sonra yîrih bağışlarmış. (Sdorova, 2004: 237).

Her üç anlatıda da yîrihin bir kız ya da kadından meydana gelmesi ve yîrih adına yapılan kuklaların hemen tamamının kadın olması, evlilik yoluyla kurulan yeni ailelerin yîrihinin kız evinden getirilmesi, yîrihe yapılan sunumların da bu işi bilen kadınlar tarafından hazırlanması, yîrihe kadın başlığı ve süslü kadın göğüslüğü verilmesi göz önünde bulundurulduğunda yîrih adı verilen bu kutsal gücün dışı bir ruh olduğu anlaşılmaktadır. Yîrihin yedi kuşak boyunca aktarılması halinde Türkilli adında başka bir güce dönüştüğüne inanılmaktadır.

Yîrihin bağışlaması için kalay eritilmesi işlemi, akla Anadolu'da sıkça gördüğümüz kurşun dökme uygulamasını getirmektedir. Orhan Acıpayamlı, Anadolu'da nazarla ilgili âdet ve inanmaları ele aldığı çalışmasında kurşun dökme pratiğini ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. Kendisine nazar değdiği inanan çocuk için kurşun dökülür. Eğer kurşun girintili ve çıkıntılıysa çocuğun tehlikeyi atlattığına inanılır. Düz ve kaypak ise çocuğun durumu ciddidir, kurşun dökmenin faydası olmamıştır. (Acıpayamlı, 1962: 6). Benzer şekilde yîrih için eritilen kalayın da deliksiz ve pürüzsüz hâlde olması, onun bağışlamayacağı algısına yol açmaktadır.

Yırihin ailenin koruyucu ruhları arasında olmasının yanı sıra bu ruhu tasvir eden kuklalar (pukan/pukane) Altaylılarda ve Yakutlarda tös/töz, tangara adı verilen tasvirleri hatırlatmaktadır. Abdülkadir İnan, Çin kaynaklarında Göktürklerin keçeden yapılmış tasvirlerinden bahsedildiğini, Altaylılarda keçeden, paçavralardan, kayın ağacı kabuğundan yapılmış tös/töz adı verilen fetiş-putların duvarlarda ya da sırtıklarda torba içinde korunduğunu ve sefere çıkarken bunlara yağ sürülüp saçılığını aktarmaktadır. Tös/töz kelimelerinin “asıl, kök, menşe” anlamında geldiğini vurgulayan İnan, bunların atalar ruhu hatırası olduğunu yazmaktadır (İnan 2006: 12). S. A. Tokarev ise Çuvaşlardakine benzer bir uygulamadan bahsetmektedir. Buna göre Altaylılarda ve Teleütlerde *Egemender* adı verilen bezden bebeklerin yapıldığını, bunların aile koruyucusu olarak anneden kızına miras kaldığını ve kız evlendiğinde bu mirası eşinin evine götürdüğünü bildirmektedir. (Akgün 2007: 147). Hakaslarda da ateş ve ocak iyesinin antropomorfik bir bakış açısıyla tasvir edilmesiyle *çalbak tös, ot-inezi tös* veya *hızıl tös* adı verilen fetişlerin her evde bulunduğunu Satı Kumartaşlıoğlu (2016: 97), V. Ya. Butanayev’den aktarmaktadır. Celal Beydili, put olarak tanımlanan bu varlıkların totemizmle hiçbir alakasının olmadığını, Altaylılarda her oymağın bir “aru tös”ünün olduğunu ve genellikle ulu bir şamanın, boyun, soyun ulu atası sayılan dağın ya da mitolojik bir varlığın adını taşıdığını yazar. Altaylılar ve Yeniseyiler de dağı ulu ata kabul edip töz sayarlar. Hakaslarda ise hamile kadınları nazardan korumak amacıyla şamanların kayın ağacının budağından hazırlayıp Umay Ana’nın sembolü saydıkları “İney Tös” kullanılır. (2004: 562-564). Bu göstergeler doğrultusunda töslerin yer su ruhlarıyla ve buna bağlı olarak Umay Ana kültüyle ilişkili olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu gibi putlar *totemizm* inancıyla ilişkilendirilmekte ve Türklerde totemizmin³ varlığı konusu tartışmalar devam etmekte olsa da Çuvaşlardaki yırih adı verilen bu tasvirlerin ailenin koruyucusu bir güç olarak ata ruhlarıyla yahut neslin başlangıcıyla ilişkili olduğu düşünülebilir.

Çuvaşlardaki *yırih* kelimesinin Eski Türkçe *iduk* ile denk kabul edildiğine yukarıda değinilmişti. Mehmet Ali Yolcu, Orhun Yazıtlarında geçen “iduk yir sub” ifadesini, yer ve su ruhlarıyla ilgili inanışların Göktürkler döneminde de var olduğunu işaretleri olarak okur. Toprakla, daha genel anlamıyla yerle ilişkilendirilen formlar dışı olduğu için bu yer-su ruhlarının da dışı olarak düşünülmüş olması muhtemeldir (Yolcu, 2014b: 80). Çuvaşların yırih adını verdiği putların dışı olarak kabul edilmesi, soyun atası ve sürekliliğin koruyucusu olarak kabul edilmesiyle birlikte Güney Sibiry halklarının yırihe denk olan töslerinin ilk ata ve dışı yer su ruhlarıyla ilişkili olması dikkate alındığında yırihin parçalanmış bir ana tanrıça formundan meydana gelen ve iye olarak adlandırılan koruyucu ruhlardan biri olduğu kanaati uyanmaktadır.

³ Türklerde totemizmin olup olmadığı konusundaki tartışmaları ele alan bir değerlendirme için bk. Yolcu 2014a.

İye / İya

Çuvaşların ev ve aile ile ilgili diğer bir tanrısal ruhu ise *ıye/ıya* adını taşımaktadır. Bütün Türk boylarında karşımıza çıkan ve belli doğal objelerin koruyucuları veya sahipleri sayılan bu varlıklara Hakaslar, Tatarlar ve Altaylılar *ezi*; Kırgızlar, Kazaklar, Tuvalar, Nogaylar *ıye*; Başkurtlar *eye*, Tatarlar *ıye*, Özbekeler *eke*, Yakutlar *ıççi* demektedir. (Beydili, 2004: 269).

İye, yazılı kaynaklarda da halk anlatılarında da neredeyse tamamen çeşitli hastalıklara neden olan ve *usal* ya da *hayar Turı* (kötü ruh/tanrı) olarak adlandırılan, ele aldığımız metinlerde çoğunlukla evde, banyoda ve ahırda yaşadığı görülen bir güçtür. Bununla birlikte onların sebep olduğu hastalıklardan ve sıkıntılardan kurtulmak için bir takım pratikler meydana gelmiştir. Bu uygulamalarda onlara bir takım yiyecekler sunulur, onlardan çocukları rahat bırakmaları ve uzaklaşmaları talep edilir. Dolayısıyla iyenin koruyucu bir ruh olmaktan çok, çocuklara, büyüklere ve hatta hayvanlara çeşitli rahatsızlıklar veren zararlı bir ruh olduğu gözlenmektedir. Ancak iyenin ev sahibini sevmesi halinde ona yardımcı olduğuna dair birkaç kayıt da yok değildir. Ayrıca ileride görüleceği üzere Çuvaşların iyeler hakkındaki inanışları, Türk kültüründeki “al ruhu”nu hatırlatan niteliklere sahiptir. Bu durum iyelerin ateşle ilgili inanışlarla olan bağlantısına işaret eder. Her ne kadar iyeler Çuvaşlar için zararlı bir ruh gibi görünse de onun kötülüklerinden sakınmak için bazı yasaklar ortaya konulmuştur. Bu yasaklar da -dolayısıyla iyeler- insanların kötülüklerden sakınmasını, uzak durmasını sağlayıcı niteliktedir. Ayrıca iyelerin temsil ettikleri olgunun koruyucusu ve sahibi oldukları düşünüldüğünde ele aldığımız metinler bağlamında Çuvaş iyesinin evin ve ailenin koruyucusu olarak kabul edilebileceğini söyleyebiliriz.

Çuvaşlara göre iyeler eskiden Tanrı katında yaşamaktaydılar. İyelerin yeryüzüne inişi aşağıdaki anlatıda verilmektedir:

Şuyttan'ın⁴ kardeşi gibi olan iye varmış. O şuyttan gibi önceden gökyüzünde, Tanrı'nın yanında yaşamış. Onun ailesi de Şuyttan'ınki gibi çok kalabalıkmış. Ancak iye de Şuyttan gibi Tanrı'ya karşı günaha girmiş ve Tanrı onu bütün ailesiyle birlikte gökten yeryüzüne indirmiş. Tanrı onları itince meşe palamudu gibi yeryüzüne dökülmüşler ve farklı yerlere inmişler; kimileri insanların evine, kimileri hayvanların ahırına, kimileri banyoya, diğerleri de başka yerlere düşmüşler. Hangisi nereye düştüyse orada yaşamaya başlamış. Bu nedenle farklı yerlerdeki iyeler: ev iyesi, su iyesi, ağıl iyesi, banyo iyesi, tarla iyesi, orman iyesi, değirmen iyesi olmuşlar. İyeler, göze görünmezler. İnsan gözüne görünecek olsalar ya insan suretine ya da başka bir canlının suretine girerler. Tanrı onları gökten indirdiği için onlar Tanrı'ya karşı gelirler. Tanrının yarattığı insana da sıkça kötülük ederler; uyuyan insanı rüyasında ya korkutur, ya cezbeder, ya şunu bunu yapmayı öğretirler, kimi zaman insanı ısırır, onları hasta eder, yola çıkan insanı yolundan saptırıp uzaklaştırır, hasta ederler. İyeler ev sahibini severse ona yardım ederler. Ne şekilde olursa olsun

⁴ Çuvaşlarda kötülüklerin temsilcisi olarak kabul edilen ruhtur. Bk. Arık 2012; Bayram 2012.

eski insanların inancına göre iyeler usal güçlerin arasındadır. (Sidorova, 2004: 224-225).

Bütün Türk boylarının inanışları arasında yaygın bir şekilde yer alan iyeleri bağlı oldukları doğal olguların sahibi, koruyucusu ve temsilcisi olarak nitelendiren Celal Beydili (2004: 274-275) yukarıda verdiğimiz anlatıya paralel bir Altay-Sayan mitinden bahsetmektedir. Buna göre “Erlik göklerden indirildiği zaman onun ardından onun hizmetinde olan varlıklar da yere serpildiler. Suyu düşen su, dağa düşen ise dağ iyesi” olmuştur. Ele aldığımız iyeler ile ilgili metinlerde de yedi çeşit iyeden bahsedilmektedir. Bunlar: 1. Zenginlik iyesi, 2. Yer iyesi, 3. Dua iyesi, 4. Ağlama iyesi, 5. Isıran iye, 6. Yol iyesi, 7. Gece iyesi (Sidorova, 2004: 225). Ancak Çuvaş halk anlatılarında bunlar arasından sadece *yol iyesi* ile ilgilendirilebilecek bir metin bulunmaktadır. Diğerleri yukarıdaki alıntıda adları geçenlerden *ev iyesi* (pürt iyi), *banyo iyesi* (munça iyi) ve *ahır iyesi* (karta iyi) hakkındadır. Çuvaş geleneksel hayatında banyonun evin dışında bir yapı olduğu anlaşılrsa da aile üyelerinin ortak kullanım alanlarından birini oluşturduğu kesindir. Ahır ise içindeki hayvanlarla birlikte Çuvaş evinin sınırları (karta/avlu) içerisinde kalmaktadır. Bu nedenle elimizdeki metinlere göre iyeyi, ev ve aile ile ilgili bir ruh olarak kabul etmemizde bir engel yoktur.

Yukarıdaki alıntının dışındaki iyelerin kökeniyle ilgili başka tasavvurlar da anlatılarda gözlenebilmektedir. İyenin kötü bir insandan meydana geldiğine bir anlatıda temas edilmektedir. Başka bir anlatıda ise iyenin evlenmeden çocuk sahibi olan bir kızdan meydana geldiğinden bahsedilmektedir. Anlatıya göre Anuş adındaki bir kıza vergi toplamaya gelen görevli memur kötülük yapmıştır. Kız da hamile kalmış, çocuk doğduktan sonra Eniş nehrine atlayarak intihar etmiş ve iye haline gelmiştir. Ona bu kötülüğü yapan kişi ise dayanılmaz acılar çekerek ölmüştür. Aynı akıbete uğrayan kızlar anlatıya göre çocuk doğduktan sonra nehre atlayarak ölürlermiş. (Sidorova, 2004: 226). İlk anlatıda kötü insanların iye gibi kötü bir ruha dönüşebileceği mesajı verilirken, ikincisinde iyenin kökeni açıklanmakla birlikte kötülük yapanların zarar verdiği insanın iyeye dönüşmesiyle ağır bir şekilde cezalandırılacağı işlenmektedir. Bir başka kayıta ise iye tarafından cezalandırılan kişinin kesinlikle bir şekilde günaha girmiş olması gerektiği, yani herhangi bir kuralın ihlal edilmesinin bir takım cezaları beraberinde getireceği mesajı verilmektedir.

İye genel olarak beyaz saçlı, yaşlı ve korkunç bir kadın olarak tasvir edilmektedir. Yalnız bırakılan bebeklerin ve çocukların ellerini ya da ayaklarını ısırarak ya da yalayarak onları hasta etmektedir. Onun ısırıldığı kişinin vücudunda çeşitli yaralar çıkar, eli ayağı kuruyup gider; kişi kamburlaşır, aşırı derecede zayıflar ve felçli gibi bir hâl alır. Onun musallat olduğu çocuklar devamlı ağlar, elleriyle oynar, yürüyemez ve konuşamaz olur. Bu hastalıkların tedavi edilebilmesi için yum□ının dualar eşliğinde (üfürme) bazı ritüelleri gerçekleştirmesi gerekir. Mesela, evin ortasına iğneli ağaç dallarından bir çit

yapılarak ortasına bıçak, makas, kırık balta gibi metaller konulur. Aynı yere ekmek, tuz un, bulgur gibi yiyecekler de konulur. Sonra ihtiyar kadın iğneli dalla iyeyi kovar. İye de ocağın altındaki yerine girer. İyeye sunulan yiyecekler toplanılır ve nehre atılır. (Sidorova 2004: 225). Burada iyeye yiyecek sunulmasının yanında onun uzaklaştırılması için metal eşyaların kullanılması da dikkat edilmesi gereken bir durumdur. İyenin bu nesnelere korktuğu anlaşılmaktadır. Bu durum bize “al ruhu”nu⁵ hatırlatmaktadır. Beydili'nin ifadesiyle: “Kazaklarda ve bir ölçüde diğer Türk topluluklarının inançlarında Al ruhunun korktuğu tek insan demircidir. Onun için hamile kadının yanında demirciyi temsilen bir erkek durup doğum sırasında demire vururdu. Al ruhunun demir eşyalardan korktuğuna inanan Başkurtlar da ölünün göğsünün üzerine bıçak, makas, çekiç gibi şeyler koyarlardı.” (2004: 45). İnalet ve Öger, daha önce temas ettiğimiz gibi Ulu Ana/Mitolojik Ana'nın parçalandığını ve bu parçalanmadan sonra ortaya çıkan tanrıların, ilahların ve iyelerin Ulu Ana/Mitolojik Ana'nın yaratıcı, öldürücü, yaşam verici, koruyucu özelliklerini taşıdıklarını söylerler. Bu güçlerden biri de Umay'dır. Yer-Su tanrılarından biri olan Umay, hem koruyucu (Ak Umay), hem yok edici ölüm meleği (Kara Umay) fonksiyonuna sahiptir. Umay, Türk mitolojik sisteminde sadece kadın ve çocukların koruyucusu değil, aynı zamanda hayvanların, kabilenin de koruyucusudur. Çocukları kötü ruhların saldırısından korumak için kullanılan bıçak, makas, hançer ve tüfekler Umay'ın silahları ya da Umay ile özdeşleştirilmiş silahlar olmalıdır. (2009: 1186-1187).

İyenin hasta ettiği bir çocuğun yaşlı bir Tatar kadın tarafından bir takım büyüsel işlemlerle tedavi edilmesini konu edinen anlatı ise şöyledir:

Banyodaki iye evdekinden kötüdür. Onlar insanlara musallat olup kötülük yaparlar. Çocuklara da büyüklere de dadanır. Onun musallat olduğu insan çok güçsüz olur, kamburlaşır. İyeyi üfürükle çıkarırlar. Çok güçlü üfüren Tatar kadınları var. Çıktığı zaman üfüren kişiye acı çektirir. İye atlar derler. Benim erkek kardeşimi üfürtmeye götürüyorduk ben küçükken, her gidişte un, bulgur, kömür ve daha birçok şey alıp götürüyorduk. Babam çok bilirdi, öyle giderdi. Kardeşimi banyoda çarpmıştı. Banyoya girdiği zaman sessizce duran kova çın çın diye ses çıkarmış. O güne kadar olmadığı halde çocuk o anda iki üç kez yüksek sesle bağırması. Ondan sonra bizim çocuk zayıfladıkça zayıflamaya başladı. Çocuk hiç uyuyamıyor, hiçbir şey yapamıyordu. Çocuğun beli kamburlaşmaya başladı. Çok geçmeden öğrendiler de hemen yaşlı Tatar kadının yanına gitmeye başladılar. Tatar kadını üfürmek istememiş. Oğluyla gelini bize gizlice söylemiş: “Şunu şunu yaparsanız fikrinden döner” demişler. Sonra Tatar kadını üfürmeye başlamış. Sonra yedi sekiz kez kadına üfürmeye gitmişler. İlk başlarda halsizleşerek o kadar güçlü üfürmemiş. Üçüncü, dördüncüde çok güçlü bir şekilde üfürmeye başlamış. O zaman felç inniş gibi uzun süre yatmış. Oğluyla gelini su vermiş, başka bir şeyler yapmış da kadın yarım saat sonra ancak kendine gelip ayağa kalkmış. Annem (o da orada bir süre kalmış) öldü diye dehşete kapılmış. İye çocuktan çıkınca kadının şuuru nu

⁵ Abdülkadir İnan (1968: 259) Türk boyları arasında *Al*, *Albastı*, *Al karısı*, *Albız*, *Albıs*, *Almıs*, *Abası* adlarıyla bilinen zararlı ruhlardan biri olduğunu ifade eder.

kaybetmesine neden olmuş. Çuvaş kadınları üfürme esnasında esnerlermiş, üfürmek zormuş, kötü güçler ağırlık verirlermiş. Bu Tatar kadının böyle halsizleşmesinden sonra çocuk iyileşmeye başlamış, eskisi kadar ağlamayı da bırakmış. Böylece kardeşim yavaş yavaş iyileşti. O şimdi sağlıklı, ama biraz topal, o eski ağrılardandır, aşağıya doğru. Koşması da o kadar iyi değil, çabuk ağrıyor, iye atlanmış. Annem o Tatar kadınının yanında yaşadığı zaman, Tatar kadını her gece kalkıp çocuğu karanlık bir yerde üfürüyormuş. Üfürdükten sonra çocuk biraz normalleşip uykuya dalyormuş. Annem de uykuya dalyormuş. Bir keresinde uykuya daldığında bir ses duymuş. Annem korkuyla uyanmış. İki kişi –Tatar kadın- onların yanına gelmiş de annemin yanındaki çocuğu üfürüyorlarmış. Bu yüzden korkudan (annem, Tatar kadını üfürmeye gelince iyenin kaçarken anneme süründüğünü düşünüyor) annemin eli de kurumaya başlamış. Onu da bir iki kez üfürdüm de öyle iyileşti diyor. Böyle anlatıyor annem. Ancak bu tür şeyleri başkalarına anlatmak doğru değilmiş, iyileşen kişiye hastalık gelirmiş. Üfüren içinde iyi değilmiş, işi açılmazmış. (Sidorova, 2004: 228-229).

İyenin yol açabileceği en büyük sıkıntılardan birisi, kendi hastalıklı çocuğunu insanların sağlıklı çocuğuyla değiştirmesidir. Bu durumun düzeltilmesi için şunlar yapılır:

İye banyoda da boş evde de yaşarmış. Onların arasında kör olanı da, çolak olanı da topal olanı da varmış. İnsanlar uyurken iye onların elini ısırırmiş, sonra insanın eli kuruyup gidermiş. İyenin insana bundan başka zararları da varmış. O kendi topal, kör, çolak, salyalı çocuğunu insanın sağlıklı çocuğuyla değiştirmiş. İnsanların sağlıklı çocuğunu alıp kendi kör çocuğunu bırakmış ya da başka türlü hastalığı olan bir çocuk verirmiş. İyenin değiştirdiği çocuk başını dik tutamaz, salyasını akıtır, yüksek sesle güler, sürekli elleriyle oynarmış. İyenin kendi çocuğunu alıp insaninkini geri getirmesi için işte şöyle yaparlar: Sağlıksız olan çocuğu (iyenin getirdiği çocuğu) sıcak olmayan ocağa bırakırlar. Ocağın ağzının yanına kuru, ezilmemiş keten yerleştirip ateş koyarlar. Bir kenarına iyenin girebileceği bir açıklık bırakırlar. Sonra iğneli bir dal parçası alırlar ve ocağın önünde iyenin çocuğunu dövüyoruz diye vururlar: “İşte sana, iye çocuğu, iye geri almazsa seni yakacağız ve çok döveceğiz” diyerek vururlar. Çocuk ocakta bağırarak ağlar. Sonra daha sert bir şekilde: “İye benim çocuğumu geri ver, vermezsen çocuğumu öldüreceğiz” diyerek çocuğu çıkarıp yavaşça vururlar. İye o zaman kendi çocuğuna kıyamayıp insanın çocuğunu geri vermiş, kendi çocuğunu da geri almış. (Sidorova, 2004: 228).

Burada hastalığın sağaltılması için kullanılan mekânın ocak olması daha önceki anlatıda da olduğu gibi iyenin ocağın etrafında bir yerlerde yaşadığı anlamına gelebilir. Bununla birlikte bir çeşit değiş-tokuş işleminin yapıldığı bu ocak, ana rahmi gibi düşünülerek hastalıklı çocuğun sembolik bir şekilde öldürüldükten sonra yeniden diriltilmesi için evdeki en uygun yer olarak kabul edilmiş olmalıdır. Dolayısıyla simgesel bir değiş-tokuşun ötesinde ölüp yeniden dirilme ya da yenilenme durumu söz konusudur. Diğer bir konu ise iyenin kendi çocuğunun kör, topal, çolak olarak tasavvur edilmesidir. İye çocuğunun bu şekilde tasvir edilmesi, onun zararlı güçlerle olan bağına işaret etmektedir. Çünkü

değişken tabiatlılık, yarımıcılık ve topallık bu dünyadaki güçlere zıt tarafta olan karanlık güçlerin bir özelliğidir. (Beydili, 2004: 163).

Bu sembolik değiş-tokuşun farklı şekillerde yapıldığı da olmaktadır. İyenin değiştirdiğı düşünölen çocuk meşe direğinin (yupa) üzerine konularak “Değiştirdiğın çocuğunu sana veriyorum tekrar” diyerek iyeyi korkuturlar ve iye çocuğı getirip geri verir. (Sidorova, 2004: 228). Herhangi biri hastalandığında onun ruhunun yerine ruh veriyoruz diyerek kukla (pukan) bırakırlar. (Sidorova, 2004: 228).

İyenin başlıca mekânlarından biri olan banyo, dikkat gerektiren yerlerden biridir. Eğer uygunsuz bir zamanda gidilirse iye çarpar. Özellikle gece yarısı banyoya gitmek tehlikelidir. Çünkü iye, yavrularıyla birlikte insanlardan sonra gece yarısı banyoya gidermiş. Anlatıya göre yaşlı bir kadın gece gelinleriyle birlikte banyoya gitmiş. İçeriden gelen sesleri duyunca geri dönmüşler. İye yavrularıyla birlikte banyo yapıyormuş. Bu yüzden banyodan çıktıktan sonra bir daha geri gitmemek gerekir. (Sidorova, 2004: 230). Bir kız gece eğlencesinden geldikten sonra banyoya gitmiş. Saat on iki olunca bunun yanına bembeyaz saçlı yaşlı iye kadını gelip yıkanmaya başlamış. Kız korkudan bembeyaz olmuş da ne diyeceğini şaşırmış. İyenin yıkanması bitince kıza: “Şimdi ben, senin her banyoya girdiğinde seninle birlikte yıkanmaya başlayacağım.” demiş. Kız banyodan çıkmış, ailesi kızın bembeyaz olduğunu hemen görmüşler. İye kıza kendini gördüğünü kimseye anlatmamasını söylemiş. Annesi sorunca kız anlatıvermiş. Bir dahakine banyo yakıldığında kız içeri girmeden önce köylüleri toplamışlar ve banyonun yanında beklemişler. İye çıkınca kızın yanına dalmışlar. İye bunu görünce gözden kaybolmuş. Kız da yok olmuş. (Sidorova, 2004: 229-230).

İnanışa göre iye bir hayvana zarar verdiğinde hayvan yere düşer, çırpırır ve ölür. Şumatovsk Çuvaşları arasında iye hakkında atların barındığı yerin iye yolunda olması durumunda geceleri iyelerin onların üzerine binerek gezdiklerine ve atların zayıfladığına dair inanış vardır. (Arık, 2012: 68). İye yolu üzerine ahır kurulursa otlar kötü olurmuş. İye geceleyin otlaya otlaya gidermiş. Birinin ahırını iye yolu üzerindeymiş. Otlar kapkara imiş. İye çok hızlı koşarmış. Bu yüzden yaşlılar dikkatsiz ve hızlı bir şekilde koşan çocuklara: “İye yavrusu gibi koşuyorsunuz” derler. (Sidorova, 2004: 226). Bir başka kayıttan ise ahır iyesinin hayvanlara eziyet edilmesini hoş karşılamadığı, “Hayvanlara iyi bakılmayacaksa hiç bakılmasın” dediğı, sürü dışarı çıkarılırken çobanın her hayvan için cebine iki yumurta koyup “Bu yumurta gibi yuvarlak olsun” diyerek hayvanlarla gezerken bütün gün yumurtayı yanında taşıdıktan sonra dönünce ahırın tavanına iyenin toplaması için bırakıldığı (Sidorova, 2004: 230-231) aktarılmaktadır.

Bütün bu verilere dayanılarak iyelerin çoğunlukla kötü ruhların işlevlerini üstlenmekle birlikte kötülerin ve kötölüğün cezalandırılması ya da önlenmesinde görev üstlenmesi, al ruhu gibi ateş ve ocakla ilgili ruhlarla bir takım benzerliklere sahip olması, çoğunlukla ev, banyo ve ahır gibi ailenin ortak kullanım alanlarında etkin olması onların ev ve aile ilgili bir güç olarak kabul edilebileceğini

düşündürmektedir. Ateş iyesinin koruyucu/hami güçlerden olduğu ancak zamanla kötü bir ruh kimliği kazandığına dair görüşler de bu fikri desteklemektedir.⁶ Kökeni her ne olursa olsun ele aldığımız anlatılarda iyelerle ilgili tasavvurların ev, banyo ve ahır etrafında olduğu, dolayısıyla aile tarafından ortak kullanılan bu mekânların iyeler tarafından sahiplenilip korunduğu ve iyelerin kuralları ihlal edenleri cezalandırdığı anlaşılmaktadır. Çuvaşların iye adını verdiği bu güçler, hem öldürücü hem de yaşam verici bir dişi bir mitolojik olgunun Kara Umay gibi yok edici fonksiyonunu üstlenmiş bir parçasının izlerini taşımaktadır.

Sonuç

Çuvaşların ev ve aile ilgili koruyucu ruhları olarak hırsurt, yırış ve iye farklı türlerdeki halk anlatıları bağlamında ele alınmıştır. Buna göre Çuvaşların bu güçlerden özellikle ilk ikisini evin ve aile kurumunun doğrudan koruyucusu ve sahibi olarak tasavvur ettikleri anlaşılmaktadır. İyeler ise hemen her doğal fenomenin (dağ, orman, nehir vs.) sahibi olarak yaşadıkları yerlere göre sınıflandırılarak adlandırılmış olsalar da iyeler hakkındaki anlatımlar ev iyesi, banyo iyesi ve ahır iyesi etrafından meydana gelmiştir. Benzer şekilde iyeler de bu mekânların koruyucusu ve sahibi olarak yine aileyle bağlantılıdır. Bununla birlikte adı geçen koruyucu güçlerin sahip oldukları nitelikler ve onların etrafında oluşan inanış ve tasavvurlar, Çuvaşların Türk inanç sistemi ve onun unsurlarıyla köklü ve güçlü bağlarının olduğunu göstermektedir. Öncelikli olarak bu çalışmada ele alınan üç tanrısal ruhun da dişi olarak tasavvur edilmesi, üçünün de ateş ve ocak kültürüyle ilişkili olması, bunlardan özellikle ikisinin -hırsurt ve yırış-canlılık, üretkenlik ve ailenin/soyun devamlılığı bağlamında yer-su ruhlarıyla güçlü bağlarının olması, bu kutsal güçlerin arkaik bir Umay kültürüne dayandığını göstermektedir.

Bunlardan ilki olan hırsurt, kadın şeklinde düşünülmüştür ve ocağın etrafında yaşamasından dolayı ateş ve ocak kültürüyle doğrudan bağlantılıdır. Çuvaşlar, anlatılara göre hırsurtsuz bir ev düşünemezler, çünkü onun olmadığı ev her türlü tehlikeye açıktır ve bahtı, talihi olmadığı için dağılmaya mahkûmdur. Hırsurt, en çok kadınlara ev işlerinde yardımcı olur, çocukları koruyup kollar. Onunla birlikte herhangi bir iş yapılma şansı elde edilebilirse kimsede olmayan bir maharet ve üretkenliğe ulaşılacağına inanılmaktadır. Bununla birlikte ona karşı saygıda kusur edilmemesi aileye mahsus bir takım dinî ritüellerle kurban sunularak onun memnun edilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde evi terk ederek ailenin felaketine neden olacaktır. Hırsurtun maddi üretkenliğin yanında ailenin üremesi ve neslin devamıyla da kuvvetli bağları vardır. Dualarda ondan yeni bebekler, gelinler, damatlar ve evin korunması talep edilmektedir. Ayrıca yeni bir eve taşınırken

⁶ Bk. Abdülkadir İnan (1998: 264). Alimcan İneyet ve Mehmet Ali Yolcu (2014a, 2014b) da bu dönüşümün anaerkil dönemden ataerkil döneme geçilmesinden kaynaklandığını düşünmektedir (Kumartaşlıoğlu 2014: 188).

muhakkak ocağa ait bir parçanın alınmasıyla sembolik olarak gerçekleşeceğine inanıldığı şekliyle hırsurtun yeni eve davet edilmesi gerekmektedir. Ayrıca hırsurt, evde kavga edilmesinden ya da yüksek sesle konuşulmasından hiç hoşlanmaz. Bunlardan yola çıkarak kısaca söylemek gerekirse Çuvaşların hırsurt hakkındaki inanışları, Türk düşüncesinde ateş ve ocak kültürü ile Umay Ana kültürünün önemli izlerini taşımaktadır.

Yışih ise evde, bodrumda ya da ambarda asılı olarak saklanılan evin ve neslin koruyucularından olmakla birlikte bir takım zararlara yol açabilen, ağaç kabuğundan hazırlanmış bir sepetin ya da o sepetin içindeki Çuvaş kıyafetleri giydirilmiş, tös/töz ya da tangara adı verilen putlara benzeyen kuklaların temsil ettiği ruhtur. Herhangi bir saygısızlık halinde yışih insanlara hastalık getirebilmektedir. Koruyucusu olduğu ailenin düşmanlarını da isteme bağı olarak cezalandırabilmektedir. Bu nedenle onun da bir takım kurbanlarla memnun edilmesi gerekmektedir. Yışih, evlenecek kızların ana evinden giderken muhakkak yanında götürmesi gereken bir nesne olarak tasavvur edilmektedir. Bu durum, bir ruh olarak algılandığı anlaşılan yışihin aile ve evlilik kurumuyla olan ilgisini ve nesiller arasındaki sürekliliğin devamının sağlanmasındaki rolünü de göstermektedir. İnsan suretindeki yışih bebeklerinin de bu anlamda soyun başlangıcı ve ata ruhlarıyla ilişkili olarak algılandığı ve köken olarak *ıduk yir-sub* ifadesinde tecelli eden yer-su ruhlarına dayandığı kabul edilebilir. Bu bağlamda yışihin de Umay Ana kültürünün izlerini taşıdığı söylenilebilir.

Çuvaş anlatılarına göre iyeler ise daha çok demonolojik varlıklarla bağlantılı bir şekilde tasavvur edilmektedir. Bu özelliklerinden dolayı onların da ateş ve ocakla ilgili bağlantılı oldukları anlatılarda görülmektedir. İyeler, daha çok insanlara kötülük getirmekle birlikte günahkâr insanların bir şekilde cezalandırılmasının da sağlayıcısı olarak görünmektedir. Kökeni her ne olursa olsun ele aldığımız anlatılarda iyelerle ilgili tasavvurların ev, banyo ve ahır etrafında oluştuğu, dolayısıyla aile tarafından ortak kullanılan bu mekânların iyeler tarafından sahiplenilip korunduğu ve iyelerin kuralları ihlal edenleri cezalandırdığı anlaşılmaktadır. Genel olarak “iyi ve kötü ruhlar” anlamına gelen “iye” kavramının Çuvaşlarda sadece kötü ruhları içine alacak şekilde bir takım hastalıklara neden olan dişi bir gücü temsil ettiği görülmektedir. Bu da iyelerin Kara Umay gibi öldürücü/yok edici nitelikte olmasa da eski bir ana tanrıçanın öldürücü niteliğinin izlerini taşıyan iyeler olduğunu göstermektedir.

Ev ve aile etrafında oluşan bu inanış ve uygulamalar, geleneksel Çuvaş toplumunda bireyin ve toplumun çekirdeği olan aile ile onun temel yaşam alanı olan evin mitolojik kâinat modelinin bir izdüşümü olduğunu göstermektedir. Bu nedenle evin ve ailenin yaşatılması, kâinattaki uyum ve düzenin, yani kozmosun da sürdürülmesi anlamına gelmektedir. Mikro ölçekteki kâinat modeli olan evdeki yaşam bu nedenle bir takım kural ve yasaklamalarla koruma altına alınmış, söz konusu kutsal güçler de bu düzenin koruyucusu olarak görevlendirilmiştir.

Kaynakça

- Acıpayamlı, Orhan (1962). Anadolu'da Nazarla İlgili Bazı Adet ve İnanmalar. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, S. 1-2, s. 1-40.
- Akgün, Engin (2007). Şamanist Türk Halklarında Kurban Sungusu ve Kendisine Kurban Sunulan Varlıklar. *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (2), s. 139-153.
- Arık, Durmuş (2012). *Hıristiyanlaştırılan Türkler Çuvaşlar*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Aşmarin N. İ. (2000). *Çıvaş Sımahisen Kineki*. C. 5, Kazan (1994); C. 17, Kazan.
- Bayat, Fuzuli (2007). *Türk Mitolojik Sistemi*. C. 2, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bayram, Bülent (2007). *Çuvaş Türkçesi – Türkiye Türkçesi Sözlük*. Konya: Tablet Yayınları.
-(2012). *Şuyın Hivetiri'nin Ulıp Destanı (Çuvaş Kalevalası Üzerine Bir İnceleme)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Beydili, Celal (2004). *Türk mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*. (Çev. Eren Ercan), Ankara: Yurt Kitap-Yayın.
- Fedotov, M. R. (1996). *Etimologičeskiy Slovar' Çuvaşskogo Yazıka*. Çeboksarı: Çuvaşskiy Gosudarstvennyy İstitut Gumanitarnih Nauk.
- İnan, Abdülkadir (2006). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İnayet, Alimcan – Öger, Adem (2009). Uygur Türklerinin Mitolojik, Dini ve Tarihi Kadın Kahramanları Üzerine. *Turkish Studies*, C. IV, S. 3, s. 1183-1198.
- Kumartaşoğlu, Satı (2016). *Türk Kültüründe Ateş ve Ocak Kültü*. Konya: Kömen Yayınları.
-(2014). Türk Kültüründe Ateş ve Ocak İyeleri. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Güz, S. 43, s. 175-190.
- Lvova, E.L., Oktyabrskaya, İ.V., Sagalayev, A.M., Usmanova, M.S. (2013). *Güney Sibirya Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri (Kainat ve Zaman. Nesnelere Dünyası)*. Konya: Kömen Yayınları.
- Sidorova, E. S. (2004). *Mifsem Legendisem Halapsem*. ÇKİ: Şupaşkar.
- Taş, İsmail (2011). *Türk Düşüncesinde Kozmogoni-Kozmoloji*. Konya: Kömen Yayınları.
- Yegorov, V. G., (1964). *Etimologičeskiy Slovar' Çuvaşskogo Yazıka*. Çeboksarı: ÇKİ.
- Yolcu, Mehmet Ali (2014a). *Türk Kültüründe Evliliğe Bağlı Tabu ve Kaçınmalar*. Konya: Kömen Yayınları.
-(2014b). Babasız Gebelik Mitleri Bağlamında Türk Mitolojisinde Gök-Yer Dikotomisi ve Ana Tanrıça Kültürünün İzleri. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 1, s. 70-92.

СИЛЫ, ХРАНЯЩИЕ ДОМ И СЕМЬЮ В ЧУВАШСКИХ НАРОДНЫХ СКАЗАНИЯХ

АННОТАЦИЯ

В чувашской традиционной культуре наряду с другими тюркскими народами у индивида, семьи, дома, животных, деревни, природы и у каждого явления, имеющего место быть в человеческой жизни, существует хозяин/защитник. Эти силы, которые мы можем классифицировать как хорошие и плохие духи, служат для защиты человеческой жизни и порядка на земле, устранения встречающихся трудностей или являются средством наказания при нарушении запретов. В традиционной чувашской религии эти святые духи делятся на *ырылар* (хорошие) и *усаллар* или *хаярлар* (плохие или вредоносные).

Также существуют силы, которые играют особую роль в наведении порядка, защите дома и семейной жизни, так как дом и семья в традиционном обществе, наряду с основой индивидуальной и общественной жизнью, составляют модель вселенной в микро масштабе.

Следовательно, продолжение жизни дома и семьи, означает продолжение существования вселенной. Святые силы, которые обязаны защищать жизнь семьи и дома, возлагают на чувашей определенную ответственность. Несоблюдение правил и ответственности может привести к несчастьям и бедам. Среди святых сил божественные силы с именами *херсурт*, *ийе* и *йерих*, связанные с семьей и домом, появились в народных повествованиях в виде мифов, легенд и поверий.

Данная статья посвящена исследованию сил, описанных в народных поверьях разных жанров. Проанализировано традиционное мировоззрение чувашей и общая мифология тюрков.

В результате проведенной работы было установлено: три божественных духа являются духами женского пола, также имеют отношение к культу огня и очага, два из них *херсурт* и *йерих* – духи жизнеспособности, воспроизводства и продолжения семьи/рода имеют сильные связи с духами земли и воды. Первый дух – *херсурт*, представленный в образе женщины, из-за своего проживания возле очага, напрямую связан с культом огня и очага. По словам чувашей, дом, где нет *херсурта* не может существовать, потому что дом, в котором он отсутствует, подвержен различным опасностям. У *херсурта*, помимо материальной производительности, существует сильная связь с воспроизводством семьи и продолжительностью рода. В молитвах у него просят детей, невест, женихов и защиту для дома. Также переезжая в новый дом, обязательно покупается что-то новое для очага (печки, плиты) в виде символа. По поверьям необходимо пригласить *херсурта* в новый дом.

Йерих, прячущийся дома, в подвале или на складе в подвешенном состоянии, является хранителем дома и рода, в тоже самое время может создавать неприятности. Это кукла - тангара или *төс/төз*, похожая на идола, одетая в

народную чувашскую одежду, сидящая в корзине, изготовленной из коры дерева. *Йерих* в образе человека воспринимается как начало рода, и как нечто имеющее связь с предками. Его происхождение проявляется в значении «*ыдук-йирсуб*», следовательно, его можно отнести к духам земли и воды.

По чувашским поверьям, духи *ийе* представляются, в большей степени, как духи связанные с демоническими существами. Вследствие подобных особенностей, в поверьях их тоже связывают с огнем и очагом. Вместе с тем, что духи *ийе* приносят зло людям, они также наказывают грешных людей.

Каковым бы не было их происхождение, в исследованных нами поверьях о духах *ийе*, становится ясным то, что все они возникают вокруг дома, бани (ванной) и конюшни, из чего можно сделать вывод, что духи овладевают местами, являющимися общими для семейного пользования и защищают их, а также наказывают тех, кто пренебрегает правилами.

Обычно «плохие и хорошие духи» означает «ийе», у чувашей это понятие входит только в группу «плохие духи» и представляется в виде силы женского рода, которая является причиной ряда заболеваний. Духи *ийе*, если и не имеют таких качеств, как *Кара Умай* – убийца и уничтожительница, то можно предположить, что в их образе прослеживаются следы убийцы от древней матери богини.

Ключевые слова: чуваша, народные повествования, верования, семья, защитные духи.

ÇUVAŞ EDEBİYATINDA USTA BİR HİKÂYECİ, SIVRI DİLLİ BİR ELEŞTİRMEN: HVETİR UYAR (1914 -2000)

ÖZGÜR YILDIRIM*

ÖZ: XIX. yüzyıla kadar sözlü olarak gelişimini sürdüren Çuvaş edebiyatı, Yakovlev, N. İ. Zolotnitskiy, N. İ. Aşmarin, G. Timofey gibi şair, yazar ve araştırmacıların çalışmalarıyla bir yazılı edebiyat geleneğine kavuşmuş, sonraki dönemlerde yetişen yetenekli şair ve yazarların çalışmalarıyla da modern ve özgün kimlik kazanarak atılma geçmiştir. Gerçekleştirdiği çalışmalarla Çuvaş edebiyatının gelişimine yön veren yazarlardan biri de Hvetir Uyar'dır. Ünlü şair İlle Tıhti ile İvan Muçi'nin yönlendirmesi ve teşvikiyle 1930'lu yıllardan itibaren yazım faaliyetlerine başlayan Uyar, Çuvaş edebiyatında ustaca kurgulanmış hikâyeleriyle tanınmış, Çuvaş sosyal hayatının temel meselelerine yönelen ve dili oldukça sivri eleştiri eserleriyle geniş kitlelere ulaşmıştır. Millî bir şuurla hareket edip halkı merkeze alan bir yaklaşım benimseyerek eserlerini biçimlendiren yazar, kaleme aldığı deneme, roman ve hikâyeleriyle halkın bilgi birikimini artırmaya çalışmıştır. Bu çerçevede söz konusu eserlerini derin bilgilerle süslemiştir. Eserlerinin konusunu tamamen Çuvaş sosyal hayatından seçen Uyar, kahramanlarını da Çuvaşların sosyal yaşamına ve dünya görüşüne uygun bir şekilde biçimlendirmiştir. Ayrıca, yazar, roman ve hikâyelerinde oldukça başarılı, resmedici betimlemeler ve psikolojik tahliller gerçekleştirmiş, Çuvaş edebiyatında psikolojik tahlil yöntemini kullanarak insanın iç dünyasına yönelen ilk yazarlardan biri olmuştur. Bu yazıda, Çuvaş edebiyatının gelişimi üzerinde kaleme aldığı eserleriyle büyük bir rol sahibi olan Hvetir Uyar'ın tanıtılması amaçlanmış ve Çuvaş edebiyatı üzerine Türkiye'de gerçekleştirilen çalışmalara bir katkı yapılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hvetir Uyar, Fedor Ermiloviç Afanas'yev, Çuvaş Edebiyatı, Çuvaş Türkçesi, Eleştiri Edebiyatı, Tanata.

HVETIR UYAR, A MASTERFULL NOVELIST WITH A SHARP CRITICAL LANGUAGE (1914-2000)

ABSTRACT: The Chuvash literature that continued its development until the 29th century, gained a written literary tradition with the works of poets, writers and researchers such as Yakovlev, N. İ. Zolotnitskiy, N. İ. Aşmarin, G. Timofey. Subsequently the works of the talented poets and writers who grew up in later periods also added a modern and authentic identity to it. One of the writers who have guided the development of the Chuvash literature with his works is Hvet Uyar. Uyar, started to

* Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisans Üstü Eğitim Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri Ana Bilim Dalı yüksek lisans öğrencisi – ozgur.yildirim0633@gmail.com. ORCID ID: 0000-0002-1016-440X.

(Yazının Geliş Tarihi: 13.05.2019, Yazının Kabul Tarihi: 23.06.2019)

spell his works with directions and encouragement of the famous poets İlle Telhti and Ivan Muçi from the 1930s onward who became renowned for his masterfully fabricated stories. He approached to a large portion of literary society with his quite direct critical language with focus on principle aspects of social life. In his essays, novels and stories acting with a national consciousness, Uyar, adopts an approach that is focused on the public which aims to increase the knowledge of his nation. In this context, he decorated his works with profound information. Uyar, who chooses the subjects of his works completely from the social life of Chuvash, has shaped the heroic characters of his writings according to the social life and world view of them. Uyar has performed quite successful, illustrative descriptions and psychological analyzes in his novels and stories, and has been one of the first writers towards the inner world of human being by using psychological analysis method in Chuvash literature. In this work, Hvetir Uyar with his writings that are focused on the growth of Chuvash literature it will be introduced. Hence, there may be some contributions on the researches on Chuvash literature in Turkey.

Keywords: Chuvash Literature, Chuvash Turkish, Fedor Ermiloviç Afanas'yev, Critical Literature, Tanata.

1. Giriş

Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan Türk boylarından biri olan Çuvaşlar, dilleri, dinî ve sosyokültürel hayatları bakımından Türk dünyasının sıra dışı topluluklarından biri olmuşlar ve bu sebeple daima dikkatleri üzerlerine çekmişlerdir. Bununla birlikte; masal, atasözü, bilmece, türkü ve kahramanlık anlatmaları gibi folklorik malzeme bakımından zengin bir birikime de sahip olan Çuvaşlar, XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar bir yazı dili ve yazılı edebiyat geleneklerinin bulunmaması sebebiyle sahip oldukları bu kültürel birikimi, yüzyıllar boyunca sözlü olarak yaşatmış ve geliştirmişlerdir. Onların geleneklerine olan sıkı sıkıya bağlılıkları da, bu kültürel birikimin nesilden nesile aktarılmasını sağlamıştır.

Çuvaşların bir yazı dili ile yazılı edebiyat geleneğine sahip olmaları ve sözlü kültüre ait birikimlerinin yazıya geçirilmesi ise, yaşadıkları coğrafyada gerçekleşen siyasi gelişmelere koşut olarak gerçekleşen bir gelişmedir. Nitekim, Çarlık yönetimi tarafından Rus olmayan halklara yönelik gerçekleştirilen Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma çalışmalarının etkili bir şekilde uygulanabilmesi amacıyla başlatılan çalışmalar arasında; alfabe hazırlama faaliyetleri, Çuvaş halk kültürüne yönelik ürünlerin yazıya geçirilmesi ve Hristiyanlığa ait dinî metinlerin Çuvaşçaya tercümesi gibi çalışmalar da yer almıştır (Arık, 2012:280 – 282; Bayram ve Durmuş, 2013:2063). Bu uygulamalar, Çuvaşçanın bir yazı dili olmasının önünü açarak yazılı edebiyat geleneğine geçişin ilk adımlarını oluşturmuştur. Ancak, gerçekleştirilen bu yaygın faaliyetlerini, Çuvaş yazılı edebiyatının basit bir deneme niteliğinde olan ilk örnekleri şeklinde değerlendirmek gerekir.

Bununla birlikte Çuvaş halk kültürüne yönelik yabancı araştırmacılar tarafından da çalışmalar yapılmıştır. A. Fucks, S. Mihaylov, V. Soboyev, N. İ.

Zolotnitskiy, N. İ. Aşmarin, İ. N. Yarkin, G. Timofeyev ve H. Räsänen gibi araştırmacılar tarafından Çuvaşların sahip oldukları zengin folklor malzemeleri derlenerek yayımlanmıştır (Bayram vd., 1997:2064).

İlerleyen yıllarda alfabe hazırlama çalışmaları hız kazanmış, bu konudaki en başarılı alfabe çalışması ise, Çuvaş Türkçesinin karakteristik sesleri de dikkate alınarak Yakovlev tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu alfabe, Çuvaş Türkçesiyle sürdürülecek eğitim çalışmalarını daha sağlam temeller üzerine oturtmanın yanında, okuma yazma faaliyetlerini de kolaylaştırmış ve hızlandırmıştır. Ayrıca, Yakovlev tarafından Ulyanovsk'ta açılan Simbirsk öğretmen okulu, Çuvaş aydınlanmasının ve millî uyanışının sembolü olmuş, yazılı edebiyatının gelişimine büyük katkılar yapmıştır. Bu okullarda yenilikçi yöntemler kullanılarak yürütülen bir eğitimle yetişen öğretmenler, folklor araştırmacıları, yazar ve şairler; ülkenin çeşitli yerlerine giderek bir yandan eğitim öğretim faaliyetlerini sürdürürken bir yandan da Çuvaş halk kültürüne ait malzemeleri derleyerek bilimsel yöntemlerle yayınlamaya başlamışlardır. Bunun yanında Yakovlev'in yetiştirdiği bu öğrenciler, Rus klasiklerinden pek çok kült eseri Çuvaşçaya çevirerek Çuvaş yazılı edebiyatının gelişimine yön verdikleri gibi, bu çalışmalarıyla edebiyata pek çok yeni tür, yeni imaj ve yeni biçim kazandırmışlar ve Çuvaş edebiyatının imkânlarını genişletmişlerdir (Bayram vd., 1997:2064; Güzel, 2014:2).

Özellikle XIX. yüzyılın son çeyreğinde Fedetov tarafından kaleme alınan "Arşuri" manzumesi, 1908 yılında Simbir'de yazılan "Narspi" manzumesi ve İ. N. Yurkin tarafından kaleme alınan kısa hikâyeler, Çuvaş yazılı edebiyatının olgunluk dönemi mahsulleri olarak Çuvaş nesrinin ve şiirinin başlangıcı kabul edilir. Bunun yanı sıra "Narspi" manzumesi; pek çok dile çevrilmiş, Çuvaş edebiyatının dünyaya açılan kapısı hâline gelmiştir (Yılmaz, 1997:1540).

Çuvaş yazılı edebiyatının kuruluşunda ve yerleşmesinde elbette gazetelerin de payı büyük olmuştur. Başta haftalık olarak yayımlanan "Hıpar" gazetesi olmak üzere; "Kanaş", "Şaranpuş" gibi gazetelerin çevresinde toplanan genç yazar ve şairlerin yazdığı eserlerle güç kazanan ve atılıma geçen Çuvaş edebiyatı, 1917 Sovyet İhtilal'i sonrasında Sovyet rejiminin edebiyat üzerindeki baskı ve yönlendirmesiyle 1991'e kadar Sovyetler birliğinin belirlediği çizgiden ayrılmadan gelişimini sürdürmek zorunda kalmış, bu tarihten sonra ise Çuvaş yazarlar daha özgün ve millî eserler verebilmişlerdir (Yılmaz, 1997:1540).

Buraya kadar kuruluşunu ve gelişimini özetlemeye çalıştığımız Çuvaş yazılı edebiyatı, hiç şüphesiz sonraki dönemlerdeki yetenekli şair ve yazarların çalışmalarıyla daha da zenginleşerek gelişimini sürdürmüştür ve imkânlarını genişletmiştir. Çuvaş edebiyatının olgunlaşarak modern ve özgün bir kimlik kazanmasında, yeni tür ve şekillerle zenginleşmesinde; hatta dünyaya açılmasında gerçekleştirdiği çalışmalarla önemli bir pay sahibi olan yazarlardan biri de Büyük Vatanseverlik Savaşı Gazisi HvetİR Uyar'dır. Dolayısıyla bu yazıda, HvetİR Uyar'ın yaşamı, sanat görüşü ve eserleri ele alınarak Çuvaş edebiyatındaki yeri,

rolü, katkıları ve tesirleri değerlendirilecek, böylece Türkiye’de Çuvaş edebiyatı üzerine gerçekleştirilen çalışmalara bir katkı yapılmaya çalışılacaktır.

2. Yaşamından Ana Çizgiler

Hikâyeci, denemeci, çevirmen ve eleştirmen olarak çok yönlü edebî bir kimliğe sahip olan Hvetîr Uyar (Fedor Afanes’yev Yermiloviç), ülkeyi devrim ateşinin sarstığı yıllarda, 19 Nisan 1914’te Rusya Federasyonu sınırları içerisinde yer alan Samar iline bağlı Buguruslan bölgesi yakınlarındaki Suhari-Matak köyünde (Şimdiki Samar ili, İsaklin bölgesi) orta hâlli köylü bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir (Osipov, 2004a:75; Afanasyev, 2006:454).

Hvetîr’in anne babası, okuma yazma bilmez, 4 kardeşi ise ilkokula ancak 1-2 sene devam edebilmiştir. Böyle bir ortamda Hvetîr Uyar, onlardan farklı olarak, küçüklüğünden itibaren okuyup öğrenme aşkı ve merakı ile yanıp tutuşmuş, içindeki bu öğrenme aşkı ve merakını ömrünün sonuna kadar muhafaza etmiştir. Nitekim, yazar küçüklükten itibaren boş bulduğu her anı, ya bir şeyler okuyarak ya da bir şeyler yazarak geçirmiş, dünya klasiklerinden hemen hemen pek çoğunu okumuştur. Çocukluk çağından gençlik çağına kadar yaşadığı köyden dışarıya çıkmayan yazar için, okuduğu kitaplardaki çeşitli halkların yaşam tarzlarındaki farklılıklar ve dünyanın büyüklüğü şaşırtıcı gelmiş; seyahat etmeyi de çok seven Uyar, zamanla bu halkların yaşadıkları yerleri gidip görme gerekliliğini kendisinde hissederek olmuştur. Böylece, yazarın ömrü boyunca dünya üzerinde gidip görmediği ülke neredeyse kalmamıştır. Her gittiği ülkeden okuyucuya o ülkeyi çeşitli açılardan tanıtan gezi yazısı ve deneme türlerinde tanıtıcı eserler hediye ederek dönmüştür (Uyar, 1996:27).

İlköğrenimini, 1927 yılında doğduğu köydeki ilkokulda tamamlayan Hvetîr Uyar’ın, daha sonra Samar ilindeki iki dereceli ortaokulda öğrenimine devam ettiği görülür (Афанасьев Федор Ермилович (Хведер Уяр) - член Союза писателей СССР, 16.02.2019). O dönemde Samar şehri, Çuvaşlar için gerçek bir kültür ocağı konumunda olmuştur. Orada *Hester Yankas*, *İlle Tuktaş* gibi yazarlar, yazın faaliyetlerini yürütmüş; *Vladimir Barayev*, *Stihvan Şavli* gibi şairler edebî iklimde kanat çırpmışlardır. Böyle bir kültürel ortamda oluşan edebiyat ocağının kıvılcımları, genç Hvetîr’in gönlüne de ateş düşürmüştür. Böylece yazar, daha o yıllarda edebiyatla ilgilenmeye başlamış, kendi yeteneğini, millî dillerinin, Çuvaş Türkçesinin gücünden destek alarak göstermeyi planlayıp bunu amaç edinmiştir (Arlanova, 2004:?).

Ancak, bu yıllarda babasının sebepsiz yere ülkedeki yönetim tarafından suçlanarak baskılara maruz kalması ve sonrasında ölümünden dolayı endişeli ve huzursuz olan genç delikanlı, kendisi için oldukça zorlu geçen 1930’lu yıllarda eğitim hayatına bir süre ara vermek zorunda kalır. Daha sonra o, yolun cezbedici daveti üzerine devlet çiftliklerinde kayıtlı işçilerle birlikte Uzak Doğu’ya gider (Афанасьев Федор Ермилович (Хведер Уяр) - член Союза писателей СССР, 10.12.2018; 2013: 14). 1930-1933 yılları arasında Uzak Doğu’da bulunan yazar,

kendi ifadeleriyle, yazım faaliyetlerine başlayana kadar burada fırınlarda ocakçılıktan, devlet çiftliklerinde at bakıcılığına kadar pek çok işte çalışarak ter dökmüştür (Artemyev, 1991:193).

Hvetîr Uyar, eğitim hayatına verdiği kısa bir aranın ardından, 1933 yılında Habarovsk'a giderek Habarovsk Pedagoji Meslek lisesinde kaldığı yerden tekrar eğitim hayatını idame ettirir. Burada aktif olarak sürdürdüğü çalışmalarıyla hemen kendini gösterir ve “Duvar” adlı gazetenin editörlüğüne getirilir. Bu okuldan mezun olduktan sonra, 1935 yılının Ocak ayında Amur Nehri kıyısında bulunan Blagoveşensk Devlet Pedagoji Enstitüsüne dil ve edebiyat öğrencisi olarak kabul edilen Hvetîr Uyar'ın burada da “Amurskiye Ogni” adlı derginin yayın kuruluna seçilerek aktif olarak çalışmalarını sürdürdüğü görülür (Artemyev, 1991:193). Yazar, Uzak Doğu'da eğitimini sürdürürken aynı zamanda ilkokul öğretmenliği de yapmıştır (Афанасьев Федор Ермилович (Хведер Уяр) - член Союза писателей СССР, 13.12.2018). Ancak bir yıllık öğretmenlik deneyiminden sonra akrabalarının çağrısı üzerine, okulu yarıda bırakarak 1936 yılında Çuvaşistan'a dönen Hvetîr Uyar, artık ömrünün kalan kısmını çoğunlukla burada sürdüreceği ve noktalayacaktır (Tivan Literatura, 2013:14).

Uyar, Çuvaşistan'a geldikten sonra, Şupaşkar'daki Pedagoji Enstitüsü'ne girerek burada eğitimini devam ettirir (Artemyev, 1991:193). Aynı yıl tiyatro sanatçısı Yelena Vasiliyevna ile evlenen yazar, aynı zamanda “Kapkın” dergisinin redaksiyon bölümünde de edebiyat görevlisi olarak çalışmaya başlar. Bu dergide, bir yandan Rus yazarların eserlerini tercüme ederken, bir yandan da köşe yazıları yazar (Афанасьев Федор Ермилович (Хведер Уяр) - член Союза писателей СССР, 13.12.2018). Bunun yanı sıra, ÇMSSC¹ kitap odasında ve Radyo komitesinde de çalışan yazar, buradaki mesaisi sırasında, “Kolçak” adlı ünlü şiirin yazarı İlle Tîhti ile tanışır. Bu yazar, Uyar'ın gönül dünyası ve sanat anlayışı üzerinde derin ve etkisi uzun sürecek minnettar izler bırakır. Bununla ilgili yazar sonradan “Tîhtipe Pallaşni (Tîhti ile Tanışma)” adlı denemesinde onunla olan anılarını kaleme alarak arkadaşının yaratıcılıktaki olağanüstü yeteneğini göstermeye çalışır (Artemyev, 1991:193; Afanesyev, 2006:454).

Aslında bu eser, bir anlamda yazarın Hvetîr Uyar üzerindeki tesirlerini açıkça ortaya koyabilecek niteliktedir. Nitekim Uyar, yazım faaliyetlerindeki ustalığını da bu noktada edindiği tüm tecrübeleri de ona borçludur. Tîhti; halkın yaşamını, adetlerini, geleneklerini, düşünce ve duygu dünyasını hiçbir süsleyici unsura başvurmadan; gönlü duygulandıran ve heyecanlandıran bir üslupla, tesirli bir şekilde yazdığı için Uyar ona sempati duyar. Onun kaleme aldığı eserlerin herhangi birinden bir bölüm okunduğunda, oradaki insanların sadece bugünü değil, geçmiş günleri ile geleceklerinin de gözler önüne serildiği görülür. Tîhti'nin üslubunun bu yönü göz önüne getirildiğinde, Uyar'ın üslup özelliklerinin ona ne

¹ Çuvaş Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti.

kadar çok yaklaştığı dikkatlerden kaçmaz (Grigoriyev, 1990:96; Artemyev, 1991:193).

Ancak Hvetir Uyar'ın yetişmesinde, sanat anlayışının şekillenmesinde ve yazım faaliyetlerinde yetkinlik kazanmasında L. Tolstoy, A. Çehov, İ. Bunin gibi değerli yazarların saygın varlıklarını ve onların tesirlerini de özellikle belirtmek gerekir. Uyar, onlardan da çok şey öğrenmiş, bu öğrendikleri de yazdıklarında kendini hemen göstermeye başlamıştır. Özellikle Rus edebiyatının tüm olgunluğunu, karakteristik özelliklerini ve tesirlerini onun yeteneği üzerinde görmek mümkündür (Artemyev, 1991:193; Afanasyev, 2006:454).

1930'lu yıllarda yazım faaliyetlerine başlayan yazarın ilk hikâyeleri ile tefrikaları tanınmış eleştirmen İvan Muçi'nin çıkardığı "Kapkin" gazetesinde yayımlanır. Böylece Hvetir Uyar'ın yazdığı güldürücü hikâyelerden oluşan ilk derlemeleri, 1941 yılında "Sukmak" adıyla ve "HV. Uyhir" imzasıyla yayımlanır (Artemyev, 1991:192, 193; 2013:14). Genç şair ve yazarları etrafında toplayarak onları yetiştirmeyi kendisine en temel amaç olarak belirleyen İvan Muçi, 16 yaşında yazım faaliyetlerine başlayan Hvetir Uyar'ı bundan sonra yazması için daha çok gayretlendirip teşvik edecek ve ona ilham vererek onu atılıma geçirecektir (Arlanova, 2004:?:; Grigoriyev, 1990:95).

Bu yıllarda orduya alınan yazar, Büyük Vatanseverlik Savaşı'nda gösterdiği özveri ve kahramanlık dolayısıyla birinci dereceden "Büyük Vatan Savaşı Nişanı", üçüncü dereceden "Şan Nişanı" ve çeşitli madalyalarla ödüllendirilir. Savaşta yaralanıp sağlık durumunun kötüleşmesi üzerine 1943 yılında ordudan ayrılan yazar, bu yıllardan itibaren oldukça hacimli eserler yazmaya ve bu eserlerini birbiri ardına yayımlamaya başlar (Yuryev, 1968:305; Artemyev, 1991:193; Afanasyev, 2006:454). Bu eserlerden öne çıkanları; "Şurça Tavraşınçe (Şurça Çevresinde)" adlı romanı, "Vişi Kun Vişi Kaş (Üç Gün Üç Gece)", "Uyih Şuti (Ay Işığı)", "İştta Es Tinis (Nerdesin Deniz)", "Teyleli Palyuk (Mutlu Palyuk)" adlı öyküleri ve "Pir Simah (Bir Söz)" adlı denemesidir. İlk baskısı 1952 yılında "Şurça Tavraşınçe" adıyla yayımlanan tarihî romanı ile "İştta Es Tinis" adlı öyküsünü, onun sanatındaki ustalığını ve yeteneğini tüm yönleriyle açığa çıkardığı olgunluk eserleri olarak değerlendirmek, yerinde bir nitelime olacaktır (Artemyev, 1991:193; 2013:14).

1950-60'lı yıllardan itibaren değeri göz ardı edilemeyecek nitelikte hikâyeler, romanlar ve denemeler kaleme almaya başlayan Uyar, hemen hemen tüm eserlerinin konusunu Çuvaşların sosyal yaşamından seçer ve bu eserlerinde Çuvaşların sosyal hayatlarındaki en temel meseleleri gündeme getirip bu meselelere çözümler sunmaya çalışır (Osipov, 2004a:76). Uyar, Çuvaş edebiyatında nesir alanında kaleme aldığı ustaca kurgulanmış ve bilgi yüklü hikâyeleriyle adını duyursa da özellikle sosyal ve politik konularda kaleme aldığı eleştirel öyküleri, denemeleri ve gerçekleştirdiği başarılı çevirileriyle ünlenmiştir. Özellikle hikâye ve romanlarında yaptığı psikolojik çözümlerdeki yetkinliği, insanların ruh ve gönül dünyalarının derinliklerine inmekteki ustalığıyla ses

getiren yazar, Çuvaş edebiyatında insanın iç dünyasına yönelerek psikolojik çözümleme yöntemini kullanan ilk yazarlardan biridir aynı zamanda. (Artemyev, 1991:195).

Oldukça çalışkan ve titiz bir insan olan Uyar, bir yandan adı geçen bu eserlerini kaleme alıp yayınlarken, bir yandan da ordudan ayrıldığı 1943 yılından 1950 yılına kadar Çuvaş ASSR kitap odasının müdürlüğünü, 1954 yılından 1957 yılına kadar “Kapkın” gazetesinin edebiyat bölümü başkanlığını yapmıştır (Yuryev, 1968:305 – 306; Artemyev, 1991:200). 1953 yılından itibaren SSCB Yazar Birliği, 1958 yılı itibarıyla de KPSS² üyesi olan yazar, Çuvaş edebiyatına ve kültürüne yaptığı katkıları ve çalışmalarıyla RSFSC Büyük Meclis’in Onur Takdirnamesi, “ÇMSSC’in kültür emektar görevlisi” (1984) ve “Çuvaş MSSC’in emektar yazarı” (1990) onur unvanları ile ödüllendirilmiştir (Yuryev, 1968:306; Afanasyev, 2006:454, 455).

Eserlerinde daima çalışmanın, ilerlemenin ve insanın kendisini geliştirmesinin önemini vurgulayan Hvetir Uyar’ın kendisini de sık sık sanat ve eğitimle ilgili seminerlerde ve konferanslarda görmek mümkündür. Yazar, kendi gelişimine önem verdiği gibi yazdığı eserler ve fikirleriyle Çuvaş halkının ve edebiyatının gelişimine de katkıda bulunmuş; genç yazarların yetişmesi ve onların tecrübe kazanması yolunda büyük emekler vermiştir. Bu çerçevede genç yazarların yazdıklarını okuyup değerlendirerek onlara faydalı tavsiyelerde bulunmuş ve böylece onlara tecrübelerini aktarmıştır (Artemyev, 1991:200).

Bütün ömrünü Çuvaş edebiyatına ve Çuvaş halkına vakfeden yazar, 19 Haziran 2000’de 87 yaşındayken hayata veda etmiştir (Afanasyev Fedor Yermilovich, SSCB Yazarlar Sendikası’nın bir üyesi, Chuvash ASSR’nin ulusal yazarı, 1941-1945’teki Büyük Vatanseverlik Savaşı’na katılan Chuvash ASSR’nin Şerefli Kültür İşçisi, 19.02.2019). Yıllarca emek verdiği tiyatronun salonunda gerçekleştirilen bir törenle sonsuzluğa uğurlanan Çuvaş halk yazarını son yolculuğunda yalnız bırakmamak ve ona veda etmek için edebiyat ve sanat dünyasından yazara yakınlığı bulunan, onun yeteneğini ve çalışmalarını bilip ona saygı duyanların yanı sıra halktan da oldukça kalabalık bir kitle tiyatro salonunda hazır bulunmuştur (Smirnova, 2000:?: Афанасьев Федор Ермилович (Хведер Уяр) - член Союза писателей СССР, 13.12.2018).

3. Hvetir Uyar’ın Sanat Anlayışı ve Yazın Süreçleri

Çuvaş edebiyatının mutfağında yıllarca yorulmak nedir bilmeden çalışıp emek veren Hvetir Uyar, sanat anlayışını tamamen Çuvaş halkını merkeze alan bir yaklaşımla biçimlendirmiştir. Bu kapsamda, 1930’lu yıllardan itibaren kaleme aldığı eserlerinde, daima sade bir dil kullanmış ve millî bir şuurla hareket ederek yalnızca Çuvaşça kelimelere yer vermeye özen göstermiştir. Bununla birlikte dili oldukça sağlam, canlı ve akıcı olan Hvetir Uyar’ın eserlerinde oldukça yoğun bir

² Kommunističeskaya Partiya Sovetskogo Soyuza (Sovyetler Birliği Komünist Partisi).

şekilde diyalektik unsurlarla karşılaşmak da mümkündür. Ancak yazar, bu malzemeyi eserlerinin içerisine öylesine güzel bir şekilde yerleştirir ki anlatımı tekdüzeliğe düşürüp okuyucuyu sıkmaz. Aksine bu, anlatımı daha canlı ve zengin hâle getirir (Artemyev, 1991:199; Osipov, 2004a:75; 2013:14).

Yazar, daima halkının kültürünü geliştirmenin, yüceltmenin ve sağlamlaştırmanın hayali ile yaşamış ve buna büyük önem vermiştir. Bu sebeple Uyar, kaleme aldığı eserlerle halkın kültür seviyesini, bilgi birikimini artırmaya çalışmıştır. Bu bağlamda üslup bakımından Tanzimat Dönemi Türk edebiyatı yazarlarından Ahmet Mithat Efendi'ye benzer şekilde başta hikâye ve denemeleri olmak üzere, eserlerini derin ve düşündürücü bilgilerle donatmıştır. Ayrıca, yazarın Ahmet Mithat Efendi gibi zaman zaman eserlerinde akışı durdurarak ikinci bir anlatıcı kişi olarak araya girdiği ve sık sık konuyla ilgili ek bilgiler verdiği görülür. Eser boyunca zaman zaman aynı konuya geri dönüşler yapması da, benzerliklerden bir diğeridir.

Nitekim felsefeye de büyük bir ilgi duyan yazarın eserlerinde sık sık felsefi ve mistik yorumlarla karşılaşmak mümkündür. Öyle ki; okuyucular, yazarın benimsediği bu üslup özelliğiyle oluşturduğu ifadeleri okuduktan sonra, Çuvaşların tabiriyle küçük bir kazanın lapası gibi tatlı bir düşüncenin dimağlarına yerleştiğini hissederler (Artemyev, 1991:194, 199)

Oldukça çalışkan bir kişiliğe sahip olan Hvetir Uyar, deyim yerindeyse kollarını sıvayarak günlerin geçmesine aldırmandan çalışır ve yeni eserler kaleme alır. Çalışmalarını hiçbir zaman aceleye getirmeyen yazar, eğer içinde bir heyecan oluşmaz, ilham gelmezse günlerce tek bir kelime bile yazmaz. Yazdıklarını ise olağanüstü bir titizlikle, kılı kırk yararcasına inceleyip sorguladıktan sonra, eğer tatmin olursa kitap olarak gün yüzüne çıkarır. Kolay beğenen birisi değildir. Bu noktada Polonyalı yazar Yan Parandovskiy, yazarın eser yaratma sürecini simyacılardan altın yapmaya çalışırken çektikleri sıkıntılara benzeterek oldukça doğru ve yerinde bir karşılaştırma yapar. Nitekim, Hvetir Uyar için yaratma süreci böylesine ağır ve sancılıdır (Artemyev, 1991:200).

Uyar'ın bu şekilde titiz çalışması ve derinlemesine incelemeleri, eserlerinin kurgusuyla birlikte cümle kuruluşlarının da oldukça sağlam olmasını sağlamıştır. Eserlerindeki ifadeler öylesine sağlamdır ki, cümlelerindeki kelimelerin yerini bile değiştirmenin imkânsız olduğu böylesine şiirsel bir anlatım olanaklarını yakaladığını söylemek yanlış olmaz. Bununla birlikte cümlelerini fazla uzatmayı sevmeyen yazar, süslü bir anlatım tarzına da asla meyletmez. Cümlelerini bütünüyle gereksiz sözcüklerden arındırarak kurar (Arlanova, 2004:?). Yazarın bu şekilde cümle kuruluşlarında ölçülü oluşu, eserlerinde oldukça duru bir anlatım tarzına ulaşmasını sağlar. Ancak eser içerisinde zaman zaman detaylı tabiat ve karakter betimlemelerinin yapıldığı bölümlerde cümlelerinin uzadığı söylenebilir. Onun ifadelerinin belki de en önemli özelliği, okuyucunun onun bir eserini dikkatli bir gözle her okuyuşunda, farklı ve yeni bir şeyler bulabilmesidir. Bu da okuyucuyu ayrıca memnun etmektedir (Artemyev, 1991:199, 200).

Hvetir Uyar'ın sanat anlayışının şekillenmesinde İlle Tıhti'nin yanı sıra Rus edebiyatının önde gelen ustalarından A. Çehov ile Tolstoy'un tesirlerinin bulunduğu, daha önce belirtilmişti. Nitekim Uyar, yine onların tesiriyle Realizm akımını benimseyerek sanat anlayışını ve eserlerini bu çerçevede biçimlendirmiştir. Ancak onun eserlerinde az da olsa romantik akımın tesirlerine de rastlamak mümkündür. Dolayısıyla çok güçlü bir gözlem yeteneğine de sahip olan Uyar, realist bir bakış açısıyla eserlerinde oldukça başarılı ve resmedici tabiat ve karakter betimlemelerine yer vermiştir. Bunun yanı sıra Hvetir Uyar, aynı tesirle eserlerinin konusunu daima Çuvaşların sosyal hayatından seçmiş ve ömrünün sonuna kadar eserlerinde Çuvaş yurdunun ruhunu yansıtmayı sürdürmüştür (1972:234; Artemyev, 1991:195, 199; Osipov, 2004a:77).

Sahip olduğu söz konusu gözlem yeteneği sayesinde Uyar'ın diğer Çuvaş yazarlarından ayrıldığı en önemli özelliklerinden birisi de, eserlerinde insanın içindeki duyguları, duygularındaki ani iniş çıkışları, dürtüleri ve ruhunun derinliklerindeki, oldukça detaylı, gerçekçi ve inandırıcı bir şekilde okuyucunun gözleri önüne sermekteki başarısıdır. Tabiri caizse; hikâye ustası, bir eldivenin iç yüzünü dışına çevirir gibi insan ruhunun derinliklerinde gizli saklı kalmış her ne varsa, onları okuyucunun gözleri önüne tüm açıklığıyla sermekte mahirdir. Yazara bir karakterin psikolojisini tahlil etmek için ise, sosyal hayatta gözlemediği veriler, günlük ev hayatı izlenimleriyle Çuvaş âdet ve gelenekleri yeterlidir. Yazar, bu verilerden hareketle hemen bir karakteri biçimlendirebilir. Özellikle roman ve hikâyelerinde gerçekleşen olaylar esnasında, detaylı bir şekilde kahramanların içsel ve karşılıklı konuşmalarına da yer verir. Bu üslup özelliği, okuyucuya olaylar karşısında kahramanın takındığı tavrı, o an sahip olduğu düşünüş biçimini çok net bir şekilde göstermesinin yanında, yazara kahramanının duygusal yönelimlerini daha net bir şekilde ortaya koymasına için yardım ederek yazarın gerçekleştirmiş olduğu psikolojik tahlillerinin derinliğini ve değerini artırır. Yazar, psikolojik çözümlerini yaparken başta fizyoloji ve psikoloji bilimi olmak üzere; farklı bilim dallarına da başvurup onların verilerinden yararlanarak yazım sürecinde disiplinler arası çalışır. Söz konusu bu üslup özelliklerini, yazarın "İ□ta Es Tinis (Nerdesin Deniz)" adlı eserinde çok net bir şekilde görmek mümkündür. Yazar, özellikle ömrünün son yıllarında kaleme aldığı hikâyelerinde, psikolojik tahlilleri için yenilikler arar ve bu yenilikleri eserlerinde uygulayarak ustalığını bütünüyle açığa çıkarır (Artemyev, 1991:195; Vasan, 1994:64).

Hikâye üstadına yazım sürecindeki bütün bu yetkin özellikleri, kaleme aldığı eserinde amaç edindiği ana fikri daha olgun ve anlaşılır bir şekilde ortaya koymasına, anlattığı olayların iç yüzünü daha net bir şekilde okuyucuya sunabilmesine de imkân vermiştir.

Hvetir Uyar'ın eserlerindeki kahramanlar da, bir köylüden başlayarak en üst mevkilerdeki bürokratlara kadar çeşitli statülerde bulunan Çuvaş sosyal hayatında karşılaşılacak sıradan ve gerçek tiplerdir. Hatta yazarın temel kahramanları kendisi gibi bir yazar olan eserleri de vardır. Bu eserlere "Piççişipe Şilli (Ağabey

ile kardeşi)” hikâyesi örnek verilebilir. Hafızalardan silinmeyen ve eşi benzeri olmayan karakterler yaratmakta usta olan Uyar, eserlerinin kahramanlarını da tamamen Çuvaşların sosyal yaşamına ve dünya görüşüne uygun bir şekilde biçimlendirmiştir (Grigoriyev, 1990:86; Artemyev, 1991:194; Osipov, 2004b:70).

Bununla birlikte Hvetîr Uyar, eserlerindeki kahramanların gerçekleşen olaylar karşısındaki düşünüş tarzlarını, duygularını ve içinde buldukları durumları; çok söz kullanmadan ustaca betimlemeyi bilir. Onun hikâyelerinde karakterler çok konuşmazlar. Onların duyguları ve düşünceleri, yüzlerinden ve davranışlarından anlaşılır. Bu, kahramanların tek bir söz söylemeden çok net bir şekilde belli olabilecek şekildedir. Mesela “Şurlîhri Vilîm (Bataklıkta Ölüm)” hikâyesindeki ihtiyar Şults, hiç konuşmasa da; onun duyguları okuyucular tarafından çok net bir şekilde anlaşılabilir (1972:234).

Hvetîr Uyar, yalnızca üslubunun öne çıkan bu temel özellikleri ve halkı merkeze alan sanat görüşüyle değil, eserlerinde dile getirdiği Çuvaş halkının sosyal yaşamına temas eden temel konularıyla da okuyucuları tarafından çok sevilmiş ve kabul görmüştür. Onun başta hikâye ve romanları olmak üzere eserlerinde ele aldığı konular oldukça çeşitlidir. Bu sebeple, bu konuları, farklı temalar altında detaylı bir şekilde eser örnekleriyle incelemek daha uygun olacaktır.

3. Yazım Faaliyetleri

Edebî sahadaki yolculuğu, İvan Muçi ile İlle Tîhti'nin teşviki ve yönlendirmesiyle 1930'lu yıllarda başlayan Uyar, Çuvaş edebiyatında romandan öyküye, eleştiriden denemeye, gezi yazısından biyografiye pek çok türde sayısı kırka yaklaşan eser kaleme almış, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan döndükten sonra (1943) oldukça hacimli olan ve değeri göz ardı edilemeyen eserlerini birbiri ardına yayımlamaya başlamıştır (Artemyev, 1991:192 – 194; Arlanova, 2004:?). Uyar tarafından kaleme alınan bu eserleri topluca aşağıdaki gibi göstermek uygun olacaktır (Yuryev, 1968:307; Afanasyev, 2006:455):

Şîl “kaynak” (1940; eleştirel hikâye); *Sukmak* “Patika” (1941; hikâyeler), *Şulsem-Yîrsem* “Yollar İzler” (1943; hikâyeler), *Upa* “Ayı” (1944; çocuk hikâyeleri), *Kuşukpa Huraşka* “Kuzma ve Juçka” (1945; çocuk hikâyeleri), *Suk Şiv Hîrrinçe* “Sok Nehri Kıyısında” (1947; hikâyeler), *İltîm Kîrkunne* “Altın Sonbahar” (1951; deneme), *Pirîn Yençe* “Bizim Memleketimizde” (1952; hikâye, gezi notları), *Şurça Tavraşinçe* “Şurça Çevresinde” (1952; Roman), *Pulîşî Upa* “Balıkçı Ayı” (1957; çocuk hikâyeleri), *Şenni Şînet* “Yeni Kazanır” (1957; denemeler), *Yalanah Şul Şinçe* “Her Zaman Yolda” (1958; deneme, gezi notları), *Tîvan Şirşiv Tîrîh: Şul Şinçe Kurnisem* “Memleketimizde, Yol Boyunca Gördüklerim ” (1962; gezi notları), *Kulîş İşe Pulîş* (1962; eleştirel hikâyeler), *Tanata* “Kapan” (1964, 1974; roman), *Vişî Kun, Vişî Kaş* “Üç Gün, Üç Gece” (1965; hikâyeler), *Tri Dnya Noçi* “Üç Gün Üç Gece” (1967; Rusça - hikâyeler);

Pir Sîmah “Bir Söz” (1968; hikâyeler, denemeler), *Şuşıra, Sayan Tivansem Patînce* “Şuşıra, Saya Dağları Çevresinde” (1970; gezi notları), *Teleyli Palyuk* “Mutlu Palyuk” (1971; hikâye, deneme), *Pisatelpa Pallaşni* “Yazarla Tanışma” (1972, hikâye, deneme), *Şul Kîneki* “Yol Kitabı” (1978; deneme, gezi yazısı), *Kîmaka Yusattarni* “Ocağın Tamiri” (1979; eleştirel hikâyeler, hatıralar), *Sîmah Meheli* “Sözün Kuvveti” (1980, deneme), *Kîrhi Şumîr* “Sonbahar Yağmuru” (1984; roman), *Oдно Slovo* “Bir kelime” (1985; Rusça – deneme), *Oдно Slovo* “Uzak ve Yakın Yollar” (1987; Rusça - gezi notları), *Çıvaş Şinni İnşetri Şırşivsençe Kursa Şüreni* “Çuvaş İnsanını Uzaktaki Ülkelerde Görmek” (1991; gezi yazısı), *Cizn’ i Smert’ Malenkogo Kitaytsa* “Çinlilerin Yaşamı ve Ölümü” (1994; Rusça. – hikâye, deneme), vd.

Yukarıda listelenmeye çalışılan Çuvaş edebiyatının pek çok türünde kaleme alınmış bu eserlerin her birisinde Hvetîr Uyar, toplumcu bir anlayış ve millî bir şuurla hareket ederek Çuvaşların sosyal hayatlarına dair önemli ve karmaşık bir meseleyi gündeme getirmiş, sosyal hayatta karşılaşılan aksaklıkları, çelişkileri, yapılan hataları ve yanlışları gösterip ortadan kaldırmaya yönelik olarak orijinal ve yeni fikirler beyan ederek toplumsal sorunlara katkı sunmaya çalışmıştır. Özellikle, eserlerinin hemen hemen birçoğunda çalışmanın, üretmenin önemine dikkat çeken Uyar’ın eserleri, toplumsal ilerlemenin önüne set çeken konulara bir eleştiri niteliğindedir. Yazarın didaktik bir üslupla kaleme aldığı roman ile hikâyeleri ise daha çok köyle şehir hayatı, aydınların çalışmaları veya gençlere eğitecek ve düşündürecek, onların kişisel gelişimlerine katkı sağlayacak konulardadır (Artemyev, 1991:194; Osipov, 2004a:76, Osipov, 2004b:70).

Onun eserlerindeki en önemli temalardan biri, hiç şüphesiz savaş temasıdır. Kendisi de İkinci Dünya Savaşı gazisi olan Hvetîr Uyar, bu eserlerinin bir kısmında realist bir bakış açısıyla savaş dönemindeki Çuvaş sosyal hayatını, halkın o dönemde çektiği sıkıntıları ve yaşadığı felaketleri, türlü yönlerden gözlemleyip detaylı bir şekilde betimleyerek göstermeye çalışmıştır. Savaş temasını ele aldığı kimi eserlerinde ise Uyar, faşizmin ve onun öncülerinin ideolojisini ve değer yargılarını çeşitli açılardan bütünüyle gözler önüne sermiştir. Onların saldırganca ve tehlikeli faaliyetlerini göstermek suretiyle de halkı kapitalist dünyanın tehditlerine ve faşist bir savaşın ateşini yakmaya çalışanlara karşı uyanık olmaya ve Sovyet ülkesini faşistlerden temizlemek için mücadeleye çağırmıştır (1972:136, 238).

Uyar, özellikle cephe ile cephe gerisindeki ilişkiyi ele aldığı eserlerinde, savaşa giden genç delikanlılar ile cephe gerisindeki halkın psikolojilerini de tahlil ederek o dönemde yaşanan mücadeleyi onların gözünden başarılı bir şekilde eserlerinde resmetmeye çalışır (1972:234, 238).

Uyar’ın savaş temasını işlediği eserlerinden bazılarında ise baş kahraman olarak çocuklar da yer almış, bu çocuk kahramanlar, eserlerin içerisinde karakter özellikleri bakımından çalışkanlıkları, özverili ve gayretli olmaları ve mütevazilikleriyle öne çıkmışlardır. Bu eserlerde de cephe gerisindeki sosyal

hayat resmedilmekle birlikte çocukların savunma için para toplamaları, savaşta bulunan öncü askerî birliklerin ailelerine yardımlarda bulunarak onlara destek olmaları, işlenen başlıca konular arasında yer almıştır. Hvetîr Uyar, savaş temasını işlediği hemen tüm eserlerinde temel olarak insanların içindeki vatanseverlik duygularını pekiştirmeye çalışarak savaşa katılanları cesaretlendirmeyi ve millî mücadelenin başarıya ulaşmasını temin etmeyi amaçlamıştır. Onun “Kuşukpa Unın Tusîsem (Kuşuk ile Onun Dostları”, “Şurlîhri Vilim (Bataklıktaiki Ölüm)” (1942), “Tivansem Kîteşşî (Kardeşlerin Yanıbaşı)”, “Sunarşî (Avcı)” (1943), “Suk Hîrrinçe (Suk Kıyısında)” (1944) adlı hikâyeleri, savaş temasının tüm gerçekliği ile işlendiği eserler arasındadır (1972:136, 238).

Uyar’ın eserlerinde yer verdiği en önemli temalardan biri de, 1917 Ekim Devrimi’yle birlikte oluşan siyasi iklimle Sovyet ülkesinde gerçekleşen siyasi-sosyal değişimler ve yenilikler, bu yeniliklerin halka tanıtılması ve benimsetilmesidir. Hvetîr Uyar’ın doğup büyüdüğü yıllar, devrim ateşinin ülkeyi sardığı, oldukça köklü değişimlerin yaşandığı yıllar olmuş, devrimin getirdiği yenilik, gerçekten de halkı sosyal hayata yeni bir bakış açısıyla bakmaya zorlamıştır. 30’lu yılların başında, cahil Çuvaş köylerinde kolektif çiftlikler kurulmaya başlanmış, bu zamana kadar kolektif çiftlik, kolektif iş nedir bilmeyen köylüler, bu yenilikten dolayı oldukça komik durumlara düşmüşlerdir. Halkta bu kolhozla ilgili oluşan telaş ve endişeyle birlikte ortaya çıkan komik işler ve ilgi çekici durumlar, genç Hvetîr’in gözü önünde olup bitmiştir (Osipov, 2004a:75, 76).

Çuvaş büyükleri, yeni, daima dış kırar, demişlerdir. Gerçekten de ülkeye siyasi ve sosyal konularda bir karmaşanın hâkim olduğu yıllarda, iktidarda olanlara güvenemeyen Çuvaşların gerçekleşen yenilikleri ve diğer gelişmeleri kabullenmeleri kolay olmamıştır. Yaşanan değişimlere daima temkinli yaklaşarak bir adım atmaktan çekinmişlerdir. Yeni hayatı benimseyen ve yazdığı eserlerle yeni hayatın yerleşip güçlenmesi için yoğun bir gayret gösteren Hvetîr Uyar, yaşadığı dönemdeki bu gelişmeleri, kolektif çiftliklere girmek için bekleyen insanların ruh hallerini ve düşünüş tarzlarını yakından gözlemlemiş ve bu verileri analiz ederek onları rahatsız eden meselelerin özünü anlamıştır. Böylece Uyar, bu eserlerinde bir taraftan yoksul olan ve çekingen bir kişiliğe sahip olan Çuvaş köylülerinin büyük savaş sonrasındaki yıllarda hayatlarında gerçekleşen değişimleri, bu değişimler esnasında yaşadıkları sıkıntıları göstermeye çalışırken bir taraftan da yenilikleri tanıtarak onların korkularını bitirmeye ve yenilikleri benimsemelerini sağlamaya çalışmıştır (Osipov, 2004a: 75, 76; Osipov, 2004b:71). Özellikle yazarın “Teleyli Palyuk (Mutlu Palyuk)” adlı hikâyesinde, yeni ile eski arasındaki karşıtlık açık bir şekilde sergilenmiştir. Yazar tarafından yeninin eskiyi, iyinin kötüyü alt etmesi, dönemin gerçekliğiyle hikâye kurgusunun bütünleştirildiği eser içerisine sembolik bir mesaj olarak hissedilir bir şekilde yerleştirilmiştir (Grigoriyev, 1990:87).

Onun kaleme aldığı bu eserlerde, dönemin köy hayatı tüm gerçekliğiyle betimlenmiş, çok düşünen, sorgulayan ve aynı zamanda çok yetenekli olan köy

insanın saflığı, kinayeli bir anlatımla gözler önüne serilmiştir. Eserlerdeki kahramanlar da anlamlı bir şekilde yetenekli elleriyle o döneme kadar gerçekleştirilmeyen yenilikleri hayata geçiren ve birlik ruhu içerisinde toplumu ilgilendiren konularda yapılacak işler için canlarını vermeye hazır olan kişiler olarak biçimlendirilmişlerdir. Uyar'ın bu konu kapsamında yazdığı eserler arasında “Pir'in Yence (Memleketimizde)”, “İk İrahman Pirne Piri Pirahman (İki İrahman Birbirini Bırakmadı)”, “Şil (Kaynak)”, “Teyleli Palyuk (Mutlu Palyuk)” ve “İltin Şirkunne (Altın Sonbahar)” hikâyeleri gösterilebilir (1972:101; Osipov, 2004a:75 - 77; Osipov, 2004b:71).

Uyar, Çuvaş halkının geçmişteki yaşamını betimleyerek gözler önüne sermek, tarihte gerçekleşmiş olay ve olguları değerlendirmek ve böylelikle yeni nesillerin o dönemdeki halkın yaşamını daha iyi anlamasına yardımcı olmak amacıyla tarihî konulu eserler yazmak için de çok çalışmıştır (1972:281). Onun ilk baskısı “Çurça Tavraşinçe (Şurça Çevresinde)” adını taşıyan tarihî romanında Çar I. Nikola zamanında, Çalık idaresinin memurları tarafından Rus olmayan halklara karşı uygulanan baskı ve zulüm politikası ile ağır vergiler ele alınmıştır. Mari ve Çuvaş köylülerinin bu baskı ve zulüm politikasına karşı başlattıkları isyan hareketi, okuyucunun gözleri önüne oldukça gerçekçi ve aslına uygun bir şekilde sunulmaya çalışılmıştır (Grigoriyev, 1990:73). O dönemde Çuvaş ve Mari köylülerinin çektikleri sıkıntılar ve yaşadıkları mağduriyetler, canlı bir şekilde betimlenirken halklar arasındaki dostluk teması da esere başarılı bir şekilde nakşedilmiştir (Grigoriyev, 1990:85).

Bu ana temaların yanı sıra Uyar'ın hikâye ve romanlarında bağımsız olarak halklar arasındaki dostluk ve kardeşlik duygusunu ve bunun gelişimini ele alan, Sovyet insanının günlük yaşamını, düşünüş tarzını ve karakterini betimleyen, sosyal hayatta görülen ahlâk çöküntüleri ile bunun ibretlik sonuçlarını yansıtan çeşitli temalara da önemli ölçüde yer verdiği görülür (1972:282, 292).

Uyar'ın söz konusu bu hikâye ve romanlarını kurgulama aşamasındaki yaratıcılığı, Sovyet kültürü ile Çuvaş halkının gelenek ve adetlerinden beslenir ve eserlerin içerisinde bu gelenek, adet ve ritüellere dair kayda değer ölçüde bilgiler verilir. Ancak eserlerinde yalnızca gelenek ve adetlere yönelik salt bilgiler vermekle yetinmeyen yazarın bu bilgilendirme aşaması, aynı zamanda Çuvaş kültürel unsurlarının diğer halkların kültürel unsurlarıyla karşılaştırmasını ve bu kültürlerin iyi yönlerinin benimsenmesini de içerebilmektedir (Grigoriyev, 1990:87, 96, 101). Yazarın üslubunun öne çıkan bu yönü, yine eserlerinin anlatımını süsleyerek onları zenginleştirmesinin yanında, Çuvaş gelenek ve adetlerinin yeni nesillere aktarılmasını ve yeni nesillerin bu gelenek ve adetleri daha iyi anlamalarını da sağlamıştır. Bununla birlikte yazarın hikâye ve romanlarından hemen hemen birçoğunda, yazarın kendi hayatından kesitlerin de yer aldığını ayrıca belirtmek gerekir. Nitekim bu eserler arasına ele aldığı konular itibarıyla “İştâ Es Tinîs (Nerdesin Sen Deniz)” ve “Suk Şivî Hîrrinçe (Suk Irmağı Kıyısında)” adlı hikâye ve romanları dâhil edilebilir. Gençlik yıllarında, tayga ormanlarında maceralı bir seyahate çıkan Uyar gibi “İştâ Es Tinîs ” adlı romanının

baş kahramanı Petir de en yakın arkadaşı ile tayga ormanlarında maceralı bir yolculuğa çıkmaktadır. Konusu ve kurgusu itibariyle Hariku Murakami'in "Sahilde Kafka" adlı eseriyle büyük benzerlik gösteren bu romanda, Petir'in yol boyunca yaşadıkları betimlenerek tecrübesiz başladığı hayat yolculuğundaki olgunlaşma süreci ele alınmaktadır. Uyar için de hayat yolculuğunun aynı şekilde başlayıp aynı şekilde sonlandığını söylemek mümkündür (Sofronova, 2010:109 - 111).

Ayrıca Uyar, söz konusu hikâye romanlarında Türk hikâye geleneğine benzer şekilde kahramanlarının kalp atışlarını dinler ve iyi ile kötünün mücadelesini yansıtmaya çalışır. Bu mücadelede yazar, genellikle iyileri veya olumlu yönleriyle öne çıkan kahramanları ödüllendirme gayreti içinde olmuştur. Herhangidir kahramanın davranış ve karakter özellikleri bakımından hoş olmayan yönlerini göstereceği zaman da, onların bu özelliklerini oldukça kinayeli ve iğneleyici bir anlatıma başvurarak bunu okuyuculara hissettirecek şekilde sunmaya çalışmıştır (Artemyev, 1991:196, 199).

Çuvaş edebiyatında usta bir hikâyeci, ressam ve bir psikolog olarak tanınmasının yanında, oldukça sivri dilli bir eleştirmen olarak da öne çıkan Hvetir Uyar'ın Çuvaş edebiyatında üzerine en çok eğildiği türlerden biri de eleştiri türü olmuştur. Uyar, bu türde de azımsanmayacak sayıda oldukça başarılı eserler vermiştir (Arlanova, 2004:?). O, kaleme aldığı bu eserleriyle eleştiri türünün Çuvaş edebiyatında yerleşmesini sağladığı gibi, bu eserlerinde yeni yöntemler ve şekiller deneyip yeni karakterler oluşturarak eleştiri türünün Çuvaş edebiyatında zenginleşip derin bir nefes almasını da sağlamıştır (Osipov, 2004b:70).

Kişilik özellikleri itibariyle oldukça cesur, zeki ve açık sözlü bir insan olan Uyar, kendisini baskı altına almak isteyenlere hiçbir zaman boyun eğip itaat etmemiştir. Özellikle ideolojik baskıların yoğun olduğu o dönemlerde başta eleştiri türündeki eserleri olmak üzere tüm eserlerini yazmak da yayımlamak da onun için oldukça güç olmuştur. Böylesine yoğun baskılara maruz kaldığı bu dönemlerde yazar hakkında hararetli karalama çalışmaları bile düzenlenmiştir. Böylelikle Uyar, çevresine burjuvazi düşünceleri yaymakla suçlanarak "Yurav" adlı eserinin satışı durdurulmuş ve onun toplatılması sağlanmıştır (Vasan, 1994:62). Ancak yazar yine de inandığı yolda ilerlemekte tereddüt etmemiştir.

Uyar, yazmaya başladığı gençlik yıllarından ömrünün son zamanlarına kadar eleştiri türüyle hep yakından ilgilenmiştir. Gözünün önünde gerçekleşen ve sosyal hayatta devamlı bir şekilde karşılaşılan insanlık dışı olaylara, insanlığın bıktığı çeşitli sorunlara, adaletsizliklere ve haksızlıklara karşı asla kayıtsız kalmamıştır. Özellikle bu noktada oldukça hassas ve tahammülsüz olan yazar için bu durum, daima yazması için tetikleyici bir etken olmuştur. O, kaleme aldığı eserleriyle toplumsal hayatta karşılaşılan temel sorunları ve eksiklikleri ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Nitekim yazar; toplumsal ilerlemenin önünde bir engel teşkil eden üşengeç insanları, tembelleri, sadece kendisi için çalışan ve kendisini düşünenleri, başta devletin çeşitli makamlarında görev yapan bürokratlar olmak üzere

çalışmayı sevmeyen ve işini düzgün yapmayan insanları, işten kaçanları, sahtekârlarla yalancı ve boşboğaz insanları, başkalarının sırtından geçinen ve halkın varlığını yağmalayan kabadayı, anlayışsız ve dalkavuk insanlar ile düzeni bozanları eserlerinde kızgın tava üzerinde dans ettirmiştir. Bununla da yetinmemiş, onları halk içinde açığa çıkarıp rezil ederek utandırmaktan da geri kalmamıştır (Osipov, 2004a:75, 77; Osipov, 2004b:70).

Onun keskin gözlerine çarpan böyle insanlar ve onları koruyup kollayanlar, onun dozu oldukça yükselen iğneleyici sözlerinden kendilerini kurtaramazlar. Ancak oldukça merhametli ve samimi bir kişiliğe de sahip olan yazarın sivri kalemi, onların sadece yanlışlarını gösterip eleştirmekle yetinmez. Onlara tavsiyelerde bulunup yol göstererek onların doğru yola girmelerine ve böylece topluma kazandırılmalarına yardımcı olur, onlara inanan insanları daha dikkatli, gözü açık ve daha zeki olmaları noktasında uyarıcı bir işlevi de yerine getirir. Böylelikle onun eleştiri türündeki bu eserlerinde de konusu itibarıyla kahraman olarak bir köylüden başlayarak üst düzey bir yöneticiye kadar Çuvaş sosyal yaşamında karşılaşılabilecek çeşitli statülere sahip insanları görmek mümkün olur. Özetle söylemek gerekirse onun eleştiri türündeki eserlerinde, sosyal ve politik konulara dair üzücü ve gülünç olaylar gündeme getirilir ve bu konular onun yetkin ellerinde oldukça keskin ve kinayeli bir üslupla ilgi çekici birer eleştiri hâline gelirler. (Osipov, 2004a:75, 77; Osipov, 2004b:70).

Bu şekilde, gerçek hayatta oluşan aksaklıklar, ortaya çıkan komik durumlar ve meydana gelen üzücü olaylar, cahil Çuvaş köylerinde çok yaşanmıştır. Dolayısıyla, yaşanan gelişmelerden sahip olduğu gözlem yeteneği ile yararlanmasını iyi bilen genç eleştirmenin bu sayede mizahtaki ustalığı 1930-40'lı yıllarda çok hızlı bir gelişim kaydetmiş, 1950-60'lı yıllardan itibaren eleştiri eserlerini birbiri ardına yayımlamıştır (Osipov, 2004a:77; Osipov, 2004b:70).

Onun “Mayne Pilmesîr (Yol Yöntem bilmeden)” (1930)” adını taşıyan ilk eleştirel hikâyesinde, yaptığı işe önem vermeyen ve kötü çalışan insanların oldukça sert bir şekilde eleştirildiği görülür. Eser boyunca iyi niyetle başlanılan bir işin yol ve yöntem bilinmeden yapılırsa zarar görüp bozulabileceğine dikkat çeken Uyar, okuyuculara çalışmanın, kendini geliştirmenin ve donanımlı olmanın önemini vurgulayan bir de mesaj vermektedir. O, eleştiri türündeki bu eserleriyle bir bakıma toplumsal hayattaki ahlaki güzellikleri göstermeyi, Çuvaşların sosyal yaşamına dair iyi ve faydalı olduğu düşünülen uygulama ve anlayışların korunup devamlılığının sağlanmasını ve yeniliklerin inşasını kendisine amaç edinir (Osipov, 2004a:74, 76).

Halkla konuşup sohbet etmek için edebiyatın en iyi yöntem olduğunu düşünen Uyar, bir sohbet havasında kaleme aldığı deneme türündeki eserlerinde ise, okuyucular için kendi dünyasına benzeyen güzel bir dünya oluşturmuştur. O, bu eserlerini de derin bilgilerle süsleyerek dile getirmiş olduğu sosyal hayata temas eden önemli konuları özgün bir üslupla sanki kendisi bulmuş gibi sunmaya özen göstermiştir. Bununla birlikte denemelerinde hayatın içinde yer alan temel

meselelerin başkalarının fark edemediği, doğrudan göze görünmeyen yönlerini de göstermeye çalışan Uyar, bu eserlerinde dilini oldukça sadeleştirmiş, estetik ve canlı bir dil kullanmıştır. Onun eleştiri ve denemelerinde yer verdiği temel konular, daima yeni fikir ve duyguları açığa çıkardığı gibi, güncelliğini de hiçbir zaman kaybetmemiş, halk arasında hızlıca yaygınlaşarak her dönem sevilerek okunmuştur (Artemyev, 1991:194; Osipov, 2004a:74).

A. Artem'yev düz yazı ustasının denemeleriyle ilgili olarak “denemeleri lirik duyguları ısıtır, olgunlaştırır. Hepsinde ince bir mizah hissedilir. Kahramanlar cömert ve içten, samimi net kişilikler olarak görünürler. Onların konuşmalarının, düşüncelerinin hepsi kendileriyle ilgili” şeklinde bir değerlendirmede bulunarak onların niteliğini ortaya koymuştur (Arlanova, 2004:?).

Hayatı ve insanları iyi tanımadan yazarlık vasfının ağırlığını henüz yolun başındayken çok derinden hisseden Uyar, yetkin bir yazar olabilmek, hitap edilen kitlenin tümünü kucaklayabilmek ve onların hayatlarına temas edebilmek için, bir yazarın herkesten çok gezip dolaşması, öğrenmesi, halkın hayatını, geleneklerini, adetlerini ve hayattaki mücadelesini doğru ve inandırıcı bir şekilde yazıp göstermesi gerektiğine inanmıştır (Arlanova, 2004:?). Yazar, işte bu düşünceyle devletin idari sınırları içerisinde bulunan rayonları ve köyleri tek tek dolaştığı gibi çocukluk döneminden başlayan seyahat etme ve dünyayı görme ihtirası ile ömrünün son anlarına kadar Hindistan’dan Sirilanka’ya, Macaristan’dan Kolombiya’ya, Bulgaristan’dan Sibiry’a’ya kadar dünya üzerinde ayak basılmadık ülke bırakmamıştır. Çuvaşların önde gelen yazarlarından P. Husankay, Hvetir Uyar’ın işte bu yönüne dayanarak onun eserleri hakkında “Uyar, bugünü yazmaz bir ömürlük yazar.” demektedir (Grigoriyev, 1990:98).

Tek bir kitap yazmak için binlerce kilometre yol gittiğini bildiren Uyar, seyahat etme hastalığının başlamasını ise şöyle değerlendirir: “Evde otura otura tümüyle yosun tutuyor gibi olursun. Elin ayağın katılaşıp. Düşüncelerin tembelleşir. Seni kendi işin de affetmez olur. Sadece herhangi bir yerde, uzaktaki bir inşaatta değil, senin olmadığın her yerde gerçek hayat geçip gidiyor gibidir.” İşte bu satırlardan da anlaşılacağı üzere hayatı ile çalışmaları daima bir uyum içerisinde olan Uyar, bu düşüncelerle yerinde duramazdı. Çeşitli ülkelere gidip buraları görür, buralarda farklı farklı insanlarla tanışıp konuşur hatta oralarda yapılan işlere katılarak bu zorlu işleri yapmayı denerdi. Elbette, gittiği yerlerden hiçbir zaman eli boş dönmez, gezdiği yerlerde ne görüp öğrendiyse birkaç denemenin, gezi yazısının alt yapısını oluşturacak materyalleri toplayıp gelirdi. Onun sanatsal ve edebî değeri yüksek deneme ve gezi yazısı türündeki bu eserleri böyle oluşmuştur (Grigoriyev, 1990:98; Artemyev, 1991:200).

Uyar, kaleme aldığı gezi ve deneme türündeki bu eserlerinde okuyucularını, gittiği ülkelerin genel özellikleri, insanları, bu insanların geçmişte ve o dönemdeki yaşam biçimleri, zenginlikleri, üretim faaliyetleri, gelenek ve adetleri ile tanıştırdı. Ancak, yazar gezip gördüğü ülkelere dair sadece salt bilgiler vermekle yetinmezdi elbette. Bu yerlere dair sıra dışı gözlemlerini okuyucularına aktarırken

resmedici ve canlı betimlemelere de başvururdu. Ayrıca Uyar, bu ülkelerin Çuvaşistan'la olan benzerlik ve farklılıklarını da değerlendirerek bu ülkelerde keşfettiği faydalı ve işlevsel olduğuna inandığı bilgi ve uygulamalara eserlerinde yer vermeyi ihmal etmezdi. Bu değerlendirmeleri sırasında belirttiği bu birikimden - Çuvaşların yararlanmaları gerektiğini vurgulayarak söz konusu bu birikimi yaşamlarına uyarlayabilmeleri için onlara yol gösterirdi (1972:289; Grigoriyev, 1990:98 – 101). Onun bu niteliklere sahip eserleri arasında “Şuşuşıra, Sayan Tivisem patınçe (Şuşuşıra, Sayan Dağları Yakınında)”, “Tivan Şırşiv Tulaşınçe (Ana Vatanın Dışında)”, “İnçi Utravî (İnci Adası)”, “İndire Kursa Şüreni (Hindistan'da Gezip Gördüklerim)”, “Şipirti Çivaşsem (Sibirya'daki Çuvaşlar)”, “Şul Kineki (Yol Kitabı)” “Tivan Şırşiv Tırîh (Ana Vatan Çevresinde)”, “Muskav Şulî Şinçe (Moskova Yolu Üzerinde)” adlı eserleri gösterilebilir. Uyar, bunlar içerisinden “Tivan Şırşiv Tulaşınçe” adlı eserinde yukarıda belirlenen ölçütler çerçevesinde Bulgaristan'ı bir değerlendirmeye tâbi tutarken; “İnçi Utravî”, adlı eserinde Srilanka adasını, “İndire Kursa Şüreni”de, Hindistan'ı, “Şuşuşıra, Sayan Tivisem patınçe” adlı eserinde ise, Stalin'in bir dönem Sibirya'da sürgün yaşadığı yerleri çeşitli açılardan ele almaktadır. Yazar, “İri Şîn (İyi İnsan)” adlı bir başka eserinde ise, okuyucularını Krahoyarsk'da, HES yapılan yerde çalışan beton işçileriyle tanıştırrır. Bir Çuvaş olan Hisep Palli, İrkutsk'da, HES yapılan yerde gerçekleştirdiği zahmetli ve özverili işler için ödül alır ve daha sonra da Lenin nişanına layık görülür (Grigoriyev, 1990:98 – 101).

Uyar'ın öne çıkan bir başka yönü ise, gerçek bir beynelmilel bir yazar oluşudur. Nitekim o, halklar arasındaki dostluk ve kardeşlik duygusunu geliştirmek için tüm gücünü, aklını ve enerjisini kullanmaktan kaçınmamış, daima büyük bir aile vurgusu yapmıştır (Grigoriyev, 1990:101; Artemyev, 1991:199). Onun bu yöndeki çabası, farklı ülkelerden pek çok yazar, şair ve sanatın farklı kollarından aydınlı dostluk kurmasını sağladığı gibi Çuvaş edebiyatının dünyaya açılmasına, eserlerinin başta Rusça olmak üzere farklı dillere çevrilip yayımlanmasına da olanak sağlamıştır. Aynı şekilde, Uyar'ın kendisi de bu gelişmelere kayıtsız kalmamış, dünya literatürüne ait pek çok kült eseri Çuvaş edebiyatına kazandırmıştır. Onun eserlerini tercüme ettiği bu yazarlar ve şairler arasında A. Çehov (*Albion Hiri* “Albion'un Kızı”, *Çinovhik Vilimi* “Memurun Ölümü”, *Caloba Kineki* “Şikâyet Kitabı”, *Hirurgi* “Cerrahlar”, vd.), D. Behiy, E. Federov, O. N. Garni-Mihaylovskiy (Sarpi dramı) ve S. Dikovskiy gibi isimler gösterilebilir (Yuriyev, 1968:306 – 307; 1972:282; Arlanova, 2004:?).

Hvetir Uyar; aynı zamanda İ. Muçi, İ. Tıhti, S. Elger, L. Agakov, M. Gorki, A. Fedeyev, D. Bedniy, G. Mihaylovskiy, N. Teleşov, S. Dikovskiy vd. pek çok yazar ve şairin hayatları ve sanatları hakkında azımsanmayacak sayıda biyografi ve makalenin de yazarıdır. Adı geçen yazarlardan bazıları, Çar zamanında baskı altındaki Çuvaşları savunarak onlara uygulanan baskı hakkında gazetelerde yazmışlar, Çarın ve yardakçılarının aldatıcı sözlerini bertaraf ederek Çuvaş adını temize çıkarmışlardır. İşte yapılan bu güzel iş için Uyar'ın bu eserleri, Çuvaş halkı

adına bu yazarlara bir teşekkür niteliği taşımaktadır (Yuryev, 1968:306; Artemyev, 1991:199, 200).

Uyar'ın edebiyat tarihine de pek çok katkıları olmuştur. 1946 yılında o, İvan Muçi ile birlikte “Oktyabrti Revolyutsiççenhi Çıvaş Literaturi (Ekim devrimine kadar Çuvaş Edebiyatı)” adlı seçme metinler kitabı ile “Vırıs Pisatelisem Çıvaşsem Şinçen Şirnisem (Rus Yazarların Çuvaşlar hakkında Yazdıkları)” adlı kitabı yayımlamıştır. 1949 yılında ise Çuvaş folkloruna dair topladığı materyalleri “Çıvaş Folklorne Puhsa: Tıvan Şırşıva Sıhlani (Çuvaş Folklorunu Derleme: Ana Vatani Koruma)” adıyla kitaplaştırmıştır (Yuryev, 1968:306).

Uyar, bu şekilde edebî türlerin birçoğunu kullanıp sosyal hayatın çeşitli alanlarına temas ederek farklı statülerde bulunan pek çok insanı kucaklarken elbette çocukları da unutmamıştır. Çocuklar için oldukça yalın bir dil kullanarak kaleme aldığı “Kuşuk, Pulışı Upa (Balıkçı Ayı)”, “Pulı Tıtni (Balık Tutmak)” vb. eserlerinde, çocuklara birbirlerine saygı duymalarını, tabiatla canlıları sevmeyi; alçakgönüllü, çalışkan ve özverili olmayı öğretmiştir (Yuriyev, 1968:306; 1972:238).

5. Eserlerinden örnekler

Yukarıdaki bölümlerde Uyar'ın eserlerini oluştururken temel aldığı fikirler, sanat anlayışı ve yazım süreçleri oldukça detaylı bir şekilde ele alınmaya çalışılmıştır. Ancak Uyar'ın sanatındaki gücünü ve yetkinliğini net bir şekilde ortaya koyabilmek ve yapılan bu açıklamaları somutlaştırabilmek için onun öne çıkan eserlerinden birkaç tanesini burada örnekleyerek değerlendirmek daha uygun olacaktır. Eserlerinin hepsini değerlendirmek bu makalenin sınırlarını aşacağından, burada sadece “Tanata”, “Piççişi ve Şilli” ve “İk İrahman Pırne-piri Pırahman” adlı eserlerini ele aldık.

5.1. Tanata (1964, 1974)

İlk baskısı “Şurça Tavraşî” adıyla 1952 yılında yayımlanan tarihî nitelikli *Tanata* romanı, Uyar'ın yazım faaliyetlerindeki yetkinliğinin tüm yönleriyle ortaya konduğu en olgun eserleri arasında yer alır. Bu roman, aynı zamanda yazarın en büyük çalışması olarak kabul edilir (Artemyev, 1991:193).

Romanda anlatılan asıl olaylar, geçen yüzyılın ortasında Çuvaş tarihinde belirgin izler bırakan Şurça Savaşı'yla ilişkilidir. Çuvaş ve Mari köylülerinin devlet idaresi ve memurlarına karşı başlattıkları kitlesel hareket, tarihe “Şurça Vırşî” olarak geçmiştir. Nitekim Uyar da, “Tanata” romanıyla 1842 yılında, Çar I. Nikola zamanında İdil boylarındaki Şurça köyü çevresinde uğuldamaya başlayan büyük karmaşama ve heyecan dalgasına ışık tutmaya çalışmıştır (Grigoriyev, 1990:73, 74; Artemyev, 1991:193).

O yıllarda Çarlık yönetimi tarafından Rus olmayan halklara yönelik olarak yıllarca zulüm ve baskı politikası uygulanmış, Çuvaş ve Mari köylüleri türlü yöntemlerle sömürülerek sahip oldukları tüm varlıkları yağmalanmıştır. Çarlık

memurları, köylüler ormana ava gidiyorlar diye onlardan her yıl sansar parası toplamış, kovadaki bal arısının balını topluyorlar diye bal parası almışlardır. Tarla, bağ ve bahçelerden faydalanıyorlar diye zorla parasız ekmek aldıkları gibi ırmak üzerinden geçtikleri için de geçme parası istemişlerdir. Elbette yağma uygulaması bunlarla sınırlı kalmamıştır. Köylüler, besledikleri hayvanlar için de evlenmek için de para ödemek zorunda kalmışlardır. Kendileriyle ilgili olmasa da şehre yeni bir yönetici gelmiş veya bu yönetici şehirden ayrılmışsa yine misafirlik veya uğurlama parası gündeme gelmiştir. Memurlar tarafından başlatılan bu yağma hareketine katılmakta elbette kilise de gecikmemiştir. O da çocuğa ad vermek ve öleni defnetmek için köylülerden zorla para almıştır. Köylüler, bu paraları vermek istemediğinde veya veremeyecek duruma geldiğinde ise Çarlık yönetimimin polis memurları tarafından kırbaçlanarak en ağır şekillerde cezalandırılmışlar ve ağlayıp sızlayarak bu paraları ödemek zorunda kalmışlardır. Böylece idare memurları, idare yanlısı kişiler ve kilise zorbaları, yıllarca Çuvaş köylüsünün kanını emip fazlasıyla zengin olurlarken halkı da gittikçe fakirliğe sürüklemişlerdir (Grigoriyev, 1990:73 – 74).

Şirkassi köyüne üstünkörü bakılınca, köylülerin kendi kaderlerine ve ağır şartlarına razı olup hiçbir kavga, gürültü yapmadan sessiz, sakin ve mütevazı bir hayat yaşadıkları düşünülebilir. Ancak detaylı bir inceleme yapıldığında, onların ruhsal dünyalarında baskı ve şiddet dönemine gönülden bir nefret ve düşmanlık ile devlet kurumlarına, devlet idarecilerine karşı bir mücadele başlatma isteğinin her geçen gün güçlendiğini fark edilir (Grigoriyev, 1990:74 – 75).

İdare yanlısı köy burjuvaları, romanın başkahramanı Uhtivan'a da rahat vermezler. Onu da bıçaklayıp yaralarlar. Bu yaşananlara çok üzülen ve tahammül edemeyen Yarile Amca, oğluna yapılanların hesabını sormak ve yaşanan haksızlıklar ile adaletsizlikler için, tedbirsizce ve can havli ile idareye karşı koymaya gider ancak talihsiz bir şekilde öldürülür (Grigoriyev, 1990:75).

Gerçekleşen bu talihsiz olaydan sonra, Uhtivan, bu yaşananlara artık dur demenin, Çarlık idaresine karşı gür sesini göstermenin gerekliliğini oldukça derinden hisseder. O, babası gibi oldukça iyi niyetli, merhametli ve olgun bir insan olsa da; “ben de insanım” diyerek asla fakirliğine, zulümlere ve köy burjuvaları ile idare yanlısı memurların zorbalıklarına boyun eğmez. Uhtivan, romanda her şeyden önce yeniliklere açık olan ve vatani için canı vermeye hazır bir insan, topluma mâl olmuş bir kahraman olarak öne çıkar. Uhtivan gibi düşünen, baskı ve ağır vergiler altında ezilen çeşitli halklar da çok sevdikleri öz vatanlarını kurtarmak için zamanla Uhtivan'ın mücadelesine katılırlar. Yoksul halkın büyük desteğini alan Uhtivan, orduda çeyrek yüzyılını geçirmiş Grigori'yev ve demirci Kas'yan, bir mücadelenin ateşini yakarlar ve gerçekleşen mücadelede zulüm gören halklara yol gösterirler. Romandaki olaylar şiddetlenip kızıştıkça, kahramanların yeteneği ve kararlılığıyla gerçekleştirdikleri mücadeleleri daha çok göz önüne çıkar (Grigoriyev, 1990:75, 76; Artemyev, 1991:194).

Romanın başında, Uyar tarafından bir kemanın incecik inleyen sesiyle bağlantı kurularak yaşanan acıklı olaylara ve zorlu yıllara atıfta bulunan oldukça detaylı ve başarılı bir betimlemeye de yer verilir. Bununla birlikte Uyar, roman boyunca halkın yaşamını, gerçekleştirdiği resmedici betimlemelerle derinlemesine göstermeye çalışarak akıllara kazınan oldukça tesirli tablolar oluşturur. Bu çarpıcı tablolardan birisi de, Uhtivan'ın bir çocuğa bir ekmek verdikten sonra, Çocuğun verilen ekmeği ne yapacağını bilmeden enine boyuna çevirip inceleyerek yiyecek mi yoksa oyuncak mı olduğunu anlamaya çalışmasıyla ilgilidir (Grigoriyev, 1990; 73, 74).

Tarihî gerçekliğin Uyar elinden mükemmel bir kurgu ve oldukça realist bir bakış açısıyla sunulduğu “Şurça Tavraşı” romanının ilk baskısı yayımlandıktan sonra, eleştirmenlerin fikirleri dikkate alınıp romana keşfedilen yeni tarihî belgeler de dâhil edilerek yeni bölümler eklemiş ve roman, temelinden yeniden düzenlenmiştir. İşte romanın düzenlenmiş bu yeni baskıları, “Tanata” adıyla 1964 ve 1974 yıllarında yayımlanmıştır (Arlanova, 2004:?). Konusu ve üslup özellikleri açısından kendine özgü tarihî bir roman olan “Tanata”, sadece Çuvaş okurlar arasında değil, Ruslar arasında da oldukça samimi bir şekilde benimsenip beğenilmiş ve Rusça olarak da yayını yapılmıştır (Grigoriyev, 1990:73, Artemyev, 1991:194).

“Tanata” romanı, Uyar'ın son yıllarına doğru yazar Hv. Agiver ile A. Vasil'yev tarafından “Şurça Tavraşınçe” adıyla tiyatroya da uyarlanmış ve Gençler Tiyatrosu'nun sahnesinde başarılı bir şekilde sahnelenmiştir (Agiver, 13.02.2019).

5.2. Piççişi ve Şilli “Ağabey ile Kardeşi”

Toplumsal hayatta karşılaşılan aksaklıklar ile çeşitli sorunların yanı sıra, Uyar'da yeniliği beğenmeyip yalnızca kendisini düşünen ve kendisi için çalışan insanları gösterme isteği de her zaman oldukça fazla olmuştur (Osipov, 2004a:76). Yazarın böyle eserleri arasında “Piççişi ve Şilli” adlı eleştirel öyküsünü göstermek mümkündür.

Dönemin tüm gerçekliğinin bir hikâye kurgusu içerisinde sunulduğu bu eserde, ünlü bir yazar olan Aleksandr Yakovleviç ile onun ağabeyi Uşip'in karakter özellikleri, düşünce yapısı ve davranışları detaylı bir değerlendirmeye tutulur. Böylece onların söz konusu bu özelliklerinden yola çıkılarak toplumun gelişimi üzerinde engel teşkil eden, halkı sömüren kişileri göstermek ve yapılan hata ve yanlışlarla mücadele ederek halkı eğitmek amaçlanır (Grigoriyev, 1990:92).

Hikâyenin başkahramanlarından Aleksadr Yakovleviç, bir süre köy havası alıp ruh dünyasını düzene sokmak için doğduğu yere döner ve öz ağabeyi ile yengesinin yanında misafir olarak birkaç gün kalır. Ağabeyi Uşip ise, kardeşini köye her gelişinde çeşitli şekillerde yönetmeye çalışır. Cebi dolu olduğu zamanlarda, ona ilgi ve sempatiyle davransa da, cebinin boş olduğunu hissettikten

sonra ise ertesi gün onu geriye göndermek için kovalamaya başlar. Uşıp, bununla da yetinmez. Kardeşinin köye gelmesini fırsat bilerek onu kendisi için çalıştırıp ondan faydalanmak ister. Bu amaçla, geldiği gün kardeşine küreği tutturur ve gideceği güne kadar çalıştırır. Köy işlerini özleyen kardeşi için bu işleri yapmak ona zor gelmese de, Uşıp'ın işlerinin bir türlü bitmek bilmemesi yüzünden kendisinin yazarlıkla ilgili işlerini yapamaması onu derinden üzmektedir. Buna karşılık Uşıp, kardeşinin ünlü bir yazar olarak nam aldığını bilse de, onun çalışmasına, hikâye ve deneme yazmasına yardımcı olacak şartları oluşturmayı hiç düşünmez. Üstelik kardeşinin ünlü bir yazar olmasının ardına sığınarak onun himayesinde ilgilendiği çirkin işleri gerçekleştirmekten de geri kalmaz. Kendi bahçesi için çit çevirip sokağın yarısını böler ve bunu yaparken de kardeşinin himayesine güvenerek o, “hiç kimse karşı çıkamaya cesaret edemez” der (Grigoriyev, 1990:92, 93; .Artemyev, 1991:195).

Hikâyeyi okudukça Uşıp'ın karakter özelliklerinin daha belirgin bir şekilde açığa çıktığı görülür. Uyar, eser boyunca oldukça başarılı, detaylı betimleme ve psikolojik tahlillere de başvurur. Böylece Uşıp'ın ne kadar bencil, anlayışsız, kurnaz ve parayı seven sömürücü bir insan olduğunu okuyuculara oldukça çarpıcı bir şekilde sunmaya çalışır (Grigoriyev, 1990:92 - 94; Artemyev, 1991:195).

Sadece anlayışsız ve kurnaz değil, aynı zamanda doyumsuz bir insandır Uşıp. Her şeyi yerli yerinde ve yeterli olsa da, ormana gittiği zamanlar meşe kütüklerine imrenmekten kendini alamaz. Bir elli altmış tane kesip eve götürüp koysam diye düşünür. Bunu yapınca da hiçbir rahatsızlık, bir üzüntü duymaz (Grigoriyev, 1990:93; Artemyev, 1991:195).

O, kolektif ekonomiye de, kardeşinin ısrarıyla çok sonra kaydolar. Kendisini kolektif çiftlik için yanıp tutuşuyor gibi gösterse de, diğer insanlardan az çalışıp zenginlik ve refah içinde yaşamaya alıştığından kolektif çiftlikteki disiplinli çalışma sistemine gelemmez. Hasta olduğu yalanına başvurarak yoğun disiplinin diğer çalışanlar için olması gerektiğini, kendisinin böyle çalışamayacağını bildirir. Ancak Uşıp, kolektif çiftliğin işleri için hasta olmasına rağmen, kendi işini yapmak için gece gündüz uyumadan çalışmaya da hazırdır. Yaşı ilerlemiş olsa da mal mülk edinme sevdasından hiç vazgeçmez (Grigoriyev, 1990:193; Artemyev, 1991:195).

Çok küçüklükten beri birlikte oynayıp o zorlu günleri sırt sırta vererek birlikte aşsalar da Aleksandr Yakovleviç, ağabeyinin davranışlarına ve düşüncelerine bir türlü anlam veremez. Ağabeyinin niçin bu zamana kadar bencillikten ve mal mülk sevdasından kurtulmaya çalışmadığını anlamaya çalışır. Çok geçmeden “belki de insanın hayat içgüdüğü öyle. İnsan, daima geleceği için endişe eder” diye düşünür (Artemyev, 1991:195).

Aleksandr Yakovleviç, köyde geçirdiği günlerin ardından Şupaşkar'a dönünce, bir anda birkaç mektup birden alır. Gelen mektuplar, Kolhoz başkanı Basov ile orman bekçisindedir. Onların yazdıklarını okuyunca şaşkına döner. Ağabeyinin onun yazarlık vasfının ardına sığınarak yaptığı çirkin işleri acı bir

şekilde öğrenir. Bu durum, onu derin düşüncelere sevk eder ve hüzünlendirir. Bunun üzerine Aleksandr, ağabeyi gibi insanların çiftliğin ve diğer insanların üzerine bir kene gibi yapışarak onları sömüren topluma faydasız tipler olduğunu göstermek ve bu konuda insanları bilinçlendirmek gibi yerinde bir amacı benimseyerek bir eser yazmaya karar verir (Grigoriyev, 1990:93; Artemyev, 1991:196).

Uyar, işte bu ve bunun gibi eleştirel hikâyeler ile sömürücü ve anlayışsız insanların toplumun gelişimi önünde nasıl bir engel oluşturduğunu gözler önüne serer. Ayrıca yazar, böyle insanlardan fayda beklenilemeyeceğine dikkat çekerek bu insanlara karşı kararlı durup onlarla mücadele etmek gerektiği düşüncesini okuyuculara benimsetmeye çalışır (Grigoriyev, 1990:94).

5.3. İk İrahman Pırne-pıri Pırahman “İki İrahman Birbirini Bırakmaz” (1941)

1941 yılında yayımlanan “Hiciv Öyküleri” adlı hikâye derlemesinde yer alan bu kısa hikâye, devrim sonrasındaki dönemde yaşayan halkın değişen hayatlarının betimlendiği, yeniliklerin ve kolektif çiftliklerin tanıtıldığı bir eser olarak karşımıza çıkar (Osipov, 2004a:76).

Eserde, temel olarak kolektif çiftliklerin kurulmaya başlandığı dönemde gerçekleşen yenilikleri benimseyerek kolhoza kaydolun Vırım (uzun) İrahman ile kolhoza girmekten korkan Kiske (kısa) İrahman’ın hikâyesi ele alınır. Hikâyenin ilerleyen bölümlerinde ise Kiske İrahman’ın gerçekleşen yeniliklerin farkına varıp gözünü nasıl açtığı yazar tarafından çarpıcı bir şekilde gösterilmeye çalışılır. Çocukluktan birlikte büyümüş olan ve birbirlerinin gözlerine bakarak ne düşündüklerini anlayabilen iki yakın arkadaşı kurulan kolhoz ayırır. Vırım İrahman kolhoza kaydolunca Kiske İrahman onunla konuşmaz olur. Kolhozlara güvenemeyen Kiske İrahman, daha sonra onunla ilgili aklında oluşan şüpheleri dağıtmak ve aklındaki sorulara cevap bulmak için köy köy dolaşmaya başlar. Yolda pek çok can sıkıcı olay yaşasa da bu gezi onun gözünü açmasını sağlar. Yakın arkadaşının davranışlarını, kolhozlarda gerçekleştirilen yenilikleri ve kolhoza kaydolun komşu köylerdeki köylülerin hayatını görerek gerçekleştirilen yenilikleri ve kolhozun faydasını daha iyi anlamaya başlar. Böylece kolhoz, başlangıçta iki arkadaşın arasına girse de, sonra onları tekrar bir araya getirir (Osipov, 2004a:76).

Uyar, hikâyesini bu şekilde kurgularken kolhoza girmek için bekleyen halkların psikolojilerini tahlil etmeyi de ihmal etmez. Onların ruh hallerini ve düşünce yapılarını betimlerken onları rahatsız eden meseleleri de detaylı bir şekilde değerlendirmeye çalışır (Osipov 2004a:76).

6. Hakkında Yapılan Çalışmalar

Çuvaş edebiyatının hemen her türünde eser veren ve hemen her konuya önemle eğilen Hvetır Uyar’ın hayatı, sanatı ve eserleri de pek çok çalışmaya konu olmuştur (Yuryev, 1968:307; Afanasyev, 2006:455; Uyar Hveder (Afanasyev

Fedor Ermilovich), 21.03.2019). Hvetir Uyar'la ilgili yapılan belli başlı çalışmaları şöyle listelemek mümkündür:

Agakov, Leonid. (1965). Kulış Kuşeli Puşî An Pultir. *Yalav*, No 9.

Alager, Vaşleyë. (1953). Şurça Tavraşınçe. *Yalav*, No 8.

Aleksin, Valeriy. (1997). Nostal'giya i Bol' Pisatelya: [o harodnompisatele Çuvaşii F. Uyar]. *Sovetskaya Çuvaşiya*, 1 marta.

Artemyev, Aleksandr. (1951). Hv. Uyarın "İltin Kırkunne" Kineki pirki. *Yalav*, No 6.

Artem'yev, Yu. Mihayloviç. (2009). Storonnıy vzgyad na çuvaşey: [o knige 'Russkie pisateli o Çuvaşah' sost. Fedorom Uyarom]. *Sovetskaya Çuvaşiya*, 12 Marta, S. 15.

Aslan, Stepan. (1946). Tuslıhpa Yuratu Şinçen. *Tıvan Atıl*, No 1.

Çulkaş, Kuşma. (1965). Ku Çuhehi Şinsem Şinçen. *Kommunizm Yalavı*, İyolin 14 – mişî.

Eshel, Arkadiy. (1948). *Çıvaş Halihipe Unin Literaturi Aslı Oteçestvenniy Vırşî Kunisençe*. Çıvaş Sovet Literaturi.

Grigoryev, Nikolay. (1964). Hvetir Uyar. *Yalav*, No 4.

Grigor'yev, İvan. (1967). Purniş Çinlihne Pıssan. *Kommunizm Yalavı*, Aprelin 17-mişî.

Huzangay, Atner. (2000). Obretennoe slovo: (pamyati narodnogo pisatelya Çuvaşii Hvetdera Uyara). *Respublika*, No 30, 28 iyulya.

İlpek, Mikulayî. (1964). Palli Prozaik. *Kommunizm Yalavı*, Aprelin 19-mişî.

İrhi, Georgiy. (2009). Sıpaylihne, Gracdanla hıyulihne İşa Hıvmalla [Literature Muzeyinçe Şıravşin asını kaşı İrtni Şinçen]. *Sergey Curavlev Sın Ükerçiki Hıpar*, 30 Aka, S 4.

Nikolayeva, N. Alevtina. (1983). O Folk'lorno-izobrazitel'nih sredstvah v romane "Teneta" F. Uyara. *Aktualnie prolemi çuvaşskoy literaturi: sb. St. Nii yaz. Lit, İstorii i ekonomiki*, s. 118 – 125.

Suntal, Mihail. (1994). Hural Tu ta, Uyanlı Şivî: Hvetir Uyar Şuralnı Vırinşençe Pula Kurni Şinçen. *Yalav*, No: 10. – C. 29.

Simakov, Victor. (2009). Hvetir Uyar 95 Şul Tultarmalliççi. *Hıpar*, 28 Utı, s. 3.

7. Sonuç

Buraya kadar hayatı, sanat çizgisi ve eserleri üzerine verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere Uyar, dünyaya geldiği 1914 yılından hayata veda ettiği 2000 yılına kadar daima Çuvaş sosyal yaşamının içinde yer almış, Çuvaş halkının siyasi ve sosyal bakımdan en karmaşık dönemlerine tanıklık etmiştir. Elbette Uyar, içinde taşıdığı sonsuz yurt sevgisi ve millî bir bilinçle tanık olduklarına asla kayıtsız kalmamıştır. Kaleme aldığı eserleriyle Çuvaş insanının dertlerine

tercüman olmuş, fikirleriyle onların sorunlarına çözüm arayarak bugünlerine ve geleceklere ışık tutmuştur. Çuvaş sosyal yaşamına dair pek çok edebî türü kullanarak kaleme aldığı eserlerinde konu yelpazesi oldukça geniştir. Bu da onun eserlerinin güncelliğini yıllarca korumasını sağladığı gibi, onun eserlerini her bir Çuvaş bireyinin kendisine dair bir şeyler bulabileceği bir başucu eseri hâline getirmiştir.

Haklı olarak “Çuvaş halk yazarı” unvanına sahip olan ve tüm Çuvaş halkı tarafından eserleri yıllarca sevilerek okunan Hvetür Uyar, insanlığın temel meselelerine yönelen evrensel nitelikli bu eserleriyle sadece Çuvaşlar tarafından değil, dünya çapında pek çok halk tarafından da kabul görmüş ve eserleri sevilerek okunmuştur. Ancak üzülecek belirtilmelidir ki; çalışmamız hakkında gerçekleştirdiğimiz taramalar neticesinde Türkiye’de Çuvaş edebiyatı üzerine sınırlı sayıda bilimsel çalışma bulunduğu ve Çuvaş edebiyatının bu sembol ismi hakkında literatürde taranabilecek hiçbir verinin yer almadığı görülmüştür.

Böylelikle bu eksiklikten hareket ederek gerçekleştirdiğimiz bu çalışmamızın Türkiye’de Çuvaş edebiyatı üzerine gerçekleştirilen çalışmalara yeni bir katkı ve gerçekleştirilecek olan yeni çalışmalara da bir referans olmasını umuyor ve temenni ediyoruz.

Kaynaklar:

- Afanas’ev, Porfiriy. (2006). *Pisitali Çuvaşii Biobibliografiçeskiy Spravoçnik*. Çebosarı: Knienoe İzdatel’s tvo.
- Arlonova, Yelena. (2004). Sımahîsem Un Tîris Sitekli te İlemlî Hvetür Uyar Şuralnîranpa 90 Şul Şîtrî. *Hîpar*, 21 Aka.
- Artem’ev, Yuriy Mihayloviç. (1991). Tivan Halîha Yuratsa. *İrik Şuhîşsem*, 13, s. 192 – 201.
- Arık, Durmuş. (2012). *Hristiyanlaştırılan Türkler Çuvaşlar*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Bayram, Bülent; Durmuş, Oğuzhan (2013). Çuvaşlar ve Çuvaşistan. *Yeni Türkiye*, c. 9, sayı 54 – Özel Sayı – Türk Dünyası – II, s. 2053 – 2072.
- Çıvaş Sovet Literaturi*. (1972). Şupaşkar: ASSR Kîneke İzdatel’s tvi.
- Grigori’ev, Nikolay. (1990). *Parhatarlî Sînar Sînarlî Çîlhe*. Şupaşkar: Çıvaş Kîneke İzdatel’s tvi.
- Güzel, Sinan. (2014). Çuvaş Edebiyatında Bir İsim: İlpek Mikulayi (Nikolay Filippoviç İlbekov). *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, sayı 38 güz, s. 45-57.
- Osipov, Nikolay. (2004a). Maltanhi Utımsem: (Hvetür Uyarın 30-40 mîş Şulsençi Kulîş Literaturinçi Pultarulîhî). *Vestnik Çuvaşskogo Gosudarsvennogo Pedagogiçeskiego Universiteta im. S. 74 – 77*.
- Osipov, Nikolay. (2004b). İsta Starik: [Hvetür Uyar Şıravşın Pultarulîhînçi Kulîş Temine Tişkerni]. *Tivan Atıl*, No 7, s. 70–71.
- Smirnova, Nadejda. (2000). İşü Te, Yatu Ta Halîhra Upranî. *Hîpar*, 12 Utî.

Sofronova, İrena. (2010). HveŦir Uyarın “İŦta Es Tinis” tata H. Murakimin “Kafka na plyace Noviy mir” Haylavisem TanlaŦtarullı ŦiŦkerivı Problemi Sravnitel’nego i sopostavitel’nego Literautovedenya Povolcy. *Sborhik Hauçnih Statey*, s. 106 – 111.

Tıvan Literatura. (2013). ŦupaŦkar: ÇıvaŦ Kineke İzdatel’suvi.

Vasan, Anatoliy. (1994). Talant NuŦii Terçı [80 Ŧul Tultarnı May]. *Tıvan Atıl*, No. 4, s. 62-65.

Yılmaz, Metin. (1997). ÇuvaŦistan, ÇuvaŦlar ve ÇuvaŦça. *Yeni Türkiye*, 16, s. 1537–1547.

Yur’ev, Mihail. (1968). *ÇıvaŦ Pisatel’ısem*. ŦupaŦkar: ÇıvaŦ ASSR Kineke İzdatel’suvi.

İnternet Kaynakları:

АФАНАСЬЕВ ФЕДОР ЕРМИЛОВИЧ (ХВЕДЕР УЯР) - ЧЛЕН СОЮЗА ПИСАТЕЛЕЙ СССР, НАРОДНЫЙ ПИСАТЕЛЬ ЧУВАШСКОЙ АССР, ЗАСЛУЖЕННЫЙ РАБОТНИК КУЛЬТУРЫ ЧУВАШСКОЙ АССР, УЧАСТНИК ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ 1941-1945 ГГ. (16.02.2019). [mailto:http://www.archives21.ru/home/990/pics/baneri/Imi%20gorditsj%20semli%20chuvasc_hskaj/AfanasevFE\(Xveder%20Ujr\)/text.htm?subject=Hvetir Uyar Biyografis](mailto:http://www.archives21.ru/home/990/pics/baneri/Imi%20gorditsj%20semli%20chuvasc_hskaj/AfanasevFE(Xveder%20Ujr)/text.htm?subject=Hvetir%20Uyar%20Biyografis).

Agıver, H. (13.02.2019). Чаваш чунла Уяр /Писатель суралнăранпа 100 сул ситрĕ/
http://hypar.ru/cv/chavash-chunla-uyar-0?fbclid=IwAR3qRNYaPOZF6_vBV8btqQ8qeN81HAB6jLzFi9ILCxknZa1TooUeGiV28xw.

Uyar Hveder (Afanasyev Fedor Ermilovich) - НАЦИОНАЛЬНАЯ БИБЛИОТЕКА ЧУВАШСКОЙ РЕСПУБЛИКИ (21.03.2019). http://www.nbchr.ru/virt_vov/p3_41_b.htm

В ЧУВАШСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ ИСКУСНЫЙ ПРОЗАИК, ОСТРЫЙ НА ЯЗЫК КРИТИК ХВЕДЕР УЯР (1914 -2000)

АННОТАЦИЯ

Благодаря работам известных писателей и исследователей Н. И. Залотнитского, Н. И. Ашмаринина, Г. Тимофея чувашская литература, существовавшая до XIX века в устной форме, становится более современной, совершив значительный скачок в своем развитии.

Чувашская литература совершила скачок, став современной и своеобразной благодаря работам талантливых писателей и поэтов последующих периодов. Одним из писателей, задавшим направление в развитии чувашской литературы, при поддержке и направлении известных поэтов Илле Тăхти и Ивана Мучи, является Хветĕр Уяр. С 1930-х годов Уяр, начавший писательскую деятельность, стал известным в чувашской литературе благодаря мастерски написанным фантастическим рассказам, которые были направлены на основные проблемы социальной жизни чувашей. С достаточно отличительным языком критических произведений, он смог донести свои мысли до широких масс. Автор, написав эти произведения, обогатил чувашскую литературу жанром критики. Уяр, создавая свои произведения, прежде всего руководствовался национальным сознанием, помещая в центр народ, старался, таким образом, повысить знания народа. В этом смысле, слова произведения содержат в себе глубокие знания, так как автор старался показать невидимые стороны тем, описываемых в своих произведениях. Приблизившись к стилевым

особенностям Ахмеда Митхада Эфенди, турецкого писателя эпохи Танзимата, освоив подобный образ мыслей, со временем, автор в своих романах и рассказах останавливает ход событий, прибывая в них третьим человеком, для того, чтобы дать дополнительную информацию по теме. В рамках идейного образа мысли, Уяр в достаточной степени упростил язык, особенно, выбрав темой своих рассказов и романов социальную жизнь чувашей, а главных героев сформировал полностью соответствующими социальной жизни чувашей и их мировоззрению. Испытав влияние таких русских классиков, как Л. Толстой, А. Чехов, вследствие чего, в своих произведениях он осуществил достаточно удачные художественные описания и психологические анализы. Обладающий достаточно сильным талантом наблюдения Уяр, в своих романах и рассказах, проводящими психологическими анализами, производит глубокое впечатление. Для того, чтобы автору проанализировать психологию героя, ему достаточно впечатлений от повседневной жизни и данных о чувашских обычаях и традициях. Также, автор при осуществлении психологических анализов, не пренебрег использованием других наук, таких как, психология и физиология. Используя разные дисциплины для осуществления своей работы, не останавливается на увеличении углубления психологических анализов. Также, во время описания события старается, чтобы читателю стало лучше понятно приписываемое поведение и манеры героя. Автор, воспользовавшись этими данными, смог сформировать героя, который запомнится. В этом пункте, в чувашской литературе, он является одним из первых писателей, который обращаясь ко внутреннему миру человека, использовал метод психологического анализа.

Уяр, вернувшись с Великой Отечественной войны, после публикации своего первого произведения «Сукмак», состоящего из собраний рассказов, изданного Иваном Мучи, в газете «Капкен», начал работать над значимыми и достаточно объемными произведениями. Среди данных произведений исторический роман «Таната», опубликованный в 1952 году под названием «Шурча таврашёнче» и рассказ «Аста эс, тинёс?», показывает, что он стал зрелым писателем.

Уяр, придававший значение почти каждой теме интересующей чувашей в литературе, писал во многих жанрах. Для того, чтобы автору охватить народные массы к которым он обращался, и соприкоснуться с жизнью народа, он много путешествовал и узнавал о его жизни. Он верил, что в своих произведениях ему необходимо показать правдиво и убедительно жизнь народа, традиции, обычаи и борьбу за жизнь.

В мире нет места, которое бы он не посетил, и повсюду читателям подарил произведения, которые никогда не потеряют актуальности.

В данной статье была осуществлена попытка ознакомления с творчеством Хветёр Уяра, внесшим важный вклад в развитие чувашской литературы.

Таким образом, с помощью работ проведенных в Турции, будет осуществлена попытка внести свой вклад в исследования чувашской литературы

Ключевые слова: Хветёр Уяр, Фёдор Ермилович Афанасьев, Таната, Чувашская литература, Критическая литература, Чувашская литература

ÇUVAŞİSTAN’DA KARIŞIK ETNİK KÖKENLİ AİLELERDE ÇOCUKLARIN ULUSAL KİMLİĞİ (Katılımcıların Sosyo-Dilbilimsel Anket Verilerine Göre)*

HEKTOR ALOS İ FONT**

(ÇEV. VENERA FALAKHOVA***)

Bu makale, etnik olarak karışık ailelerde ulusal kimliğin aktarılması konusuna ayrılmıştır. Çalışma, 2012-2013 yılları arasında Çuvaşistan’daki öğrenciler arasında yapılan sosyolojik araştırmaların sonuçlarına dayanarak yapıldı, bu arada hem katılımcıların uyruğu hem de ebeveynlerinin etnik bağlılığı ortaya çıkarıldı. “Milliyetin” burada sadece Rus sosyolojik araştırmalarında ve nüfus sayımlarında olduğu gibi etnik, bölgesel, milliyet, dinî, dil konular da dâhil olmak üzere İdil bölgesindeki farklı aidiyet türleriyle ilgili son tartışmalar için düzenli olarak sorulan bir sorunun cevabı olarak algılandığı belirtilmelidir (Doyko, Haritonova, 2013; Makarova, 2010). Çalışmada nicel metodu kullandık, “milliyet”, “babamın milliyeti” ve “annenin milliyeti” sütunlarını kendi aralarında ve farklı sosyo-ekonomik değişkenlerle karşılaştırdık.

Çuvaşistan’da, Rusya’da olduğu gibi, etnik açıdan karışık evliliklerin “küçük ulusların varlığını tehdit ettiği” görüşünü dile getirilmektedir. (Ravnıy drak 1986). Son yıllarda, özellikle kentleşmeden dolayı etnik gruplar arası evliliklerin oranı önemli ölçüde artmıştır. Bu durum temel olarak toplumda baskın olmadığı hallerde etnosun “seyreltilme” tehlikesini de beraberinde getirmektedir. Birçok araştırmacının Çuvaşistan’da etnik gruplar arası evlilik konusuna çok dikkat çekmesi şaşırtıcı değildir. (Sovremenniye 1977; Jidkova 1984; Komarova 1988; Çuvaşi 1988; İvanov-Fokin 1991; Matveyev 1999; İvanov 2005; Çuvaşi 2009). Bununla birlikte, bu çalışmaların dayandığı en son veriler, özellikle etnik gruplar

* Bu makale 2015 yılında Çeboksarı’da *İssledovanie Yazıkovoy Situatsii v Çuvaşskoy Respublike* adlı kitabın 164-189. sayfaları arasında *Natsional’naya İdentiçnost’ Detey v Polietniçeskih Semyah v Çuvaşii (po dannım sotsiolingvistiçeskih opırovov uçaşçihşya)* başlığı ile Rusça yayımlanmıştır ve orijinal metinden tercüme edilmiştir.

** Barcelona Üniversitesi, İletişim ve Toplumsal Dilbilim Araştırma Merkezi, Katalonya-İspanya, hectoralos@gmail.com, ORCID 0000-0002-4555-5742,

*** Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, venera8008@yandex.ru, ORCID: 0000-0002-1312-7743

arası evliliklerden gelen çocukların uyruğuna dayanarak, yirminci yüzyılın 1960 ve 1990'lı yıllarında Çeboksarı'da toplanmış ve yayımlanmıştır. (Sovremennyye 1977: 460-483). V.P İvanov 1970'lerin sonu 1980'lerin başında çalışan aileleri araştırdı (İvanov i Fokin 1991). SSCB Bilimler Akademisi Etnografya Enstitüsü ve Çuvaş Bilimsel Araştırma Enstitüsü, Çuvaşistan'da bugüne kadarki en geniş kapsamlı sosyolojik araştırmayı gerçekleştirdi. 4200 katılımcıyla görüşülmüştür (kırsal kesimden 1200 Çuvaş, 1200 kentli Çuvaş; kırsal kesimden 800 Rus, 800 kentli Rus ve Çeboksarı şehrinde Çuvaş entelijensiyasının 200 temsilcisi). Diğer veriler yanında karışık aileler ile ilgili veriler V.P. İvanov, P.P. Fokin, S.K. Jidkova tarafından analiz edilmiştir (İvanov-Fokin 1991; Jidkova 1984; Çuvaşi 1988). V.P. İvanov 1994 mikro nüfus sayımının verilerini değerlendirdi. (İvanov 2005; Çuvaşi 2009). Bu çalışmanın ilginç bir özelliği, baba ve anne milletlerinin çocukların milliyetlerini tanımlaması üzerindeki etkisinin incelenmesidir. 1997'de N.N. Mikluho-Maklaya Rusya Bilimler Akademisi Etnoloji ve Antropoloji Enstitüsü Etnik İlişkiler Araştırma Merkezi ile Çuvaş Devlet İnsani Bilimler Enstitüsü 17 yaşındaki erkek ve kız çocukları ile Çeboksarı şehrinin okulları, kolejleri ve teknik okulları arasında bir anket yaptı. Veriler G.B. Matveyev tarafından analiz edilmiştir (Matveev 1999: 167; İvanov 2005: 274).

Yukarıda belirtilen çalışmalar, karışık Rus-Çuvaş evliliğinden olan çocuklar için Rus milliyetinin seçiminde güçlü bir eğilim olduğunu göstermektedir. Bu makale, bu eğilimin modern Çuvaşistan'da ne derece devam edebileceğini ele almaktadır. Aşağıda nüfus sayımlarına göre Çuvaşistan'ın etnik yapısı verilmektedir. Araştırmamızın kaynakları tasvir edilmiştir. Çuvaşistan'da yapılan son araştırmalarda, ulusun kendi kaderini tayin etme konusundaki cevaplarının tutarsızlığı sorunları ele alındı. Etnik gruplar arası evliliklerin sıklığı araştırıldı. Bütün bunlara dayanarak, etnik bakımdan karışık ailedeki çocukların uyruğu analiz edildi. İlk olarak Rus-Çuvaş (Çuvaş-Rus) aileleri ve ebeveynlerden birinin Çuvaş veya Rus olduğu diğer ailelerle görüşüldü. Çalışmada Tatarların farklı etnik yapıları evlilikleri dâhil, Çuvaşistan'daki diğer karma aileler de incelenmektedir.

Çuvaşistan'ın Etnik Yapısı

Çuvaşlar, Çuvaşistan Cumhuriyeti'nin nüfusunun üçte ikisini; cumhuriyetin en büyük ikinci uyruğu olan Ruslar ise nüfusun yaklaşık dörtte birini oluşturmaktadır. Bu iki etnik grup Çuvaşistan nüfusunun yaklaşık %95ini oluşturmaktadır. Bu dağılım son on yılda Çuvaşların biraz azalıp Rusların biraz çoğalması dışında neredeyse hiç değişmemiştir (Tablo 1).

1970 ve 2010 Nüfus Sayılarına Göre Çuvaşistan Nüfusunun Milliyetlere Göre %'lik Dağılımı						
	Bütün Nüfus		Kentli Nüfus		Kırsal Nüfus	
	1970	2010	1970	2010	1970	2010
Çuvaşlar	70,0	67,7	44,4	55,5	84,2	84,2
Ruslar	24,5	26,9	49,8	39,6	10,4	9,6
Tatarlar	3,0	2,8	2,2	1,7	3,4	4,4
Mordvinler	1,7	1,1	1,5	0,9	1,9	1,3
Diğerleri	0,9	1,5	2,1	2,2	0,2	0,6

Şehirler ve köyler arasında önemli farklılıklar vardır. Şehirlerde, Çuvaşlar hâkimdir, ancak bu fark tüm nüfus için olduğundan dört kat daha küçüktür ve köylerde neredeyse iki kat daha büyüktür. Çuvaşların köylerde ezici çoğunluğu vardır (Güneyde Poretsk ve Alatır bölgelerinde azınlık olmalarına rağmen). Kentlerdeki milletlerin nüfus dağılımı kırsal nüfusun kentlere yaygın bir şekilde göç etmesi nedeniyle Sovyet döneminde Çuvaşların lehine değişti, ancak 1989'dan bu yana temelde en büyük iki milletin payı değişmedi.

Tatarlar (cumhuriyetteki en büyük üçüncü milliyet) 34 bin ile Çuvaşistan nüfusunun %2,8'ini oluşturmaktadır. Cumhuriyetteki payları (bir bütün olarak) son on yılda bir miktar değişmiştir, ancak şehirlerdeki ağırlıkları sürekli azalmaktadır (%9'unu oluşturdukları ve arttıkları Kanaş şehri dışında), köylerde ise yavaş yavaş çoğalmaktadırlar. Mordvinlerin nüfusu (cumhuriyetin dördüncü en büyük uyruğu) hem şehirlerde hem de köylerde giderek azalmaktadır. Diğer ulusların temsilcilerinin payı azdır (%1,5). Nüfus sayımı verileri, özellikle onların çok daha az oldukları köylerdeki sayılarında küçük bir artış olduğunu göstermektedir. Aslında, en büyük üç grup (Ukraynalılar, Mari ve Belaruslar) kentli nüfus sayısında 1970'den 2010'a kadar %1,6'dan %1,2'ye düşmüştür. Sayılarındaki düşüş bir şekilde diğer milletlerden gelen göçmenler tarafından telafi edildi.

2010 nüfus sayımı, Çuvaşistan'da yaşayan kalabalık milletlerin yaşlarına göre sayısını vermektedir. Çuvaş, Rus ve Tatarların yaş ortalamalarının karşılaştırılması bizim görüşümüze göre aralarında önemli farklılıklar göstermemektedir, ancak köylerdeki Mordvinler, Ukraynalılar ve Mariler çok daha yaşlıdır. Bu durum onların yavaş yavaş asimile olduklarını göstermektedir.

	Kentli ve Kırsal Nüfus	Kentli Nüfus	Kırsal Nüfus
Bütün Nüfus	38,7	37,4	40,5
Çuvaşlar	38,9	37,0	40,5
Ruslar	38,2	37,8	40,7
Tatarlar	39,5	39,1	39,8
Mordvinler	48,0	46,7	49,3
Ukraynlar	49,5	49,8	48,0
Mariler	41,1	40,1	47,0

Tablo *: Nüfusun Yaş Ortalaması ve Milliyetlere Göre Ortalama Yaş (2010 Nüfus Sayımı), Yıl

Daha ayrıntılı bir analizle, orta yaşta Çuvaş nüfusunun ve Rus kentli nüfusunun arasındaki küçük fark dikkat çekiyor. Kent nüfusunun çoğunlukla Rus olduğunu ve nüfus sayımlarına göre Çuvaş'ın sadece 1970'lerin çoğunluğa ulaştığı hesaba katılırsa da Rus nüfusun daha yaşlı olduğu yönünde veriler beklenirdi. Bu durum Çuvaşların şehirlerde asimile olduğunu göstermektedir.

Kaynaklar

Bu çalışma, esas olarak 2010'da ÇGİGN tarafından yapılan sosyolojik araştırmalara dayanmaktadır. Esas olarak 2012 ve 2013 yıllarında gerçekleştirilen katılımcıların ve ebeveynlerinin uyruğunu belirttiği anketin sonuçları kullanılmıştır.

Eylül 2012'de yapılan bir ankete (proje başkanı Yu.N. İsayev) üç ilde ve Çuvaşistan'ın üç kırsal bölgesinde 20 orta ve yüksek öğretim kurumundan ve liseden 700 öğrenci katılmıştır. Yaş aralığı 15-22'dir¹.

Eylül-Aralık 2012 tarihleri arasında (Nisan ve Mayıs 2013'te tamamlanmıştır) gerçekleştirilen ankete, Çuvaşistan'ın 8 şehrinde sürekli olarak orada yaşayan 35 okulun 10-11. sınıflarında okuyan 813 öğrenci katılmıştır. Yaş aralığı 16-18'dir.

2013 yılının şubat ayından nisana kadar yapılan ankete Çuvaşistan'ın 18 büyük kırsal yerleşim merkezinde bulunan 24 okulun 10-11. sınıflarda okuyan ve sürekli orada yaşayan 558 kişi katılmıştır. Bu kırsal ilçe merkezleri (nüfusu 2500'den 13.000'e kadar olanlar) ve nüfusu 3000'den az 4 köyü kapsamaktadır². Yaş aralığı 16-18'dir.

2013 yılının eylül ve ekim aylarında yapılan ankete Murgaş ve Alikov rayonlarının 23 okulunun 7-11. sınıflarında okuyan 1045 kişi katılmıştır. Katılımcılar nüfusu 29 ila 3263³ kişi olan yerleşim yerlerinde yaşamaktadır. Yaş aralığı 12-18'dir.

Sonuç olarak, dört anketin verileri, farklı coğrafi ve demografik seviyelerde 12 ila 22 yaş arası Çuvaşistan sakinlerinin bir özelliğini göstermektedir: Tüm cumhuriyet, şehirler, en büyük köyler ve iki kırsal yerleşim birimi. Bu nedenle bu birimler seviyelere uygun olarak ("Çuvaşistan", "şehirler", "büyük köyler", "Murgaş ve Alikov rayonları" şeklinde) adlandırılacaklar. Ülke genelinde sunulan verilerin, bu üç anketin sonuçlarının genelleştirilmesi değil, ayrı bir anketin sonuçları olduğu vurgulanmalıdır. Sonuç olarak, bazen cumhuriyetin sonuçları; şehirler, büyük köyler ve köylerin sonuçlarıyla tam olarak uyumlu değildir. Bu durumlarda farklılıkların nedenlerini dikkate almak gerekir. Ayrıca, cumhuriyet düzeyindeki sonuçların diğer sonuçlarla tutarlı olup olmadığının kontrol edilmesi gerekir.

Bu bağlamda, cumhuriyet düzeyindeki anket verileri ile geri kalanı arasındaki önemli farklılığa dikkat etmek gerekmektedir. Bir yandan, onun içinde yer alan katılımcılar diğer anketlerdeki katılımcılardan biraz daha yaşlıdır. Gençlerin yaşı ile

¹ 23 ve 30 yaşları arasında olanlar var.

² İşlei, Novoye Atlaşevo, Noviyе Lapsarı, Şığırdan.

³ Bu veri de sorun olduğu düşünülmektedir. Ancak orijinal metinde bu şekilde yer almaktadır (Çevirenin Notu).

milliyet tanımları arasındaki olası bağlantı henüz Çuvaşistan'da çalışılmamıştır. Öte yandan, bu çalışmada Çuvaşistan'da yalnızca geçici olarak eğitim almak için gelen belirli sayıda öğrenci ile görüşülmüştür. Bu nedenle, ankete katılanlar arasında Çuvaş olmayan ve Rus olmayanların sayısı, sadece araştırma yapılan yerleşim yerlerinde kalıcı olarak ikamet eden katılımcıların seçildiği diğer anketlere göre biraz daha fazladır.

Ayrıca, Çuvaşistan'ın Murgaş ve Alikov rayonlarındaki oranın, cumhuriyetin tüm kırsal alanı için ortalama orandan daha yüksek olduğu göz önünde bulundurulmalıdır (sırasıyla %96-97 ve %85). Ortalama değer yüksek oluşu kuzey Çuvaşistan için tipik bir durumdur. Daha sonra araştırma, milliyetlerin aktarımı ile dağılışı arasındaki bağlantıyı da göstermektedir, bu nedenle bu bölgelerin sonuçları, kuzey Çuvaşistan köylerinde karşımıza çıkan eğilimlere işaret etmektedir. Gelecekteki çalışmalar bu sonuçların cumhuriyetin güney kesiminde ne olduğunu netleştirmelidir.

Çok Uluslu Şartlarda Kendini Tanımlama Çalışmasının Problemleri

Çuvaşistan'da ulusal kimliği okurken, son yıllarda birbiriyle uyuşmayan sosyolojik araştırmaların sonuçları dikkat çekmektedir. Bizim çalışmamızdaki temel soru analizimizde dayandığımız milli aidiyetle ilgili cevapların ne kadar güvenilir olduğudur.

2011 yılından bu yana, Çuvaş Devlet Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün Yu.N. İsayev başkanlığında yürütülen araştırmasında “bir deneme olarak, katılımcıların ikili etnik kimlik seçmesine izin verilmiştir.” (Etnokulturnıye razvitiye 2012: 32). Bu uygulama daha önce Rusya Federasyonu'nun diğer bölgelerinde yapılmış, ancak Çuvaş Devlet Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün anketlerinde kullanılmamıştır. Cumhuriyette ana dilin ikili belirlenmesi daha önce İ.Ye. İlin'in başkanlığında yürütülen Çuvaş Devlet Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 2009-2010 kamuoyu yoklamalarında kullanılmıştır. (Etnokulturnıye razvitiye 2009, 2010). Ayrıca, nüfus sayımlarında çifte tanımlamaya izin verilmemektedir (Russii E.A.-i-F.), bu da geleneksel olarak anadilin etnik olarak ait olduğu milletin dili olarak yorumlanmaktadır (Filippova 2013: 11). Ancak 2009 ve 2010 anketlerinde iki millete mensup olarak tanımlamaya izin verilmemiştir. 2012-2014 yılları arasında, dört anket çalışmamız da dahil, Çuvaş Devlet Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün (ya da onların katıldığı) 7 ankette birden fazla milliyetin seçimine izin verilmiştir. Bununla birlikte, milliyetin çift olarak tespitinin sonuçları kendi içinde önemli ölçüde farklılık göstermektedir.

2011 yılında hem şehirlerde hem de köylerde 600 katılımcı ile görüşülmüştür. Ankete katılanların %6,1'i, kendilerini hem Çuvaş hem de Rus olarak kabul etmişlerdir (Etnokulturnıye razvitiye 2012: 32). Bu orana Çeboksarı'daki %13,2'lik yüzde de dâhildir (Alos-i-Font 2013: 278). 2012 yılında, Rusya Bilimler Akademisinin Sosyo-Kültürel Değişim Çalışmaları Merkezi tarafından

geliştirilen tüm Rusya programı çerçevesinde, ülke genelinde anket yapılan 1000 kişi bulunmaktadır. Ankete katılanların %4,0'ı kendilerini Çuvaş ve Rus olarak kaydettirmiştir⁴. 2012 yılında cumhuriyet seviyesindeki bir öğrenci anketinde, ankete katılanların %2,1'i kendilerini Çuvaş ve Rus olarak tanımlamıştır. 2012/13 okul yılı anketleri, şehir çocuklarının %3,2'si ve büyük köylerin %1,7'si kendini Çuvaş-Rus olarak göstermiştir. Murgaş ve Anikov ilçelerindeki okul çocukları arasında yapılan 2013 araştırmasında katılımcıların %1'i kendisini hem Çuvaş hem de Rus olarak tanımlamıştır. Ülke genelinde 2013 yılında İ.İ. Boyko başkanlığındaki araştırmacı grubu cumhuriyet genelinde 600 kişiyle görüşmüştür. Katılımcıların %13'ü kendisini Çuvaş-Rus olarak tanımlamıştır (Etnikulturnoye razvitiye 2013: 2). Son olarak, Mart 2014'te 713 ortaokul ve üniversite öğrencisi arasında İ.İ. Boyko başkanlığında yapılan ankette katılımcıların %16,5'i kendini Çuvaş-Rus olarak tanımlamıştır (Tablo 3).

Yıl	Ankete Katılanlar		Çuvaş-Rus	Milliyet Belirtmeyenler
	Nüfus Bölümü	Bölge		
2011	Genel nüfus	Çuvaşistan	6,1	0,3
		Çeboksarı	13,2	0,9
2012	Genel Nüfus	Çuvaşistan	4,0	0,4
2012	Öğrenciler (Okulların 10-11 sınıflar, kolej ve üniversite öğrencileri)	Çuvaşistan	2,1	-
2012/13	Öğrenciler (Okulların 10-11 sınıflar Öğrencileri)	Şehirler	3,2	0,5
2013	Öğrenciler (10-11 Sınıf Öğrencileri)	Kırsal Bölge Merkezleri ve Büyük Köyler	1,7	1,1
2013	Öğrenciler (7-11. Sınıf Öğrencileri)	Murgaş ve Alikov Rayonları	1,0	0,7
2013	Genel Nüfus	Çuvaşistan	13	-
2014	Öğrenciler (Kolej ve Yüksek Okul)	Çuvaşistan	16,5	-

Tablo 3: Çuvaşistan'da Yapılan farklı Anketlerde kendini Çuvaş-Rusça Olarak tanımlayanların %'lik Oranları⁵

Milliyetini beyan etmeyen katılımcıların oranı bakımından önemsiz farklılıklar vardır. Bu oran “melez” hatta “elf” olarak beyan edenler de dâhil olmak üzere, yukarıdaki anketlerin tamamında % 0–1'dir (Tablo 3). Sonuçlar, yaş ve nüfus ölçütlerine bakılmaksızın Çuvaşistan'da yaşayanlar için ulusal kimliği beyan etmenin önemini göstermektedir (kentsel, kırsal). 2014 anketinde uyrukla

⁴ Sonuç henüz yayınlanmamıştır ancak Çuvaşistan'daki saha araştırmasının başkanı İ.İ. Boyko tarafından nazikçe verilmiştir.

⁵ Kaynaklar: 2011-Çuvaşya (Etnokul'turniye razvitiye 2012: 32); 2011 Çeboksarı (Aloş-I-Font 2013: 278), 2012: İ.İ. Boyko tarafından verilmiştir; 2013 (Çuvaşya): (Etnokul'turniye Razvitiye 2013: 2) (milliyetini göstermeyen anket katılımcıları gösterilmemiştir.)

ilgili soruyu cevaplamamanın mümkün olacağına dair bir açıklama içermesi de dikkat çekicidir (ve bu arada, böyle bir açıklamanın eklendiği anketteki tek sorun budur). Böyle bir açıklamanın milliyetlerini beyan etmeyenlerin sayısını artırabileceğinin aksine, ankete katılanların 713'ü bir veya daha fazlasını işaretlemiştir. Sonuç olarak, tüm araştırmalar ortaklaşa olarak bugün Çuvaşistan halkı arasında ve özellikle de gençler ve kentliler arasında belirli bir milliyeti (veya birden fazla) tanımlanma ihtiyacının oldukça gelişmiş olduğunu göstermektedir.

Öte yandan, ankete katılanların anketlerde milliyet beyan edip etmemesi konusundaki önemsiz farklılıklarla birlikte, elde edilen sonuçların bir veya iki milliyetin beyan edilmesindeki çeşitliliği dikkat çekicidir. Örneğin, 2012 anketinde, katılımcıların %2,1'i iki milliyeti seçmektedir; Çuvaş ve Rus; 2014 anketinde cumhuriyet genelinde bu seviye %16,5'tir. Bu fark sadece büyük ve fark edilir değildir aynı zamanda 2014 anketinde Çuvaş-Rus (Rus-Çuvaş) kimliğine sahip katılımcı sayısının neredeyse kendini Rus olarak tanımlayanların seviyesine, %21,2'ye ulaşmış olması da etkileyicidir.

Anketlerde, milliyete ilişkin soruların formülasyonunda önemli farklılıklar vardır. Bazılarında, birkaç cevabın seçilebileceği açıkça belirtilmiştir. %4'ünden fazla kişinin ikili milliyeti beyan ettiği ve diğer dört ankette bu orana ulaşamamıştır. Örneğin, 2012'deki Çuvaş anketinde %2,1'in kendilerini Rus ve Çuvaş olarak beyan ettiği soru şu şekilde sorulmuştur: "Sizin milliyetiniz". 2014 yılında yapılan ve katılımcıların %16,5'inin aynı beyanda bulunduğu ankette soru farklı şekilde formüle edilmiştir. "Lütfen milliyetinizi belirtiniz (isteğe bağlı). Birden fazla cevap belirleyebilirsiniz". "Birden fazla cevap verebilirsiniz." ipucunun ikili milliyeti belirleyenlerin sayısını sekiz katına çıkardığı anlaşılmaktadır.

Sonuçlardaki farklılıkların aksine, sekiz anketin verileri kentlilerin ve gençlerin çifte uyruğu daha sık tanımladığı konusunda net bir eğilimi göstermektedir. Bu nedenle, tüm Çuvaşistan nüfusunu içeren 2013 anketinin sonuçları, elde edilen %13'lük ikili milliyet beyanı nedeniyle diğerlerinden farklıdır. Karşılaştırma için, 2011 ve 2012 yıllarının genel örnekleme yapılan anketlerde, çifte milliyet tanımlı beyanı seçeneğinin sunulduğu yerlerde bu beyanların oranı %6 ve 4'tür. 2013 yılında ankette yer alan açıklamanın daha detaylı olduğu belirtilmelidir: "Bir tane değil, örneğin, Çuvaş-Rus, Rus-Mordvin, Tatar-Çuvaş vb. seçebilirsiniz."

Bütün bunlar, milliyet meselesinin formülasyonunun sonuçlar üzerinde büyük bir etkisi olduğunu göstermektedir. Bu, Çuvaşistan nüfusunun önemli bir kısmının (çoğunlukla genç ve kentli), toplumda böyle bir tanımın mümkün ve adil olduğu fikrinin yayılması halinde, kendilerini iki ulusun temsilcileri olarak tanımlayabileceği anlamına gelir. Aynı zamanda, veriler dikkate alındığında çifte milliyet seçimini haklı çıkaracak bir ipucu sorgulananlara verilmezse, böyle bir beyan çok daha seyrek olur (örneğin, şehirli üst sınıf öğrencilerinin sadece %3,2'si).

Bizce, hiçbir açıklama eklenmezse, genel olarak kabul edilen normlar belirtilir. Bu durumda, sonuçlar açıktır: Nüfusun kendisini iki, bazen üç milletle özdeşleştiren bir kısmı vardır, ancak küçük bir oandır (nüfusun %2'sinden az). Bize göre, bu sonuçlar, nüfusun ulusal kimlik hakkındaki durumun en doğru resmini sunmaktadır. Şimdiye kadar yapılan araştırmalar, eğer mevcut varsayımlar şimdi değişirse, Çuvaşistan nüfusunun kendi milliyetini tayinde oldukça büyük bir değişiklik elde edilebileceğini göstermektedir. Bu, araştırılması ve analiz edilmesi gereken önemli bir sonuçtur. Toplumda milliyet tanımındaki olası kitlesel değişikliklerinin bir işareti olabilir. Büyük olasılıkla, çoktan başlamıştır da. Bununla birlikte, birden fazla milliyetin seçiminin önerildiği anket sonuçları, eğilimleri göstermektedir. Çifte milliyet tanımı seçeneğinin önerildiği anketlerde verilen cevaplarda göze çarpan değişkenlik bu duyguyu pekiştirmektedir. Bu nedenle çalışma üzerinde açıkça bir uyarı olmadan çifte milliyet tanımına izin veren anketlere dayanmaktadır.

Karışık Etnikli Evlilikler

Etnik olarak karışık ailelerde çocukların ulusal kimliğini incelemeyen önce, bu tür ailelerin toplumda ne sıklıkta bulunduğunu ortaya koymak gerekir. Başka bir deyişle, bu sorunun Çuvaşistan'da yaşayan halkların demografik gelişimini ne kadar etkilediğidir. Belirli bir milliyetin mensuplarının sayısındaki artış veya azalış, başka faktörlerle de ilişkilidir (örneğin, farklı doğurganlık oranı veya göç seviyeleri), ancak bu yazıda sadece etnik olarak karışık aileler araştırılmıştır.

Farklı milletlerden ne kadar çok kişi birbirleriyle doğrudan temasta ne kadar uzun yaşarlarsa, etnik gruplar arası evliliklerin ortaya çıkması o kadar olasıdır. Çuvaş-Rus evlilikleri, Çuvaş-Tatar evliliğinden daha yaygındır, çünkü Çuvaşistan'da Tatarlardan çok daha fazla Rus vardır. Ayrıca, Çuvaş-Rus evlilikleri şehirlerde köylere göre çok daha yaygındır, çünkü şehirlerde çok daha fazla Rus vardır ve ayrıca etnik gruplar arası ilişkiler daha sıktır çünkü köyler genellikle tek etnik gruptan oluşmaktadır.

Kuşkusuz, diğer faktörler de rol oynamaktadır. 2006'da Çuvaşistan'da yaşayan 998 kişinin katıldığı bir ankette, sorusunu cevaplarırken milliyetle ilgili ne kadar farklılıkların olduğu tespit edildi. "Çocuğunuzun karısının veya kocasının, sizin milletinizden biri olması sizin için ne kadar önemli?" Kırsal alanlarda, Tatarların %68'i, Rusların %60'ı ve Çuvaş'ın %18'i, onlar için "çok önemli" veya "oldukça önemli" olduğunu; şehirlerde "ankete katılan Tatarların neredeyse tamamı" bu cevapları verdi. Rusların %19'u ve Çuvaşların %11'i bu cevapları verdi (Çuvaşskaya Respublika 2011: 73-74). Görüşme yapılan Tatarlar arasında herhangi bir genelleme yapılması zor olsa da⁶ sonuçlar Tatarların etnik gruplar arası

⁶ 2006 anketi Çuvaşistan'da normalden daha geniş bir örneklem kullansa da sonuçta sadece 20 kırsal kesimden 8 şehirlili Tatar katılımcıyı dahil etti: Kırsal bölgelerden gelen Tatarlar sadece Batıryel rayonunun 3 yerleşim birimindedir (Dolgiy Ostrov 12, Şığırdan 6, Batirevo 2).

evliliklerinin Rus veya Çuvaşlardan daha az; Çuvaşların ise Ruslardan daha fazla eğilimli olduğunu göstermektedir. Ruslar arasında, kentli nüfus ile kırsal kesimde yaşayanlar arasında karma evlilikle ilgili olarak önemli bir fark varken, Çuvaş arasında bu durum önemsizdir. Ayrıca, bu cevapların genel olarak bir bakış açısını temsil ettiği ve ankete katılanların eylemlerinin ise tamamen farklı olabileceği de belirtilmelidir. Burada eylemleri analiz ediyoruz (evlilikler dahil).

Tablo 4'te burada analiz edilen dört örneğin verilerine göre katılımcıların ve ebeveynlerinin uyruğuna göre dağılımını gösterilmektedir. Bu dağılım büyük ölçüde nüfus sayımı sonuçlarına denk gelmektedir. Çuvaş kentlerde, kasabalarda ve köylerde çoğunluktur. Çuvaş olduğunu beyan eden katılımcılar cumhuriyette ankete katılanların sadece %65'ini, şehirlerde %54'ünü, kasabalarda %72,5'ini ve incelenen köylerde %95'i oluşturuyor. Rus olduğunu beyan edenler cumhuriyet genelinde %25, şehirlerde %38, kasabalarda %15, incelenen köylerde %4'tür. Tatar olduğunu beyan edenler ise cumhuriyet genelinde %3, şehirlerde %1,5, kasabalarda %9, incelenen köylerde ise onlar yoktur.

Bu dağılımın babaların ve annelerin uyruğuna ilişkin verilerle karşılaştırılması, Çuvaş oranında belirgin bir düşüş ve Rusların payında bir artış olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, eğilim sadece şehirlerde pratik olarak gözlenmektedir ve Çuvaş uyruğunun bir parçası olarak çifte bir ulusal tanımla Çuvaş'ı ele alırsak, bu o kadar önemli değildir. Bu belirleme Çuvaşistan'ın önde gelen uzmanlarından İ.İ. Boyko ve V.G. Haritanova'nın "...bu önemli sebepten ötürü 2010 nüfus sayımı sırasında ikili etnik kimliği (Çuvaş ve Rus) seçmiş olan vatandaşların kendilerini Çuvaş olarak adlandırdığını varsayabiliriz." düşünceleri temelinde tarafımızdan yapılmıştır. (Boyko, Haritanova 2013: 26).

2012-2013 Anketlerine Katılanların ve Ailelerinin Göre Yüzdelerle Dağılımı ⁷											
		Çuvaş	Çuvaş-Rus	Çuvaş-Tatar	Çuvaş-Rus-Tatar	Çuvaş vd.	Rus	Rus-Tatar	Rus vd.	Tatar	Diğer
Çuvaşistan	Cum.	65,5	2,0	0,1	-	0,7	24,9	0,3	0,4	2,9	3,0
	Baba	70,9	0,1	-	-	0,4	19,0	-	0,1	3,6	5,8
	Anne	73,0	-	0,1	-	-	20,3	-	0,1	2,9	3,5
Şehir	Cum.	53,8	3,2	0,5	-	0,3	38,0	0,6	0,6	1,5	1,4
	Baba	60,1	1,1	-	-	-	32,4	0,4	0,1	1,9	3,9
	Anne	59,8	0,8	-	-	-	34,0	-	-	2,1	3,4
Kasaba	Cum.	72,5	1,7	0,2	-	0,1	15,0	0,3	-	8,6	1,7
	Baba	73,3	0,4	-	-	-	14,9	-	-	9,8	1,5
	Anne	75,7	0,2	-	-	-	13,2	-	-	8,5	2,4
Murğaş ve Alikov Rayonları	Cum.	95,1	1,0	-	-	0,1	3,7	-	-	-	0,1
	Baba	94,0	0,8	-	-	0,1	3,7	-	-	-	1,4
	Anne	94,8	0,2	-	-	0,3	4,5	-	-	-	0,2

Gerçek şu ki, ülke çapındaki araştırmalar çerçevesinde Çuvaşistan'ın Tatarlar veya diğer azınlık halklarından temsili bir örnek alma zorluğu görülmektedir.

⁷ "cumhuriyet", "baba" ve "anne" satırlarında ankete katılanlar tarafından kendileri, anne ve babaları ile ilgili olarak beyan ettikleri milliyetin oranı gösterilmektedir.

Tatarların da şehirlerde sayılarında belirli bir düşüş görülmektedir ancak Çuvaşistan'da asimile olma eğilimlerini güçlü bir şekilde gösteren başka azınlıklarla karşılaştırıldığında bu oran daha azdır.

Ankete katılanların ebeveynlerinin milliyeti ile ilgili verilerin yerleşim yerlerine göre karşılaştırılması, aslında tek milliyet evliliklerinin oranının bu bölgelerdeki milliyetlerin çeşitliliği ile yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Karışık milliyetli evlilikler şehirlerde köylere göre çok daha fazla iken, göstergelere göre kasabalar ortada bir yerde durmaktadır (Tablo 5). Gerçekten, burada incelenen 26 şehir, rayon merkezleri ve kasabalar için milliyetlerin çeşitliliği ile karışık milliyetli evliliklerin sayısı arasında güçlü bir ilişki vardır ($r = -0.85$, $r < 0.0001$)⁸. Örneğin, Çuvaş-Rus oranının yaklaşık olarak eşit olduğu Novoçeboksar'da Çeboksarı'nın aksine tek uluslu Rus evlilikleri ve tek uluslu Çuvaş evlilikleri cumhuriyetin başkentinden daha azdır.⁹

	Çuvaşistan	Şehirler					Kasabalar	
		Bütün Şehirler	Çeboksarı	Novoçeboksar	Kanaş	Küçük Şehirler	Rayon merkezleri ve Kasabalar	Murgaş ve Alikov Rayonları
Etnik Olarak Karışık Evlilikler	81,4	70,9	71,2	71,1	62,6	67,3	82,2	92,9
Bunlar İçinde								
Çuvaş Evlilikleri	64,3	48,3	52,6	47,6	42,2	48,9	66,7	91,5
Rus Evlilikleri	12,4	20,8	17,0	21,4	11,2	18,4	6,9	1,4
Tatar Evlilikleri	2,5	0,8	0,3	1,2	6,1	-	8,2	-
Karışık Milliyetli Evlilikler	18,6	29,1	28,8	28,9	37,4	32,7	17,8	7,1
Bunlar İçinde								
Çuvaş-Rus Evlilikleri	11,5	21,5	21,8	19,9	24,3	25,1	12,6	5,2
Çuvaş-Rus Olmayanlarla Karışık Evlilikler	4,6	3,6	2,9	5,4	7,8	3,7	3,1	1,6
Ruslarla Çuvaşlar Arasında Karışık Milliyetli Evlilikler	2,4	3,9	4,2	3,6	4,3	3,9	1,9	0,2
Tablo 5: 2012-2013 anketlerine göre milliyet olarak karışık ve karışık olmayan evliliklerin yüzdeleri oranı ¹⁰								

⁸ Milliyetlerin çeşitliliğinin bir ölçüsü olarak, birinci ve ikinci olanın bölge içindeki milliyet sayısına göre (yüzdeler olarak) payı arasındaki fark kullanılmıştır.

⁹ 2010 yılı nüfus sayımının verilerine göre Çeboksarı nüfusunun %63'ü Çuvaş, %34'ü Rus; Novoçeboksar'ın %54'ü Çuvaş, %42'si Rus; Kanaş'ın %56'sı Çuvaş, %33'ü Rus ve %9'u Tatar'dır.

¹⁰ Yüzdeleri oranlar Çeboksarı'da 322, Novoçeboksar'da 169, Kanaş'ta 121, küçük şehirlerde (Tsivilsk, Yadrin, Kozlovka ve Mariyskiy Posad) 156 katılımcının verdiği cevaplar temelinde

Etnik olarak karma evliliklerin oranının hem şehirlerde hem de köylerde 30 yıl öncesine kıyasla arttığı belirtilmelidir¹¹. 1979 nüfus sayımına göre, “bütün aile üyelerinin farklı milliyetlere aidiyet bildirdiği aileler”, ülke genelinde %12,2, şehirlerde %20,4 ve köylerde %4,8'dir. (Çislo i Sostav 1981: 58-62)¹². Eğer Çuvaşistan'da evli çiftlerin %16,1'inin karışık milliyetli olduğunu gördüğümüz 1994 mikro nüfus sayımının verileriyle karşılaştırsak, (Çuvaşi 2009: 298) istatistiksel olarak ciddi bir fark gözlenmez (İ.E. İlin'in araştırmasında %18,6'dır). Bununla birlikte, bu tür karşılaştırmalarda, burada kullanılan anketlerden elde edilen verilerin çocukları esas olarak 1990'larda doğmuş olan ebeveynlerle ilgili olduğu unutulmamalıdır. Sonuç olarak, ebeveynlerin kendileri, 1960 ya da 1970'lerde doğmuştur. Nüfusun bu kesimi ile ilgili olarak, etnik grupların evlilik sayısının özellikle yaşlı ve genç yaş gruplara göre farklı olması olasıdır, çünkü şehirlerde kırsal veya kent kökenli insanların oranı farklıdır.

	Çuvaşistan		Şehirler		Kasabalar		Murgaş ve Alikov Rayonları	
	Koca	Hanım	Koca	Hanım	Koca	Hanım	Koca	Hanım
Çuvaş	90,7	87,7	78,8	79,8	90,7	88,2	96,5	96,2
Rus	8,1	8,2	18,4	18,4	7,4	9,4	3,1	2,5
Tatar	0,4	0,8	1,1	1,1	-	1,2	-	-
Diğer	0,8	3,3	1,7	1,7	1,8	1,2	0,4	1,3

Tablo 6: Çuvaşlarda yerleşim yeri ve cinsiyetlere göre eşlerin milliyetlerinin yüzdeleri dağılımı (ankete katılanların ebeveynleri)

Daha önce de belirtildiği gibi, milletlerin dağılımı toplumda eşit olmadığından, matematiksel olasılıklar açısından, aynı milletten bir eşe sahip olma olasılığı farklı milletlerin temsilcileri için aynı değildir. Prensip olarak, Çuvaşistan'da azınlık olan Rus veya Tatarların, Çuvaş-Rus veya Tatar'dan çok bir Çuvaş eş bulma olasılığı daha yüksektir. Örneğin şehirlerde, Çuvaşların %79-80'inin eşi de Çuvaş'tır. Bu oran Ruslar arasında %61-63 ve Tatarlar arasında yaklaşık %35-40'tır¹³ (Tablo 6 ve 7).

hesaplanmıştır. Tüm şehirlerin toplam sonuçlarını hesaplamak için, katılımcıların şehir nüfusunun verdiği cevaplar kullanılmıştır.

¹¹ Kuşkusuz 1979'dan 2010 yılına kadar yapılan nüfus sayımlarına göre bazı değişiklikler olmuştur. Köylülerin nüfusuna bağlı olarak kentlilerin nüfusu %45,5'ten %58,8'e yükselmiştir ve şehirlerde karma evlilikler köylere göre daha fazladır.

¹² Bununla birlikte, 1981-1982 yıllarında Çeboksarı ve Novoçeboksar şehirlerinde yapılan kapsamlı bir istatistiksel ve etnografik çalışmaya göre, her üç evlilikten biri milliyet olarak karışık evliliklerdir ve kırsal bölgelerde bu evlilikler %3'ten fazla değildir.

¹³ Kentel örneklemede sadece 46 Tatar ebeveyn var. Tatarlarla ilgili veriler yaklaşık olarak dikkate alınmalıdır çünkü istatistiksel olarak izin verilen bir hata büyüktür. Bu nedenle, Çuvaş

	Çuvaşistan		Şehirler		Kasabalar		Murgaş ve Alikov Rayonları	
	Koca	Hanım	Koca	Hanım	Koca	Hanım	Koca	Hanım
Rus	65,5	61,2	61,4	62,8	51,6	46,1	32,3	35,5
Çuvaş	30,4	29,9	30,9	30,9	41,0	47,6	67,7	59,8
Tatar	0,8	2,2	2,1	0,5	2,8	5,3	-	-
Diğer	3,2	6,7	3,2	5,7	4,6	0,9	-	4,6

Tablo 7: Ruslarda yerleşim yeri ve cinsiyetlere göre eşlerin milliyetlerinin yüzdelik dağılımı (Ankete katılanların ebeveynleri)

Bu milliyetlerin dağılımı, Ruslar arasındaki evlilik sayısının şehirlerde Ruslarla Çuvaş arasındaki evlilik sayısına neredeyse eşit olduğunu ve kasabalarda ve köylerde fark edilir bir şekilde çok daha az olduğunu göstermektedir (Tablo 8). Bütün bunlar, milliyetle karışık evlilik konularının bölgenin ulusal azınlıklarını nasıl etkileyebileceğini göstermektedir (Çuvaşistan'daki Ruslar, Tatarlar, Mordinler de dahil). Çoğunluğa sahip olan milletin mensuplarının (Çuvaşistan'da bunlar Çuvaşlardır) prensipte, bu bölgedeki halkın sayısının korunması üzerinde çok daha küçük bir etkisi vardır. Milletin avantajı arttıkça onun nüfusunun korunması için koşullar da artar. Bu nedenle karma milliyetli evlilik sorunu, Çuvaşlar için kentlerinde kırsal yerleşim birimlerine göre çok daha büyük bir rol oynamaktadır.

	Çuvaşistan	Şehir	Kasaba	Murgaş ve Alikov Rayonları
Çuvaş E. + Çuvaş K.	64,0	48,3	66,7	91,5
Çuvaş E. + Rus K., Rus E + Çuvaş K.	11,7	21,5	12,6	5,2
Çuvaş E. + Tatar K, Tatar E. + Çuvaş K.	0,9	1,6	0,9	0,3
Çuvaş E + Diğer, Diğer + Çuvaş K.	3,1	2,0	2,2	1,3
Rus E. + Rus K.	12,3	20,8	6,9	1,4
Rus E. + Tatar K., Tatar E. Rus K.	0,6	0,9	1,2	0,1
Rus e. + Diğer, Diğer E. + Rus K.	1,9	3,0	0,8	0,1
Tatar E. + Tatar K.	2,3	0,8	8,2	-
Tatar E. + Diğer K., Diğer + Tatar K.	-	0,1	-	-
Diğer E. + Diğer K.	3,0	1,1	0,5	-

Tablo 8: Yerleşim yeri ve eşlerin milliyetlerine göre (ankete katılanların ebeveynleri) evliliklerin dağılımı

ve Ruslarla ilgili tablolara benzer olarak Tatarlar hakkında materyal içeren bir tablo (Tablo 6 ve 7) verilmemektedir.

Karışık Milliyetli Evliliklerde Çocukların Milliyeti

Yukarıdaki veriler etnik gruplar arası evliliklerin yaklaşık %70'inin Çuvaş-Rus (Rus-Çuvaş) olduğunu göstermektedir. Karışık milliyetli evlilikler arasında bu tür nikahların avantajı tahmin edilebilir çünkü bu iki milliyet Çuvaşistan nüfusunun %95'ini oluşturmaktadır. Önceki çalışmalarda da Çuvaş-Rus (Rus-Çuvaş) evliliklerinin genel milliyetler arası evlenme sayısı ile karşılaştırıldığında benzer bir oran tespit edilmiştir. (İvanov-Fokin 1991: 78; İvanov 2005: 272; Çuvaşi 2009: 298). Daha sonra sıklık bakımından Çuvaşlar ile diğer milletlerin temsilcileri arasındaki ve Ruslar ve diğerleri arasındaki evlilikler bunu takip ediyor (Tablo 8). Ayrıca, milliyet olarak karma evliliklerden çocukların uyruğu incelenmiştir.

Anket verileri, Rus-Çuvaş (Çuvaş-Rus) evliliklerinden çocukların kendilerini daha çok Rus olarak tanımladığını göstermektedir (Tablo 9). Bu eğilim hem şehirlerde hem de kasabalarda gözlenmektedir, ancak inceleme yapılan köylerde bu eğilim tersi yöndedir. Şehirde, ankete katılan bu evliliklerden olan çocukların %56'sı kendilerini Rus, %34'ü Çuvaş; kasabalarda %55'i Rus, %40'ı Çuvaş; Murgaş ve Alikov rayonlarında %26'sı Rus, %68'i Çuvaş'tır. Çuvaşistan genelinde anket verilerinde kendini Rus olarak beyan edenler %62 ve Çuvaş olarak beyan edenler %32'dir (yani, diğer anketlerde gösterilenden daha az bir Rus kimliğine yönelme eğilimi vardır).

Şehirlerde, kendini hem Çuvaş hem de Rus olarak tanımlamak, köylerden daha fazladır: Şehirlerde %8, kasabalarda %4. Aynı zamanda, köylerde uyruğunu belirtmeyen Rus-Çuvaş (Çuvaş-Rus) kökenli katılımcılar, istatistiksel olarak kabul edilen hata bu eğilimi doğrulamaya izin vermese de, şehirlerden biraz daha fazladır. Bir dereceye kadar, her iki eğilim de birbirine karşı bir denge işlevi görmektedir. Köylerde, çifte milliyet tanımına izin verilebilirliğinin, şehirlerde olduğundan daha az gelişmiş olması mümkündür ve bu durum köylerde milliyet olarak karma evliliklerden doğan çocuklar arasında milliyeti tespit edilemeyenlerin oranını biraz arttırır.

	Çuvaşistan	Şehirler	Kasabalar	Murgaş ve Alikov İlçeleri
Çuvaş	32	34	40	68
Çuvaş ve Rus	6	8	4	4
Rus	62	56	55	26
Milliyeti gösterilmemiş	-	1	2	2
Tablo 9: Yerleşim yerine göre Rus-Çuvaş (Çuvaş-Rus) ailelerinde ankete katılan çocukların yüzdelerle milliyet dağılımı ¹⁴				

¹⁴ Yüzdeler ileride verilen Rus-Çuvaş (Çuvaş-Rus) katılımcıların cevapları temelinde hesaplanmıştır: Çuvaşistan %78, şehirler 174, kasabalar 64, Murgaş ve Alikov rayonları 56.

Burada analiz edilen 2012-2013 anketlerinin sonuçları öncekilerden önemli ölçüde farklıdır. 1997'de yapılan bir araştırmaya göre karışık evliliklerde Çuvaş milliyeti lehine seçim, Çuvaş kız ve erkek çocuklar arasında yapılan ankete göre, sadece %10,7'di. (Matveyev 1999: 167; İvanov 2005: 274). 1974'te Çeboksarı kentinde yukarıda bahsedilen çalışma, karışık Çuvaş-Rus (Rus-Çuvaş) evliliğinden doğan ergen çocukların %97,8'inin kendilerini Rus olarak tanımladığını göstermiştir. (Sovremennyye 1997: 482). Bu eğilim, Çuvaş ve Rus evliliklerinden doğan çocukların %21'inin kendilerini Çuvaş; Rus ile Çuvaş-Çuvaş evliliklerinden doğanların %10,4'ünün Çuvaş olarak tanımladığı 1994 mikro nüfus sayımı verileri ile karşılaştırıldığında göze çarpmaktadır. (İvanov 2005: 273; İvanov 2012: 322; Çuvaşlar 2009: 298-299; Çuvaşskaya Respublika 2011: 75). Burada sunulan anketlerin verileri milliyet tanımında daha fazla denge göstermektedir. Genel olarak, çalışmalar, son kırk yılda Çuvaş-Rus (Rus-Çuvaş) evliliğinden olan ve kendilerini Çuvaş olarak tanımlayan kentli çocukların oranının, Rus kimliğine eğilimin Çuvaş kimliğine göre daha güçlü olmasına rağmen, arttığını göstermektedir. Çuvaş milletinin özgüveninin arttığı ya da Sovyet döneminde yaşadıkları asimilasyon baskısını artık yaşamadıkları anlaşılıyor galiba.

Bir ebeveyni Çuvaş diğeri Rus olmayan karma aileler, Rus-Çuvaş (Çuvaş-Rus) ailelerine göre çok daha seyrek. Bu nedenle, burada sunulan sonuçların sadece eğilim olarak göz önüne alınması gerekmektedir. Burada sadece şehirlerin sonuçları tartışılmıştır, çünkü bu ailelerden sadece 30'un biraz üzerinde katılımcı alınmıştır (Tablo 10). Veriler, bu tür evliliklerden olan çocukların kendilerini daha çok Rus (%35) olarak tanımladığını göstermektedir; bununla birlikte, Çuvaş ve (aynı anda) her iki ebeveynin milletlerinin temsilcileri olarak tanımlamaları da benzer sonuçlar vermektedir (sırasıyla %27 ve 24). Çocuklar, Çuvaş olmayan ebeveyninin milliyetini tek aidiyet olarak seyrek şekilde korumaktadır (%7).

Çuvaş	27
Çuvaş ve diğeri (Rus olmayan)	24
Çuvaş ve Rus	3
Rus	35
Rus ve diğeri	1
Diğeri	7
Milliyet belirtmeyen	3

Tablo 10: Ebeveynlerden birinin Çuvaş diğeri Çuvaş ve Rus olmadığı karışık milliyetli ailelerin ankete katılan şehirli çocuklarının milliyet tercihlerinin yüzdeleri oranı¹⁵

Kırsal kesimde, eğilimler farklıdır. Bu tür evliliklerden gelen çocukların çok azı Rus milliyetini Çuvaşlığa tercih eder. Örneğin 6 Çuvaş-Mari karışık ailesinden 5 çocuk kendisini Çuvaş olarak tanımlarken 1 çocuk kendisini Rus olarak

¹⁵ Yüzdeler ebeveynlerden birinin Çuvaş diğeri Rus olmadığı karışık milliyetli ailelerin çocuklarından oluşan 34 kentli katılımcının cevapları temelinde hesaplanmıştır. Başka anketlerde bu tür ailelerden katılımcı sayısı 20'yi bulmamıştır.

tanımlamaktadır (bu durum 5 durumda babanın Mari annenin Çuvaş olduğu halde bu şekildedir).

Bir ebeveynin Rus, diğerinin Çuvaş olmadığı karma milletlerden aileler üzerine bir çalışmanın sonuçları da benzer eğilimler göstermektedir (Tablo 11). Daha önce olduğu gibi aynı nedenlerden dolayı, burada da sadece kentli katılımcıların verileri tartışılmaktadır. Bu tür ailelerde çocukların çoğu kendilerini Rus (%58) veya her iki ebeveynin milletlerinin mensubu (%17) olarak tanımlamaktadır. Nadiren, Rus olmayan bir ebeveynin milliyetini, yalnızca tek mensubiyet olarak korurlar (%22). Kendini bu tür ailelerde Çuvaş olarak tanımlayan neredeyse hiçbir durumla karşılaşılmaz.

Rus	58
Rus ve diğer (Çuvaş değil)	17
Çuvaş	3
Diğer	22
Tablo 11: Ebeveynlerden birinin Rus diğerinin Rus ve Çuvaş olmadığı milliyet olarak karma ailelerin çocukların kenti katılımcılarının milliyet tercihlerinin yüzdelik oranı ¹⁶	

Anket sonuçlarına göre, her iki tür karma evlilik de bir yandan Çuvaşistan'daki küçük halkları asimile etme eğilimine sahipken, bir yandan da Rus uyruğunun şehirlerde büyük ölçüde sosyal olarak bir marka kabul edildiğini ifade etmektedir. Bugün, Çuvaşistan kentlerinde, şu veya bu millete ait olmamak pek geleneksel değildir ve tereddüt durumunda, kendini Rus olarak tanımlamak gelenekseldir. Bu nedenle, Çuvaş-Rus olmayan şeklindeki karışık evliliklerden çocuklar, böyle bir kökenleri olmasa da genellikle kendilerini Rus olarak tanımlamaktadır. Aksine, etnik açıdan karma Rus-Rus olmayan evliliklerinden olan çocuklar kendilerini asla Çuvaş olarak tanımlamamaktadırlar, çünkü böyle bir tanım için, Çuvaş kökenli olmak zorunluluk olarak kabul edilir. Yukarıdaki eğilimler, Çuvaş ve Rus katılımcıların kökenlerinin gösteriminde de yansımaktadır. %90'ından fazlasının her iki ebeveyni de Çuvaş'tır ve şehirlerde bu durum nüfusun sadece yarısından biraz fazlasının Çuvaş olmasına rağmen Çuvaşların büyük çoğunluğu için tipik bir örnektir (Tablo 12). Ruslarda durum farklıdır: Bu durumların sadece yarısında her iki ebeveyn de Rus'tur; kırsal kesimde ise daha da azdır. Çoğu zaman, Çuvaşistan'daki Rusların ebeveynlerinden yalnızca biri Rus'tur. Bunun yanında Rusların temelde diğerlerinden farklı olması, önemli bir bölümünün tek bir Rus ebeveynine bile sahip olmamasıdır. Örneğin, şehirlerde ankete katılan Rusların %8'i; Murgaş ve Alikov bölgelerinde %19'u için bu durum geçerlidir (Tablo 13). Bu tür vakaların kırsal kesimlerde nadir olduğuna dikkat edilmelidir (burada incelenen iki bölgedeki Rusların, nüfusun yaklaşık %4'ünü oluşturduğunu hatırlayın). Bu sebeple Ruslar kırsal kesimlerde Rus-Çuvaş (Çuvaş-Rus) ailelerinin çocuklarının Çuvaş milliyetini seçmesi konusunda daha baskın

¹⁶ Yüzdeler ebeveynlerden birinin Rus diğerinin Çuvaş olmadığı karışık milliyetli ailelerden 31 kentli katılımcının cevapları temelinde hesaplanmıştır. Başka anketlerde bu tür ailelerden katılımcı sayısı 20'yi bulmamıştır.

olmasına rağmen ezici çoğunluğa sahip Çuvaşlar tarafından asimile edilememektedir.

	Çuvaşistan	Şehirler	Kasabalar	Murgaş ve Alikov Rayonları
Ebeveynler Çuvaş	92,3	84,1	90,6	94,9
Çuvaş-Rus	5,7	13,6	6,9	3,7
Rus-Diğer (Rus değil)	2,0	1,8	2,4	1,4
Ebeveynler Çuvaş değil	-	0,5	0,1	-

Tablo 12: Yerleşim yerlerine göre Çuvaşların ankete katılan ebeveynlerinin milliyetlerinin yüzdelik oranı

1981-1982 yılındaki kapsamlı bir araştırmanın materyallerine göre, milliyet olarak karma evliliklerden doğan Ruslar, şehirlerde %9,8 ve köylerde %4'ten daha fazladır. Çuvaşlar arasında, söz konusu oran şehirlerde %4,1 ve köylerde %1'den azdır (Çuvaş 1988: 187). Biraz önce zikredilen ve başka araştırmalardan bağımsız olarak sadece bir ebeveyni Rus diğeri Rus olmayan Rusların oranının hem şehirlerde hem de köylerde önemli ölçüde arttığı görülmektedir¹⁷. Çuvaşlar arasında da benzer bir eğilim görülmektedir, ancak daha az oranda.

Milliyet seçimini etkileyen faktörler

Yukarıdaki sonuçlar milliyet seçimini etkileyen faktörleri yalnızca kısmen aydınlatmaktadır. Öyle görünüyor ki bu durumda yerleşim yeri, tipi önemli rol oynamaktadır. Bunun bir dereceye kadar yerleşim yerlerinde bulunan milletlerin dağılımı ile ilgili olduğunu, çoğunluğa sahip olan milliyetin daha fazla çekiciliğe sahip olacağını düşünüyoruz.

	Çuvaşistan	Şehirler	Kasabalar	Murgaş ve Alikov Rayonları
Her iki ebeveyn Rus	50,9	54,1	45,1	38,6
Rus-Çuvaş	28,3	31,7	45,7	37,4
Rus-diğer (Çuvaş değil)	6,3	5,9	6,1	5,0
İki ebeveyn de Rus değil	14,5	8,2	3,1	18,9

Tablo 13: Yerleşim yeri tiplerine göre ankete katılan Rusların ebeveynlerinin milliyetlerinin yüzdelik oranı

¹⁷ Rus kırsal nüfusunun %40'ından fazlasının Alatır ve Poretsk rasyonlarında yoğun olarak yaşadığı akıld tutulmalıdır. Şüphesiz ki, her iki ebeveynin de Rus olduğu Ruslar, burada çalışılan kasaba ve rayonlardan daha fazladır.

10 ya da daha fazla Rus-Çuvaş (Çuvaş-Rus) evliliğinin olduğu 7 yerleşim biriminde gerçekleştirilen araştırmanın sonuçlarını analiz ettik. Bu tür evliliklerden gelen ve kendilerini Çuvaş olarak tanımlayan çocukların oranı ile bu bölgedeki katılımcılar arasında Çuvaş annelerin oranı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır. ($g = 0,75$, $r < 0,05$) (diagram 1).

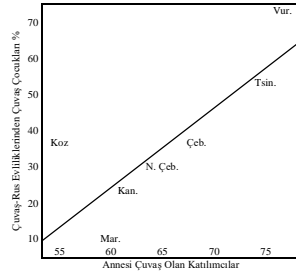

Diagram 1: Araştırma yapılan yerleşim birimlerinde Çuvaş-Anne oranı ile ilişkili olarak kendisini Çuvaş olarak tanımlayan Rus-Çuvaş (Çuvaş-Rus) Karışık evliliklerinden doğan çocukların yüzdelik oranı¹⁸

1994 yılı mikro nüfus sayımı verilerine göre Çuvaş Cumhuriyeti'nin milliyet açısından karma ailelerinin çocuklarının Rus milliyetinin tercih edilmesinden daha zayıf olmasına rağmen babanın milliyetini seçmeye yönelik bir eğilim vardır. Ebeveynlerinin Rus olup olmadığına bakılmaksızın, ebeveynlerinden birinin Çuvaş, diğerinin Rus olduğu karma evliliklerden olan çocuklar, kendilerini daha çok Rus olarak tanımlamaktadırlar. Bununla birlikte, eğer baba Rus ise, böyle bir tercih annenin Rus olması durumundan daha yaygındır. Aynı durum Tatar-Rus (Rus-Tatar) ve Mordvin-Rus (Rus-Mordvin) şeklindeki ailelerde de söz konusudur (İvanov 2005: 273; İvanov 2012: 322; Çuvaşı 2009: 299). Verilerimizde karşımıza çıkan babanın uyruğunu seçmenin eğilimi kentlerde ve kırsal yerleşim birimlerinde de olduğu gibi genel Çuvaş anketlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Yine de okulların 10 ve 11. sınıflarında okuyan öğrenciler arasında erkeklerden daha fazla kız okuduğu için, şehirlerdeki ve kasabalardaki öğrencilerin örnekleminde kızların erkeklerden ciddi bir şekilde fazla olduğunu belirtmek gerekir. Milliyet tercihlerinin cinsiyete göre dağılımında istatistiksel olarak anlamlı bir fark gözlemlenmektedir. Kızlar babanın milliyetini erkeklerden daha fazla seçmektedir (χ^2 kriterine $r < 0,05$).

Aynı şekilde Çuvaşça konusunda yetkinlik seviyesinin, milliyet açısından karışık ailelerin çocukları tarafından milliyetin belirlenmesiyle ilişkili olduğu da gözlemlenmiştir. Çuvaşçaya hâkim olan Rus-Çuvaş (Çuvaş-Rus) ailelerinin kentli katılımcılarının çoğu Çuvaş milliyetini tercih etmektedir, büyük bir çoğunluğu da Rusçaya hâkim değildir. Fark istatistiksel olarak anlamlıdır (χ^2 kriterine göre $p < 0,05$). Aslında, 1981-1982 çalışmasında da aynı şekilde Çuvaş-Rus ailelerinin

¹⁸ Vurnarı (12 Rus-Çuvaş aile), Kanaş (28), Kozlovka (11), Marisyskiy Pasad (10), Novoçeboksar (33), Tsivilsk (11), Çeboksarı (67).

çocuklarının milliyeti ile ailedeki konuşma tercihleri arasında bir ilişki olduğu görülmüştür. (Çuvaşlar 1988: 83). Çuvaşçaya sahip olmanın Çuvaş milliyetine ait olma hissini güçlendirme olasılığı vardır ve aynı zamanda Çuvaşça öğrenimine eşlik eden faktörlerin ankete katılanların Çuvaş milletine mensubiyetini pekiştirmesi de mümkündür. Örneğin, anadilini çocuklara aktarmaya daha yatkın olan ebeveynler, Çuvaş kültürel mirasının diğer yönlerini aktarmaya ya da çocuklarının ulusal tercihlerini dikkatli takip etmeye daha yatkın olabilirler. Biz Çuvaşçaya sahip olmanın milliyet tercihini etkilediğine, ancak gelecekteki araştırmaların ebeveynlerin eğitim ve ailenin ekonomik refah düzeyi gibi diğer faktörleri de dikkate alması gerektiğine inanıyoruz¹⁹.

Tatar Milliyetinin Aktarımı

Çuvaşistan'ın nüfus bakımından en kalabalık üçüncü milleti olan Tatarlar ayrı olarak değerlendirilmektedir. Tatarlar Çuvaşistan nüfusunun%2,8'ini oluşturduğundan ve anketler bu milliyeti incelemeyi amaçlamadığından araştırmamızın ampirik tabanı dardır. Bu nedenle, burada sunulan sonuçların yaklaşık olarak böyle olduğu düşünülmelidir.

Şehirlerdeki bir ankette, ankete katılanların ebeveynleri (23 baba ve anne) olan 46 Tatar hakkında veri elde edilmiştir. Bu evliliklerin 3/4'ünde eşler farklı milletlerdendir: evliliklerin yaklaşık yarısı Tatar ve Çuvaş milletlerinin temsilcileri arasındadır, Tatar ve Rus milletlerinin temsilcileri dörtte bir, Tatarlar arasındakiler de dörtte birdir.

Bu karma evliliklerde vakaların yaklaşık yarısında çocuklar Tatar milliyetini seçmişlerdir. Vakaların neredeyse yarısında, milliyet açısından karma ailelerde Tatar uyruğu, çocuklar tarafından başka bir milliyet ile birlikte seçilmiştir. Aslında, Tatar-Çuvaş çiftlerinin çocuklarında (Tatarların etnik gruplar arası evliliklerinden gelen çocukların üçte biri Rus uyruğunu kendileri için tek veya başkalarıyla birlikte beyan etmiştir), örneğin Çuvaş-Tatar, Çuvaş-Rus veya Tatar-Rus gibi ikili seçim oldukça sık karşılaşılan bir durumdur.

Bu sonuçlar yukarıdaki eğilimlerle uyumludur. Tatarlar, nüfusun Kanaş'ta %9, diğer şehirlerde ise %1'ini oluşturuyor olmasına rağmen Çuvaşistan kentlilerinin sadece %1,7'sini oluşturmaktadır. Bu şartlar altında, anlaşıldığı kadarıyla evlilik için başka milletten bir temsilci seçilmektedir. Bu koşullar, milliyetin korunması için uygun değildir. Aslında, etnik gruplar arası Tatar evliliklerinin sadece üçte birinde çocuklar sadece Tatar milliyetini seçmektedirler. Son altı nüfus sayımı (1959-2010) verilerine göre şehirlerdeki paylarının giderek

¹⁹ Kentli okul öğrencileri anketi anne babaların eğitim seviyesini içermektedir. Katılımcılar aynı zamanda şehirlerinde hangi sosyal tabakaya ait olduklarını (beş seviyede) ve ailelerinin finansal durumunun ne olduğunu (yedi seviyede) beyan ettiler. Sosyal katmandaki tepkiler ile maddi durum arasındaki zayıf bir korelasyona dikkat etmek gerekir ($g = 0,21$). Bu husus, güvenilirlikleri ve bu nedenle diğer değişkenlerin onlarla korelasyonu olan veya korelasyonu olmayan sonuçlarına ilişkin şüpheler doğurmaktadır.

azalması şaşırtıcı değildir.

Şığırdan köyündeki anketimiz farklı bir durum sunmaktadır. Orada 36 okul öğrencisi ile görüşülmüştür. Tatar olan tüm katılımcılar ve ebeveynleri (bir anne hariç) ikili milliyet beyanında bulunmamıştır. Neredeyse karışık milliyetli evlilik hiç yoktur ve bu seyrek karşılaşılan durumlarda çocuklar ezici çoğunluğun milliyetini seçme eğilimindedirler.

Diğer kasabalarda ankete katılanların ebeveynleri arasında 36 Tatar (22 baba ve 14 anne) tespit edilmiştir. Tatar kocası veya Tatar karısı olan evliliklerin yarısı tek milliyetlidir. Tek milliyetli evliliklerin şehirlere kıyasla paylarındaki artıştan ötürü, ikili milliyet beyan edenlerin oranı azalır (milliyet açısından karma evliliklerden doğan çocuklar arasında nispeten yüksek olmasına rağmen), kendisini Tatar olarak beyan edenlerin oranı şehirlerde olduğundan daha yüksektir. Örneklemedeki karma evliliklerden olanların sayısının azlığı bunlar hakkında bir sonuca varılmasına izin vermez.

Çuvaşistan'daki küçük halklar arasında, şehirlerde asimilasyon eğilimi doğal olarak daha güçlüdür. Ankete katılanların ebeveynlerinin arasında 12 Mordvin, 14 Ukrayn, 13 Mari ve 4 Belarus olduğunu tespit ettik. Her iki ebeveynin de Mari olduğu iki durum hariç, hepsinin karışık milliyetli evlilikleri vardır (bu çiftlerin birinde iki eşin de Çuvaşistan sınırları dışından geldiği belirtilmelidir.). Mordvin ebeveynin olduğu 12 aile içinde sadece birinde çocuk kendini Mordvinli, 5'inde ise hem Mordvin hem de başka bir milliyetin mensubu olarak tanımlamıştır. Ukrayn ebeveynin bulunduğu 14 aileden ikisinde çocuk kendisini Ukrayn; 2'sinde Ukrayn ve başka milletlerin mensubu olarak tanımlamıştır. Mari ebeveynin olduğu 9 aileden 1'inde çocuk kendini Mari olarak tanımlamıştır. Belarus ebeveynin olduğu 4 aileden hiçbirisinde çocuk kendisini Belarus olarak tanımlamamıştır. Sonuç olarak 39 karışık milliyetli evlilikte sadece 11 çocuk kendisini her iki ebeveyninin milliyetinin mensubu olarak beyan etmiştir; sadece 4'ü Çuvaşistan'ın azınlık milletlerinden birini tek milliyet olarak beyan etmiştir. Karşılaştırma için şu durum göz önünde bulundurulabilir. Söz konusu 39 ailede sadece 18 ebeveyn Rus olmasına rağmen 22 katılımcı kendisini Rus olarak beyan etmiştir.

Sonuçlar

Küçük etnik grupların mensupları daha çok diğer milletlerin mensuplarıyla evlenmektedir. Bu nedenle, milliyet olarak karışık evliliklerin Rus, Tatar ve diğer gruplar arasında Çuvaşlardan daha yaygın olması şaşırtıcı değildir. Bu tür evlilikler, etnik çeşitliliğin daha fazla olduğu ve etnik gruplar arası ilişkilerin sürekli olduğu şehirlerde çok daha sık gerçekleşmektedir. Çuvaşistan kentlerinde Tatarlar, Mordinler, Ukraynlar, Mariler ve Belaruslar bu durumun en sık karşılaşıldığı milletlerdir.

Çalışma genel olarak etnik gruplar arası evliliklerden olan çocukların, yaşadıkları toplumda çoğunluğa sahip olan ebeveynin uyruğuyla özdeşleşme

eğiliminde olduğunu göstermiştir. Bu nedenle, Çuvaşistan'daki azınlıkların temsilcilerinin etnik olarak karma evliliklerinden gelen çocuklar şehirlerde seyrek bir şekilde Tatar, Mordvin ve diğer milletlerin mensubu olarak tanımlanmaktadır (özellikle de sadece bir tane ile), ve aynı şekilde Rus-Çuvaş (Çuvaş-Rus) evliliğinden olan çocuklar kendilerini köylerde daha çok Çuvaş olarak tanımlamaktadırlar.

Fakat, böyle bir kural, milliyetin belirsizliğinin nadir olduğu hallerde Rus milliyetinin sosyal olarak işaretlenmemiş (veya diğer milletlerden daha az işaretli) olduğu gerçeği ile çelişmektedir. Çuvaşistan kentlerinde, Ruslar azınlıkta olmasına rağmen Çuvaş-Rus evliliğinden olan çocuklar kendilerini en çok Rus olarak tanımlamaktadır. Rus milliyeti, her iki ebeveynin de Rus olmadığı etnik gruplar arası evliliklerden olan çocuklar tarafından da sıklıkla seçilmektedir. Buna rağmen, bu eğilim, en azından Rus-Çuvaş ailelerinde yavaş yavaş zayıflamaktadır. 20. yüzyılın 70'li yıllarında bu tür evliliklerden olan çocukların neredeyse tümü Rus milliyetini seçmiştir, 1990'larda ise küçük bir bölümü Çuvaş olarak kendini tanımlamıştır fakat bugün ise üçte birinden fazlası kendini Çuvaş olarak tanımlamaktadır.

Gelecekteki araştırmalar bu konuyu farklı şekillerde aydınlayabilir. Bir yanı sıra cumhuriyetin güney kesiminde olup bitenleri, özellikle Komsomolski, Batıryel ve Şemurşa gibi karışık kırsal alanları (belki de Tataristan, Ulyanovs'un Çuvaşların yoğun olarak yaşadığı komşu rayonları da dahil) incelemek ilginç olurdu. Diğer yandan, milliyet olarak karışık ailelerde çocukların milliyetinin belirlenmesinde rol oynayan faktörlerin daha iyi araştırılması istenmektedir. Hem nicel hem de nitel yöntemler bu amaç için uygundur. Daha güçlü bir istatistiksel araç kullanırken, daha fazla sosyoekonomik veri içeren çok sayıda etnik açıdan karışık aileye sahip şehirlerde ve ilçe merkezlerinde yapılan araştırmalar önemli bir fayda sağlayacaktır. Etnik olarak karışık ailelerin çocuklarının katılımıyla yapılan yarı-resmi görüşmeler ve odak grupları, ulusal kimliklerini anlamamız için gerekli görünmektedir. Dil, din, ad ve soyadı bakımından çoğu kez Ruslardan farklı olarak herhangi bir özelliğe sahip olmayan kentli Çuvaş ile ilgili olarak etnik kimliğin korunması için formlar ve nedenler meselesi ilginç bir bilimsel sorundur.

Bu nedenle, çalışmanın Çuvaşistan nüfusunun önemli bir kısmının, özellikle de genç ve kentli nüfusun, Rus toplumunda çift etnik köken seçimlerinin kabul edilebilirliğinin arttığı takdirde çifte milliyet seçebileceğini göstermesi şaşırtıcı değildir (örneğin, eğer etkili makamlar bir sebepten dolayı, bu tür bir durumu teşvik ederlerse). Gelecekteki 10-20 yıl içerisinde, bazı şartlar altında Çuvaşistan'ın sakinlerinin milliyet tanımında önemli bir değişikliğe şahit olmamız mümkündür. Kimlik sorunu Rusya'da ve özellikle Çuvaşistan'da çok önemli olduğundan, ulusal kimliğin gelişimini (bu sürece mümkün olduğu kadar etki etmeden) ve olası değişikliklere verilen tepkiyi düzenli olarak incelemek gerekir.

Kaynakça

- Alos-i-Font, E. (2013). Etnoyazıkovaya situatsiya v gorodah Çuvaşskoy Respubliki: Sotsiologičeskiy Aspekt. *Çıvaş Halih İstoriyipe Kul'turin Şivç İytivšem*. (sos. A.V. Kuznetsov), Çeboksarı: ÇGİGN. s. 265-293.
- Boyko İ.İ.-V.G. Haritonova. (2013). *Obşçegrajdanskaya i etniçeskaya identiçnosti naseleniya Çuvaşii*. Çeboksarı: ÇGİGN. 44 s.
- Jidkova, S.K. (1984). Etniçeskiye ustanovki sel'skih çuvaşey po povodu mejnatsional'nih brakov. *Statistiko-etnografiçeskiye issledovaniya v Çuvaşskoy ASSR*. (red. V.P. İvanov-V.A. Prohorova). Çeboksarı: NİİYALİE. S. 137-141.
- İvanov, V.P. (2012). Osobennosti etniçeskih protsessov v Çuvaşskoy Respublike. *Problemi etnografii çuvaşskogo naroda: izbrannıye trudi*. Çeboksarı: Fond istoriko-kul'turologičeskih issledovaniy im. K.V. İvanova. s. 293-330.
- İvanov, V.P. (2005). *Etniçeskaya geografiya çuvaşskogo naroda*. Çeboksarı: ÇKİ. 383s.
- İvanov V.P.- P.P. Fokin (1991). *Sem'ya u çuvaşey*. Çeboksarı: NİİYALİE. 100 s.
- Komarova, G.A. (1988) Od otnoşenii sovremennih çuvaşey k mejnatsional'nım drakam (Po dannım slujbi draçnih odyavleniy Çeboksar). *Voprosı istorii i etnografii goroda*. (red. V.P. İvanov). Çeboksarı: NİİYALİE. s. 87-94.
- Makarova, G.İ. (2010) *İdeniçnosti tatar i russkih v kontekste etnokul'turnoy politiki Rossiyskoy Federatsii i Respubliki Tatarstan*. Kazan': Kazanskiy Universitet. 248s.
- Matveyev G.B. (1999). On etniçnosti i etniçeskih tsennostyah materialnoy, duhovnoy i sotsionormativnoy kul'turi. *Problemi natsional'nogo v razvıtii çuvaşskogo naroda*. Çeboksarı: ÇGİGN. S. 161-172.
- Ravnıy drak. İnterv'yu s V.P. İvanovım. *Sovetskaya Çuvaşiya*. 1986. 30 dekabrya. *Sovremennıe etniçeskie protsessı V SSSR*. 2-e izd. Moskva: Nauka. 1977. 562 s.
- Filippova, E.İ. (2013). Predislovie. Sud'da yazıkov v glodalizuyuşçemsya mire. *Yazıkı men'şinstv: yuridiçeskiy status i povsednevnie praktiki*. (red. E.İ. Filippova). Moskva: FGNU "Rosinformagroteh". s. 5-16.
- Çislo i sostav semey Çuvaşskoy ASSR (itogi Vsesoyuznoy perepisi naseleniya 1979 g.)*. Çeboksarı: Statistiçeskoe upravlenie Çuvaşskoy ASSR, 1981. NAÇGİGN. Otd. X. Ed. hr. 923.
- Çuvaşi: istoriya i kul'tura*. T. 2. (Otv. red. V.P. İvanov). Çeboksarı: ÇKİ. 2009. 335 s.
- Çuvaşi: sovremenniye etnokul'turnıye protsessı*. Moskva: Nauka. 1988. 240 s.
- Çuvaşskaya Respublika: sotsiokul'turnıy portret*. (pod red. İ.İ. Doyko, V.G. Haritonovoy, D.M. Şadunina). Çeboksarı: ÇGİGN. 2011. 192 s.
- Etnokul'turnoye razvıtiye i mejnatsional'niye otnoşeniya v Çuvaşskoy Respublike: nauçnyy otçët po proyektu*. (ruk. İ.E. İl'in). Çeboksarı: ÇGİGN. 2009. 43 s. NAÇGİŞ. Otd. H. Ed. hr. 1951.
- Etnokul'turnoye razvıtiye i mejnatsional'niye otnoşeniya v Çuvaşskoy Respublike: nauçnyy otçët po proektu*. (ruk. İ.E. İl'in). Çeboksarı: ÇGİGN. 2010. 99 s. NAÇGİGN. Otd. H. Ed. hr. 1952.
- Etnokul'turnoye razvıtiye i mejnatsional'niye otnoşeniya v Çuvaşskoy Respublike*. (ruk. Yu.N. İsayev. avt. kollektiv İ.İ. Doyko, N.M. İvanova, Yu.N. İsayev, V.G. Haritonova). Çeboksarı. 2012. 88 s.
- Etnokul'turnoye razvıtiye i mejnatsional'niye otnoşeniya v Çuvaşskoy Respublike: nauçnyy otçët po materialam sotsiologičeskogo issledovaniya 2013 g.* ÇGİGN. (avt. kollektiv İ.İ. Doyko, V.P. İvanov, Yu.N. İsayev, V.G. Haritonova). Çeboksarı. 2013. 90 s. NAÇGİGN. Otd. H. Ed hr. 1958.

İDİL ÇEVRESİNDE, ÇUVAŞLAR VE TATARLAR ARASINDA * (Macar Bilimler Akademisi'nin Mayıs ayı 25. oturumunda okundu.)

GYULA MÉSZÁROS **
(ÇEV. HÜSEYİN ŞEVKET ÇAĞATAY ÇAPRAZ ***)

Yakın bir zamanda Çuvaşlar ve Tatarlar arasından döndüm. Orta İdil çevresini, Kazan ve Simbir bölgelerini, geçmiş zamandan, atalardan kalan ve gündün güne kaybolan Çuvaş dilini, geleneklerini araştırarak, eski hatıraları, gelenekleri kaydederek dolaştım.

Uluslararası Orta ve Doğu Asya Cemiyeti-Macar Komisyonu'nun [Nemzetközi Közép- és Kelet-ázsiai Tarsaság Magyar Bizottsága] görevlendirmesiyle mümkün mertebe geniş çaplı bir sözlük malzemesini derlemenin yanında, yoğun bir şekilde Çuvaş dili ve etnografya çalışmalarıyla meşgul olmak için Çuvaş dilinin konuşulduğu bölgeyi gezdim. Yolculum esnasında karşılaştığım durumlar ve bunların yarattığı bilimsel menfaatler nedeniyle çalışmalarımı Kazan Tatarlarının diline ve geleneklerine doğru yaymam kaçınılmaz hale geldi. Tatarların ve Çuvaşların akraba halk olmalarının yanı sıra, yüzlerce yıldan beri süre gelen birlikte yaşamın ve temasların her iki halkın diline ve kültürüne damgasını vurduğu, tam da bu nedenle çoğu zaman birinin diğerinin anlaşılmasında kilit rolü oynadığı daha iyi anlaşılmalıdır.

Araştırmanın başlangıcında, 1906 güzünde ilk olarak Orta İdil gezisine yönelik ön çalışmalar yapmak amacıyla Kazan'a gittim. Burada halk ile ana

* Yazının Macarca orijinali *Csuvasok és Tatárok Között A Volga-Vidéken* başlığı ile *Ethnographia*, S. 19, ss. 227-238, Budapeşte 1908'de yayımlanmıştır.

** 28 Mart 1883 yılında doğan Gyula Mészáros, 1904 ve 1906 arasında Türkçe öğrenimi için İstanbul'da bulundu. 1906'dan itibaren, bir buçuk yıl boyunca İdil civarındaki Çuvaş ve Tatarların folklorik özelliklerini inceledi. 1909 senesinde Tatarca üzerine kaleme aldığı doktora tezi kabul edildi. 1909 ve 1915 arasında Macar Millî Müzesi'nde [Magyar Nemzeti Múzeum] çalıştı. 1916'dan 1932'ye kadar İstanbul ve Ankara'da üniversite hocalığı yaptı. Bu tarihten sonra akademik çalışmalarına yurdunda devam etmiş, 1951'de Amerika'ya yerleşmiştir. Başlıca eserleri: *Csuvas Népköltési Gyűjtemény* [Çuvaş Halk Şiiri Derlemeleri], Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1909. *Török Költök* [Türk Şairleri], Franklin Társulat, Budapest, 1910. *Magna Hungaria: A Baskír-Magyar*

*** Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Lüleburgaz Meslek Yüksek Okulu, e-posta: çagataycapraz@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-7727-0728

(Yazının Geliş Tarihi: 21.05.2019, Yazının Kabul Tarihi: 23.06.2019)

dilinde konuşmak ve aralarına karışabilmek için zamanımı Çuvaşça, Tatarca ve Rusça öğrenerek geçirdim. 1907 yılında ilkbaharda yollar az da olsa açılır açılmaz ön çalışma mekânını yani Kazan'ı, halkı kendi kaynağında aramak ve artık onlar arasında bir yıl kadar kalmak üzere terk ettim.

İlk olarak ilave Tatar araştırmalarımı daha sonra da halk şiiri ve folklor derlemelerimi tamamlamak istediğimden Kazan'a 75 verst uzaklıkta, kuzeydoğu yönüne düşen Tüben Korşa adlı Tatar köyüne vardım. Bir buçuk ay bu bölgede kaldım ve aralıksız çalışmayla oldukça zengin bir halk şiiri ve batıl inançlar derlemesini bir araya getirdim. Kendi dilinde konuştuğunuz taktirde Tatar insanı gerçekten konuşkan ve dost eğilimli. Her türlü çekinceден uzak, çok defa davete dahi ihtiyaç duymadan, sadece meraktan bana geldiler. Kendilerinden sorduğum her şeyi anlattılar. Masalları, türküleri ve efsaneleri dinledim. Sıra bütün bunları kaydetmeye geldiğinde kalem ve kâğıt karşısında itirazda bulunmadılar. Çuvaşlarda ise halk içine kapanık olduğundan küçük verilerin alınmasında ya da halk şiiri kaydında çok defa binlerce desise ortaya çıktı.

Tatar derlemelerinin bitmesinden sonra Kazan üzerinden, İdil'den geçerek sonunda Çuvaş bölgesine, Simbir Vilayeti'nin kuzey tarafına, Tayba Teuşeva adlı köye ulaştım. Bu köy, yaklaşık olarak Güney Çuvaş (Anatri) dil alanının ortasında yer almaktadır. Doğu Hıristiyanlığı 30-40 yıl önce kabul ettiklerinden orijinal yapıyı çok daha iyi muhafaza etmişlerdir. Yaşlılar eski Çuvaş Tanrısından hala ayrılmak istememektedir. Kuzey (Viryal) bölgesine kıyasla bu bölgenin dili eski özelliklerini en zengin şekilde korumuş, böylece edebî dil de gelişmiştir. Tayba yanındaki Koşki'den olan Çuvaş reformcu İvan Yakovlev, doğduğu yerin, yani Koski ve Tayba çevrelerinin diyalektini edebî dil olarak işlemiştir. En temiz Çuvaşlığa bu bölgede rastlandığından başarılı bir başlangıç olarak değerlendirilmelidir. Rus kültürü tesirini coğrafyada fazla hissettirememiş, halk ata yadigarlarını, yaşlıların geleneklerini en sadık biçimde korumuştur. Kuzeydeki dağlık ve ormanlık Kazan Vilayeti'ndeki Viryallere göre buradaki Çuvaşların tabiatı da başkaydı.

Güney Çuvaş dil alanı, yeşil ekinli tarlaların, otlakların uzandığı düz ve ovalık bir yerdir. Ayrıca küçük, ahşaptan yapılmış evlerden oluşan köylere ve kayın ormanlarına rastlanmaktadır. Sıcak, yakıcı güneş, yani doğu halklarının en eski putu sığağını serbestçe yaymaktadır. Sonsuza uzanan düz boşluklar saf ve temiz ufuk, halkın ruhunu da kendine benzetmektedir: Dürüst, temiz, samimi.

Küçük tepelerden ve derelerin kenarlarından kurbanların sunulduğu iyi ve kötü ruhlar henüz tükenmedi. Çünkü halkın ruhunda henüz yeni dinin gücü kök salmamış. Dahası halk, Tek Çuvaş Tanrısı "Turi"ya ak at ya da ak koç sunup, "al basmış yüzleri ve tatlı dilleriyle" ondan hayır duası ve sağlık isteme geleneğini, iyiliği, temiz kalpliliği; Rus papazının haraç toplamadığı, henüz *samagon* içmedikleri, kısacası âri medeniyetin henüz onları ele geçirmediği yakın dönemdeki eski hatıralarını muhafaza etmiştir. Güney Çuvaş insanı eski zamanlara büyük özlem duymaktadır. Buradaki nüfusun büyük bir çoğunluğu

artık Hıristiyan olsa da eski pagan kurban sunma törenleri hala takip edilebilmektedir.

En güzel türküler bu bölgede ortaya çıkar. Güney Çuvaşların türkü söylemeyi seven yapıları da meşhurdur. İş ve eğlence esnasında sürekli ve her zaman farklı türküler söylüyorlar. Çuvaşların küçücük, dört dizelik türküleri bitmek bilmez. Küçük bir düşünce, isabetli bir benzetme, bir kızın bakışı Çuvaş insanının ruhunda türkü haline gelir. Şiirin ölçüsü Türk manilerine benzerlik göstermektedir:

Bülbül olup türkü söylerim,
Evinizin önünde bahçe olsa.
Ruhumun yarısını kesip [sana] veririm,
Cansız yaşamak mümkün olsa.

Tertemiz bir zarafet duygusu ve tertemiz bir melodi görülmektedir. İhtiyarlarının bu türkünün kökü hakkında anlattıkları efsane aklıma geldi:

...çok eskiden insanlar türkü söylemeyi bilmiyordu. Fakat ırmakların ve göllerin kıyısındaki saz yapraklarını rüzgâr sallayıp, onları birbirine vurduğunda çıkan hışırtıları dinlerlerdi.

Viş viş viş
Çi çi çi

Böyleydi saz yapraklarının hışırtısı. İnsanlar ondan sesleri öğrendiler ve buradan türkü ortaya çıktı...

Çuvaş dili ve Çuvaş türküsünün müziği sanki bir saz yaprağı hışırtısı gibi yumuşak ve yine bir o kadar basit. Yine de bozkırdaki ılık esinti göl kıyısındaki sazlığı sallarken oluşan saz yapraklarının hışırtısı gibi bir ruh barındırır.

Özellikle ilkbaharda ve yazın başında, henüz hasat işleri başlamamışken halk türküler söylemektedir. Güneş battıktan sonra delikanlılar ve kızlar her gün köy sokağında toplanıp, daire oluşturur ve geceye kadar, hatta geceden sonra bile türkü söyler. Ancak bu gelenek sadece burada, Tayapa çevresinde alışkanlık halinde devam etmektedir; başka yerlerde terk edilmiştir. Artık tahılın ve yemliğin ambarda olduğu, dışarıda işlerin azaldığı kışın ise ballı Çuvaş birasının yanında, iplikhanede türkü tekrar ortaya çıkar. Bira türküleri aralarında en güzelleridir. Arkadaş ya da akrabalar toplanıp, büyük kaplarda çavdar birası pişirir, varsa içine bal da eklerler. Ardından tatlı içecek yanında türkülü, tatlı dil zuhur eder:

Uçup gidiyor ak kuğu,
Beyaz yulaf serpsen de durmaz.
Hayat ve güzel keyifler geride kaldı,
Bakır sandığa koysan dönmez.

Tatlı biranın mahmurluğu ruhtan daha acı sesleri de cezbetmektedir. Sokakta türküler daha neşeli, fakat içki yanında hüzün ve çoğu defa hayat felsefesi de ifadesini bulmaktadır.

Hele hele defin türküleri! Bunları da birayla birlikte ölüm yemeğinde söylemektedirler; büyük bir kadimlik ve bir o kadar şiir güzelliği barındırırlar.

Aklaşan bir renk içinde şafak yükseliyor,
Ak çadır açsan da durmaz.
Kızıl güneş doğuyor kızarıp,
Kızıl çadır kursan da durmaz.
Artık hayat geçiyor, hayat geçiyor,
Altın, gümüş versen de durmaz.

Eski olan her şey yok olduğundan artık bu türküler de varlığını yitirmektedir. Araştırmacıların mümkün olan her şeyi zamanında toplayabilmeleri ve kâğıda yazılabilecek her şeyi kaydetmeleri için çok acele etmesi gerekmektedir.

Tayba ve çevresindeki komşu köyleri, Suryaga Irmağı civarındaki Çuvaş meskenlerini dolaşarak büyük bir derleme çalışması yaptım. Halk şiirinin bütün dallarına yayılan bir derlemeden sonra, artık sözlük konusunda her şey yolundayken daha güneye, Anatri bölgesindeki hala tamamen pagan Çuvaş köyü olan Ulhaş'a gitmeye karar verdim.

Artık böyle pagan bölgeleri gittikçe seyrekleşse de Rus Misyoner Derneği buraları sanki unutmuş gibi. Müslüman Tatarlar ve eski dinli Ruslar arasındaki bu küçük adacıklar var olma mücadelesini sürdürmektedir. Fakat neticede daha güçlü olan Rus Tanrısı kazanacak.

Aslında Çuvaşlar Hristiyanlaşmaya çok eski dönemlerde başlamadı. En yaşlı Çuvaş, şu anda hepsi Hristiyan olan bölgenin pagan dönemini hatırlamaktadır. İktidar bundan 50-60 yıl önce halkı fark etti. Rus memurlar ve Hristiyan papazlar köyleri gezip, evlerinin ötesindeki ormanlara kaçmayı başaramayanların hepsini zorla Hristiyanlaştırdı. Köyün ortasına büyük bir tekne koydular ve onları vaftiz suyuna batırdılar, onlara Rus adları verdikten sonra dini yayma işi tamamlanmıştı. Diğer köyler de sırayla aynı sonu paylaştı. Ancak Çuvaşların büyük kısmı Rus adları altında bile pagan kaldı. Çünkü yeni din adamları halkın dilini anlamıyor, Çuvaşlar ise Rusça bilmiyordu. Tanrının sözü beklenildiği kadar etkili olmadı.

Yaklaşık 60 yıl önce Ulhaş'ta cereyan eden Rus yayılması buradaki paganları da tehlikeli şekilde tehdit etti. Rus görevli onları vaftiz etmek için gelmişti. Nüfusun bir bölümü komşu Tatar köylerine kaçtı, bir bölümü ise Ruslara karşı silahlı mücadele verdi. Efsaneye göre halk Rus çarına elçi göndererek atalarının dininde yaşamak için izin istemiştir. Söylendiğine göre çar onları affetmiş ve Ulhaş bugüne kadar pagan köyü olarak kalmıştır. Bu dönemden kalan zorla Hristiyanlaştırma ve çarın bağışlamasına dair şikâyet türküleri vardır:

Alaca domuzu kestiler,

Göğsünü sofraya başına koydular.
'Yiyin' dediler, yemedim,
Bıçak dayadılar boğazıma.
Bize karşı saldırdı Rus hâkim,
Nenelerinizin dedelerinizin dinini terk edin diye.
Padişaha şükür,
Dedemiz ve ninemiz bizi, eski dinle yetiştirdi.

Fakat dedelerin ve ninelerin dini artık bozulmaktadır. Çünkü eski dedeler ve nineler ölmüş, yeni kuşak ise her gün yeni bir şeyler unutmaktadır. Daha tembel olanları kurban sunumundaki duaları da istemeye istemeye yapmaktadır. Kiremetleri¹ de, yani Çuvaş eski dininin cinlerini de aldatmaktadırlar; onlara küçük beden figürleri kurban ediyorlar. Daha eskiden at, koç ya da bazı kümes hayvanlarını kurban ediyorlardı. Fakat eski güçlü ve olağanüstü Kiremet de kocadı artık. Kimilerinin sadece küçük birer cini kalmıştır ki onları da aldatmak mümkündür.

Dolayısıyla bundan sonraki amacım tabii olarak bilim için kaydedilebilecek her şeyi büyük bir titizlikle derlemeye, mevcut öğeleri bilim için kâğıda dökmeye gayret etmektir. Bazen uzun ayrıntılı araştırmalar beni sadece eski kurban düzeninin dualarına ulaştırdı. Artık yaşlılar da geçmişi unutmaya başlamıştı.

–Kim bilir eski pagan dualarını!

Artık Çuvaş ihtiyarları böyle cevap vermektedir.

Burada da artık kaybolmak üzere olan eski hatıraları, bütün Çuvaş pagan sistemini, inançlarını, kurbanlarını ve halkın bazı batıl inançlarını not ettim. Yöre aynı zamanda eski üfürükçü ve büyücü ilmini de muhafaza etmektedir. Haftalarca üfürükçü ve büyücülerle birlikte çalıştım. Ağızlarından farklı hastalıklara karşı okunan sağaltma dualarını, büyülü başka sırları ve halk ruhunu en iyi şekilde yansıtan ürünleri kaydettim.

Bir aydan fazla süren buradaki ikametimin ardından zengin derlemeler ve kayıtlarla Ulhaş'tan ayrıldım. Bütün güney Çuvaş dil alanını ve Kazan'ı boydan boya geçerek Vıryal bölgesine varmak amacıyla kuzeye doğru döndüm. Küçük, yavaş adımlı rahvan Çuvaş atlarıyla yola koyuldum. Ovalar, ormanlar ve köyler üzerinden kuzeye, Kazan vilayetine doğru gittik. Artık sınıra ulaşmıştık. Yol yorgunluğunu biraz atmak ve Anatri bölgesinin en kuzey köylerinde biraz derleme yapmak için burada birkaç gün durdum.

Yöredekiler romanlara yaraşır bir sevimlilikle de karşılaştım. Nedense halk arasında bana karşı şüphe uydurulduğundan, açık göz Rus makamı bir devrimci, halk isyancısıymışım gibi beni tutukladı. Bu tip insanlara Rusya'da çokça

¹ Kiremet, Çuvaş halk inanışlarında kötü ruhların yaşadığına inanılan ve ziyaret edilen yerler. Andras Rona-Tas, "Chuvash Religion", *The Encyclopedia of Religion*, C. III, Ed. Mircae Eliade, Macmillan, New York, s. 498. [Çevirmenin notu.]

rastlanır ve nihayetinde insanın başının derde girmesi için şüphe dışında fazla bir şeye ihtiyaç yoktur.

Durduğum köyün adı Vişpürt'tü. Diğerleri gibi fakir bir Çuvaş yuvasıdır. Sakinleri soygunculuk, at hırsızlığı ve haydutluklarıyla meşhurdur. Bu nedenle tetikte kalmak suretiyle halk içinden birkaç kişiyi davet ettim ve ev sahibimden diğer meraklıları ve ilgilileri göndermesini istedim. Artık köy halkı hakkımda konuşmaya başlamıştı: Hayret edilecek bir adam bu yabancı. Çuvaşça, Tatarca, hatta Rusça da konuşuyor. Çok fazla kitabı, kâğıdı ve büyük bir haritası var. Bir iki kişi dışında başkasını da davet etmiyor; ancak bunlarla da saatlerce konuşuyor. Olsa olsa halkı kışkırtmak isteyen biri, bir devrimci ya da Japon casusu olabilir.

Büyük ihtimalle yakındaki polis merkezine ihbar ettiklerinden gece ilerleyen saatlerde kapıma vurmaya başladılar. Çuvaşça kimin geldiğini sorduğumda kapıya daha da güçlü vurmaya başladılar. Kapıya dayanmışlar, güçlü bir şekilde ve tek bir söz söylemeden abanıyorlardı. Hırsız olduklarını düşündüm. Mumu yakıp toplu tabancayı elime aldım ve kararlı bir şekilde kapıya doğru adım attım. Hiçbir soru sormaksızın ilk şüpheli kişiye doğrudan ateş etmeye karar verdim. Rusya'da adet böyle.

Kapıyı ittim ve silahı içeri girmeye çalışan polis memurunun göğsüne doğrulttum. Beti benzi atmış şekilde geriye doğru sendeledi. Silahlarınızı çekin diye arkasında duran polisler bağırды. Süngülerini çekip odama daldılar. Ben ise bir elimde mum diğerinde ise tabanca ile önlerinde duruyordum. Bir şüpheli hareketle birimiz yitip gidecektik.

Beni tutup silahı elimden aldılar. Bütün odayı aramalarına rağmen maalesef bende ne bir silah ne de bir bomba bulmuşlardı. Sadece masamda elle yazılmış bir not durmaktaydı. Önceden masamda bıraktığım bu kâğıttan başka, yerde ve peykelerin altında yayılmış belgeler de bulunmaktaydı. Elbette itiraz ettim. Ne var ki Rusya da böyle şeyler netice vermiyor. Her ne pahasına olursa olsun haklı olduğumu kanıtlamak istemekteydim. Ne var ki polis çavuşunun böyle bir meselede yetkisi yoktu. Yakalama emrini kendisine komutanı vermiş, kendisi sadece beni götürmeye gelmişti.

Eşyalarımı, her şeyimi son parçasına kadar toplayıp, arabaya yüklediler ve beni başka bir arabaya bindirdiler. Yanımda çavuş, çevremde at sırtında çekilmiş silahlarıyla polisler. Polis merkezine doğru yola çıktık. Neyse ki, sadece dört beş verst uzaklıktaydı. Komutan bizi beklemekteydi. Birbirimize kendimizi tanıttık. Bana belgelerimi göstermemi emretti. Rus dışişleri bakanlığının açık mektubunu çıkarıp önüne koydum. Okudu, elbette içinden:

“...Gyula Mészáros Bey'in görevini gerçekleştirmek amacıyla temas kurduğu yerel makamlardan ve bağlı oldukları idarelerden, inceleme gezisinde, araştırma yerinde ve dönüşünde hedefine mümkün olduğu kadar başarıyla ulaşması uğruna gereken her şeyin yapılması hususunda yardımcı olunması talep edilmektedir...”

Okudu, sonra tekrar okudu. Utanarak geceki ziyaretleri için özür diledi ve bu macerayı unutmamı istedi. Bana sıcak bir ev sahipliği gösterdi. Giderken kendi arabasını önerdi ve askerlerini kapı önüne saygı duruşuna dizdi.

Evime geri döndüm. Ertesi gün yaz dönemi çalışmalarından sonra biraz dinlenmek ve zorlu kış yolculuğuna hazırlanmak için Kazan'a doğru yola çıktım. Zira o zamanlar Rusya'da hava sonbaharın sonuna yaklaşmaktaydı; birkaç hafta sonra İdil'in yüzeyi donacak ve kar fırtınası başlayacaktı.

Çeboksarı'ya, Kazan vilayetinin kuzeydoğu bölümüne son gemiyle çıkabilmek ve buradan hareket edip bütün Kuzey Çuvaş (Viryal) dil bölgesini gezmek amacıyla aceleyle hareket ettim. Burası kuzeydeki Simbir Vilayeti'nden tamamen farklı bir yerdir, ayrıca söz konusu farklılık yöre Çuvaşlarında da baskın şekilde görülmektedir.

Yöre dağlar ve tepelerle kaplı olup, bunları da meşe ya da kayın ormanları örter. Sık ormanlar günümüz itibariyle biraz zayıflamıştır. Zira vaktiyle çevreyi sadece balta girmemiş ormanlar örtmekteydi. Ormanın derinliklerinde, sağda solda gizlenmiş Çuvaş köyleri bulunmaktadır. Birbirinden uzak köylerde yaşayan insanlar birbirleriyle nadiren temasa geçer. Zira halk ormanın korkunç olduğuna ve içinde binlerce kâbusun gezdiğine inanmaktadır. Bu nedenle köyden ormanın derinliklerine inmeye pek yanaşmamışlardır. Kaldı ki Çuvaşlar, son derece korkak tabiatlı, hatta adeta korkaklık örneğidirler. Aslında ormandan ziyade ormanın gürültüsünden, hışırtısından, gıcirtısından, rüzgârın savurduğu ağaç yaprakları ve dallarından korkmaktadırlar. Elbette biz bu seslere rüzgârın sebep olduğunu bilmekteyiz. Fakat onların inancına göre bu hışırtılar ve mistik gürültü, ancak bir hayalet, saf kötülük dolu bir ruhun ağlaması, iç çekmesi, fısıldaması olabilir. Allah vermeye ki insan onlara cevap versin. Çünkü ansızın karşısına hortlak çıkabilir ve insanın ağızından dişlerini çıkarıp yiyebilir. Hatta diğer eliyle insanı sürekli gıdıklar. Bu arşuridir.²

Mezarlıklar ve kiremet yani cinlerin ağaçları da bu ormanlarda bulunmaktadır. Aslında korku ve mistisizmin karışımı ile Çuvaş insanının ruhunun ormanların dünyasını içselleştirmesi şaşırtıcı bir durum değildir. Mevcut durumun sonucu olarak da köyler ve insanların birbirleriyle teması azalmıştır. Nihayetinde ağız özellikleri öylesine yalıtılmış bir şekilde muhafaza edilmiştir ki, neredeyse her bir köyün dilinde bir ayrılma ve değişiklik göze çarpmaktadır. Bu bakımdan yöre, dil araştırmacıları için klasik bir yapı sergilemektedir.

² Arşuri, Çuvaş halk inanışlarının önemli bir varlığı olarak karşımıza çıkar. Arşuri kelimesinin “ar” (erkek) ve “şuri” (yarım) sözcüklerinin birleşmesiyle oluştuğu düşünülmektedir. Çuvaşlar arasında arşuri olarak adlandırılan bu mitolojik varlığın, diğer Türk boyları arasında da benzerleri bulunmaktadır. Başkurların “yarımtık”, Tatarların “şürelî”, Kazakların “kuldırğış”, Türkistanlıların “gulyabani” ve birçok Türk boyunun yaygın olarak “al”, “albasti” ya da “al karısı” dediği varlığın özellikleri, arşurinin özellikleri ile paralellik göstermektedir. Bülent Bayram, “Abdullah Tukay'ın Şürelî Mihail Fedorov'un Arşuri Manzumeleri”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyatları Dergisi*, S. 32, s. 44. [Çevirmenin notu.]

Çeboksarı bölgesinden başlayarak, Sura Irmağı'na ve Kozmademyansk bölgesinin batı sınırına kadar uzanan; Vambukassi, Pısık Karaçora, Cander ve Poskirt'ti içine alan ve türlü farklılıkları barındıran tüm dil adacıklarını dolaştım. Gezdiğim irili ufaklı bir yağın köy arasında bunlar ana istasyonlarım idiler.

Zamanı ağız araştırmaları yaparak, kelime ve farklı halk şiiri malzemelerini derleyerek geçirdim. Kozmodemyansk bölgesinde, Çuvaş dil alanının en kuzey sınırına kadar, yani Çuvaş ve Mari köylerinin artık birbirleriyle kesiştiği, iki dilin artık birbirini karşılıklı olarak etkilemeye başladığı ve renkli dil karışımlarının olduğu yere kadar ulaştım. Az çok duraklamak suretiyle buradan güney doğuya, Yadin (Yetirne) bölgesinin sonuna kadar gittim. Lakin araştırmam için ziyadesiyle az yeni malzemeye ulaşabildim.

Kuzey ve güney Çuvaş dil bölgelerini birbirinden ayıran Sivilsk bölgesindeki "Çuttey" havalisinde araştırmalarımı tamamladım. Aylarca süren uzun kış yolculuğu nedeniyle artık bitkin düşmüştüm. İnsanın çok uzak mesafeleri, -20, -25 derece soğukta, günler boyunca kızak üstünde kat etmesi ve bu esnada güçlü kar fırtınalarına karşı mücadele etmesi gerekmektedir. Kuzey rüzgârı karlı yolları süpürdüğü ve muazzam fırtınaların yamaçlarda ve ak tarlalarda dans ettiği an, gerçek bir mahşer zamanıdır. Çuvaşlar şeytanın bu büyük fırtınanın içinde dolaştığını ve kendi halkını ziyafete götürdüğünü düşünmektedir. Kime rastlarsa artık onun sonu gelmiş demektir. Kış yollarının kenarında, karın üzerine devrilip donmuş atları, hayvanları çok defa gördüm. Etrafında kanlı ayak izlerini bırakan kurtlar, donmuş leşleri kemirmektedir. Bu kar fırtınası kaç kim bilir kaç insanı yutmuştur? İşte bu şeytanın ziyafetidir.

Köyler, kirli ve harap. İnsan duman altında kalmış ağaç kulübelere arasında kendine zorlukla dinlenecek bir yer bulabilmektedir. Oturulan evlerin büyük bir bölümü "kara ev" denilen, Viryal bölgesindeki bacasız yapılardır. Bütün evi kaplayan ocağın dumanı kapıdan ya da pencereden, kendine nereden yol bulursa dışarı süzülür. Duman gözlerini yakmasın diye insan sadece yere çömelerek bu evlerde barınabilir.

Kuzey Çuvaşlarının şüpheli ve korkak tavırları araştırmacının işini oldukça zora sokmaktadır. Çok defa binlerce hile, entrika ve yalan ile konuşmaları mümkün olmaktadır. Araştırmacının halkın güvenini kazanabilmesi için topluluğun bütün hassasiyetini öğrenmesi gerekmektedir. Aksi halde elleri boş dönecektir.

Kuzey ve güney ağızlarının en temel bölgelerini gezdiğimde artık sıra Simbir ve Simbir'in meşhur Çuvaş okulunu ziyaret etmeye gelmişti. Enstitü öğrencileri, Ufa ve Samara ile birlikte sömürgeler de dahil tüm Çuvaş dil bölgelerini temsil etmektedir. Mümkün olursa Ufa Çuvaşlarına gitme amacı güttüğüm beni daha çok Ufa ilgilendirmekteydi. Gösterdiğim çabaların ve kişisel tecrübelerimin sonucu şöyleydi: Ufa ve Samara Çuvaşlarının dili, İdil'in sağ kıyısına düşen ana bölge dilinden hiçbir şekilde ayrılmamaktadır. Bu durum büyük ihtimalle Çuvaşların ancak Pugaçev İsyanı'ndan sonra İdil'in sol kıyısına göç etmeye

başlamalarından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla tarihi 100-120 yıldan daha fazla geriye gitmeyen bir hadise söz konusudur. Neticede doğudaki yeni sömürge bölgelerindeki dil ve gelenekler ana bölgeyle olan aynılığını sürdürmüştür.

Simbir’de Çuvaş dili ve etnografyası incelemelerini bitirdim, böylece görevim de son bulmaktaydı. Eve dönüş yolculuğuna hazırlandım. Kazan’da bıraktığım el yazmalarımı aldım ve bu yeni yılın şubatının son günlerinde Macaristan’a döndüm.

*

Derlenen dil malzemelerinden burada kısaca söz edip, Çuvaş ve Tatar incelemelerimin detayları hakkında ayrıca açıklama yapacağım.

Çuvaş leksikal derlemem bütün ağızları kapsamakta, ayrıca ağızların sınıflandırılması ve küçük varyasyonları hakkında bilgi vermektedir. Çuvaş dilinin sözlük çalışmalarına, Zolotnisky (*Kornevoy Çuvaşsko-Ruskiy Slovar*, Kazan 1875) sözlüğünün verilerine kesin fonetik işaretlemeler ekleyerek yeniden yazmakla başladım. Ardından kelimeleri, diyalektleri de dikkate almak suretiyle anlamsal gruplara ayırdım. Keşif yolculuğumun temel amacı ve en önemli vazifesi olması bakımından bu meseleye büyük özen gösterdim.

Çuvaş halk edebiyatı derlemesi, halk ruhunun her türlü ürününü, daha kesin bir ifadeyle 507 *deyim*, 224 *bilmece* ve 787 *halk türküsünü* içermektedir.

Türküler sadece lirik özelliklidir. Bugün artık epik şiirlerin Çuvaş halk şiirinde hiçbir izine rastlanmamaktadır. Ancak söz konusu öge elbette bir zamanlar mevcuttu. Vaktiyle Kazan’ın işgali hakkında “Hosan Turtsa İlni Yurri” adlı uzun bir şiirin olduğunu farklı çevrelerdeki yaşlılardan duydum. Fakat bugün artık bunu kimse bilmemektedir. Muhtemelen, Kazan Tatar Hanlığı’nın son savaşları ve düşmesi hakkındaki en yaygın manzumedir. Kazan Hanlığı’nın onlara garanti ettiği daha bağımsız hayatlarını Rus işgalinin ardından kaybetmeleri nedeniyle şiir, Çuvaş halkının hayatında yaşlı ve büyük bir olayı yansıtmaktadır. Tsivilsk ve Buva çevrelerinde dinlediğim efsaneler muhtemelen daha eski ve meşhur bir epik manzumenin parçalarıdır.

Bir varyant şu şekildedir: “...Rus ordusu Kazan’ı işgal ettiği zaman Tatar hanı, Rus çarından son arzusunun yerine getirilmesi için izin istedi. Rızasını da aldı. Tatar padişahı bu mescide çıktı, kendisiyle beraber kopuzunu da getirdi ve mescidin balkonundan türküyü çalmaya başladı. Han, acıklı, üzücü bir melodiye başlamıştı, kopuzun sözü bütün orduların ruhuna işledi. Melodiyi duyan Tatar ve Rus askerleri aynı şekilde diz çöküp ağlamaya başladı. Han, yeni bir melodiye başladı, daha neşeli bir ezgiyle artık bütün askerler dans ediyordu. Üçüncü seferle yine yeni bir melodiye başladı ve melodiyi duyan herkes tekrar diz çökerek ağlamaya başladı, hıçkırıklarını tutamadılar. Ardından han kopuzunu mescidin duvarına vurarak parçaladı. Kendisi o anda kuğuya döndü ve mescidin çatısından güneye doğru, uzaklara, “sütlü göl” kıyısına uçtu. Torunları hala oradan Kazan’a,

hanlığının şehrine geri dönmek ve sonra şehirden Rus çarını kovmak arzusuyla yaşamaktadır. (Şin Elpuş-Sivilsk).

Yukarıdaki satırlar Kazan'ın işgaline dair unutulmuş bir türkünün sanki kapanış akortları gibidir.

Buva bölgesindeki Kivçege'de duyduğum bir başka efsane de önceki parçalara benzemektedir:

“...Kazan'ın işgalinden sonra Tatar padişahı, imparatorluğu kaybettiğini görünce Kazan camisine çıktı. Pek çok kitap içinde en meşhur büyü kitabını aradı ve sonra bir kuş suretinde ağlayarak onunla uzak güneye, Türk topraklarına doğru uçtu. O öleli çok oldu; fakat torunları hala orada yaşar ve Kazan'a geri dönmeyi isterler.”

Han mescidinde bugün bile hala pek çok büyü kitabı bulunmaktadır. Ancak kapalı şekilde muhafaza ederler ve hiç kimseyi caminin içine bırakmazlar. Kazan'ın işgali dönemine dair bu tür efsanelerin sadece parçaları kaldı, muhtemelen hepsi bir zamanların unutulmuş epik manzume mozaığının birer parçasıdır.

Çuvaş lirik türküleri konuları ve içerikleri bakımından farklı sınıflara ayrılmaktadır. Halay türküleri ve düğün türküleri ile bira, asker, iplikçi, ölüm yemeği, oruç, paskalya, Noel ve çocuk türküleri. Çuvaşlar genellikle türkücü ruhlu insanlardır; lakin gerçek ve en güzel türkülerin mekânı yine Anatri Çuvaş dil bölgesi, özellikle de Buva çevresidir. Artık Viryallarda lirik ürünler unutulmaya yüz tutmuştur. Çoğunlukla metin olmaksızın mırıldanır ya da söylerler. Metni olanların ise içinde dinamizm ve duygu pek mevcut değildir. Orijinalliklerinin yanı sıra bira türküleri ve ölü yemeği türküleri en ilginç olanlarıdır. Ballı biranın sarhoşluğu, definin yası, hayatın neşesi ve ölümün gölgesi Çuvaş halkının ruhundan sıcaklık hissinin, ayrılık acısının, naif samimiyetin ve hayat bilgeliğinin en yoğun hissedildiği sesleri cezbetmektedir.

Halk şiirinin *takmak* adı verilen bir düğün ve çocuk tekerlemeleri türü daha vardır ki, güzellikleri ve zariflikleri nedeniyle bunlar belki de Çuvaş halk şiirinde en önde gelen yeri işgal etmektedir. Bunlar arasından da derlemeler yapmış bulunmaktayım; en hakikilerine pagan bölgelerinde rastlanmaktadır.

Çuvaşlarda çok zengin bir masal varlığı mevcuttur. Farklı bölgelerden toplayarak elliye yakın uzunlu kısısalı masalı bir araya getirdim. Aralarında kahramanlık, keloğlan ve hayvan masalları bulunmaktadır. İçerikleri, kahraman karakterleri, masal hayvanları ve bunlar gibi birçok durum dikkate alındığında, Çuvaş ve Tatar masalları arasında şaşırtıcı bir benzerlik hatta aynılık göze çarpmaktadır.

Macar masal dünyasıyla da dikkat çekici bir bağ gözlemlenmektedir. Çeşitli yönlerden uyuşan birçok özellik arasında en dikkat çekicisi olarak şunu hatırlatmam uygun olacaktır: Kral Mátyás'ın efsanevi karakterine dair iki küçük

Macar öyküsüne uyum gösteren iki masal buldum. İçlerinden birisi Itcze Czinkotai tarihine irtibat sağlamaktadır. Burada benzer içerikli Çuvaş masalının Macarca tercümesini vermekteyim:

...bir hükümdar bir gün rahibini yanına çağırdı ve ona şöyle söyledi.

–Sana üç soru soracağım. Eğer kırk gün içinde onları cevaplayamazsan seni asacağım. İlk soru: Bulut yerden ne kadar uzaktadır? İkinci soru: Hükümdarın değeri nedir? Üçüncü soru: Benim düşüncem ne?

Rahibin kafası düşünmekten çatlarsa da sorulardan birine dahi yanıt bulamaz.

Bir pazar günü kilisenin ayin çanı çalar, rahip beklense de gelmez. Rahip yardımcısı nerede olduğunu ve ne yaptığını öğrenmek için gider, yanına varır. Masasının yanında, başını iki elinin arasına almış oturmaktadır. Yardımcı derdinin ne olduğunu sorar. Sonra hükümdarın kendisine “Bulut yerden ne kadar uzakta, padişahın değeri ne kadar ve hükümdarın düşüncesi ne?” sorularını sorduğunu söyler.

–Eğer bunlara kırk gün içinde cevap veremezsem asacağımı söyledi.

–Bunu dert etme, der rahibin yardımcısı. Üçüne de senin yerine cevap vereceğim, şimdi elbiseni ver giyineyim ki, hükümdar benim rahip olduğuma inansın.

Rahip elbisesini giyer ve padişaha gelir.

–Eee üç soruya cevap buldun mu? diye sorar hükümdar.

–Buldum, der rahip yardımcısı.

–O zaman bulut ne kadar uzakta?

–Yetmiş verst.

–Bu mümkün değil, der hükümdar.

–Eğer inanmıyorsan o zaman kendin ölç ondan sonra kimin doğru olduğunu görürüz.

–Tamam tamam inanıyorum. Fakat ikinci soruyu görelim “Hükümdar ne kadar eder?”

–29 Akçe.

–Niçin sadece 29 akçe?

–Çünkü İsa’yı 30 akçeye sattılar. O Tanrıydı. Eğer tanrı 30 akçe ediyorsa o zaman hükümdar ancak 29 akçe eder.

–Buraya kadar iyisin rahip, o zaman şimdi ne düşündüğümü söyle.

Rahip yardımcısı elbisesini çıkardı, başından külahını aldı.

–Sen rahiple konuştuğunu düşünüyorsun. Hâlbuki ben sadece yardımcısıyım.

Hikâye, Itcze Czinkotai hakkındaki Kral Mátyás anekdotunun tıpkısının aynısıdır. Bu ikisinin kökenini araştırmak ilginç olurdu. Acaba gerçekten de Kral Mátyás anlatısı doğruya doğru yol mu aldı? Yoksa çok eskiden, Türk-Tatar halklarıyla ortak yaşam sürdürdüğümüz devirde zuhur eden ve daha sonra Macar kralının efsanevî karakterine bağlanan bir anekdotla mı karşı karşıyayız? Her durumda, her iki halk edebiyatı ürününde de rahibe, rahip yardımcısına (ya da Macarlarda Katolik kilise yardımcısı) ve İsa'nın 30 akçe ettiği bilgisine rastlanmaktadır. Tüm bunlar kuşkusuz yeni bir kaynağı işaret etmektedir. Titiz bir şekilde anekdotun kökenine, mitsel kadimliğine inmek gerekmektedir.

Derlediğim Çuvaş halk edebiyatının malzemesinin en kıymetli bölümlerini, eski dinle ve halk inanışlarıyla ilgili metinler oluşturmaktadır. Ayrı bir istekle, bu konunun araştırılmasıyla yıllar önce Osmanlı'da da meşgul oldum. Sonra İdil çevresindeki Kazan Tatarlarında ve Çuvaşlarda meseleyi ele almaya devam ettim. Eski inancın düşünsel karakterlerini, efsaneleri, göksel varlıkları, tabiat fenomenlerini, hayvan ve bulutlar hakkındaki inanç ve gelenekleri derledim. Pagan kurbanları, bayramların sistemini ve sırasını, duaları elbette orijinal metinlerle tasvir ettim. Ölüm, defin, yas törenleri, ahiret hayatı ve bunlarla ilgili halk inanışları ve adetler bu derlemenin bir başka bölümünü oluşturmaktadır. Üfürükçülük ve büyücülüğe de titiz bir şekilde eğildim. Farklı yöntemlerle bir alay üfürükçüyü, bilgilerini göstermeleri için ikna etmem mümkün olmuştu. Onların ağzından 100'e yakın büyü sözünü ve büyü dualarını kaydettim. Kehanette bulunma ve rüya yorumları ile ilgili bölümler, Çuvaş eski dini konusundaki derlemelerimin tamamlayıcı kısmını oluşturmaktadır.

Çuvaşların inanç dünyaları ile doğru yanlış, şimdiye kadar başta Zolotnilsky ve Magnitsky olmak üzere Rus bilim adamları ilgilendi. Fakat o kadar systemsiz incelemeler ortaya koydular ki, Çuvaş eski dininin esasları hakkındaki en basit bir düşünceyi dahi bunlar temelinde aydınlatamamaktayız. Hatta diğerlerine kıyasla –bunu söyleyeyim– Magnitsky, *Materalı K Obyosneniyu Storay Çuvaşskoy Veri* adlı kitabında, farklı irili ufaklı, iyi ve kötü ruhları, yerli kiremetleri, hatta hastalıkların mistik nitelikli adlandırmalarını dahi ayrı bir tanrı yerine koyarak 87 Çuvaş tanrısından bahsetmekte ve bunun temelinde elbette Çuvaş halkının eski dininin çok tanrılı olduğunu iddia etmektedir.

Hâlbuki bugün de olduğu gibi pagan Çuvaşların dini tıpkı İslam'daki gibi, çok katı bir Tektanrıcılıktır. Çuvaş “tek Tanrı”sı sunulan kurbanı sahiplenerek başka bir Tanrı'ya kendi yanında tahammül edemez. İnsanlar bütün dualarında ona yalvarır. Öte yandan Çuvaş halkının eski dini dikkatle incelendiğinde, Türk halklarının eski şaman inançlarının bütün unsurlarının takip edilebileceği görülecektir.

Ayrıca İslam'ın tesiri neticesinde şaman dininin tamamen tektanrıcılığa yoğrulduğunu da fark etmekteyiz. Kazan Tatar inançlarıyla karşılaştırıldığında, Müslüman Kazan Tatarlarının halk inanışlarında bulunmayan eski Arap-İslam

unsurlarının ve Arap dinî terimlerinin Çuvaş eski inancında bulunması daha da ilginç bir durumdur. Arap dini ve kültürü muhtemelen kardeşleri olan İdil Kazan Tatarlarından önce onlara tesir etmiştir. Derlemelerin bilimsel inşası safhasında bütün bunlardan ayrıca bahsetme olanağım olacak.

Kazan Tatar halk edebiyatı derlemelerimle ilgili olarak çok kısa şekilde, verilerin sayısını ve sınıflandırmayı burada vermek isterim: 272 atasözü, 74 bilmece, 390 türkü, 12 (epik içerikli) türkü, 36 masal, 5 fıkra.

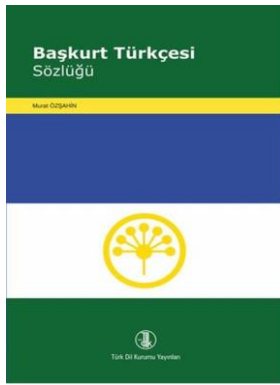
Bunun dışında Tatar batıl inançlarıyla da meşgul oldum. Farklı bölgelerden derleyerek tıpkı yukarıda, Çuvaş eski dininde olduğu gibi konuyu, aynı düzende ve taslakta ele aldım. Eski paganlık dönemi kurbanlarının kalıntılarıyla ve dualarıyla Simbir Müslüman Tatarlarında da karşılaştım ki, bunlar hakkında bugüne kadar bir bilgimiz yoktu. Bunların ziyadesiyle silik izlerini Rus araştırmacılar Kresin Tatarlarında tespit edebilmişlerdir. Çok sayıda kelimeyi, hatta bütün Tatar sözlük malzemesini derleme imkânım oldu.

Bunun dışında seyahatim sırasında yeni bir Tatar dil adacığına da rastlayınca araştırmalarımı farklı dil bölgelerine yayarak, Çuvaş dillerinden kelime kayıtları hazırlayıp, metin yazma fırsatını kaçırmadım.

Macar Bilimler Akademisi'ne [Magyar Tudományos Akadémia] Çuvaş ülkesi araştırmalarım ve onların neticeleri hakkında bu satırlarda bilgi vermiş olmayı dilemekteyim. Bilimler Akademisi 1000 kronla çalışmamın masraflarının karşılanmasına destek oldu. Destekleri için burada kendilerine teşekkür ediyorum. Aynı zamanda Çuvaş ülkesi araştırmalarımın sonuçlanması için bir buçuk yıl süren maddî ve manevî desteğinden ötürü Uluslararası Orta ve Doğu Asya Derneği Macar Komisyonu'na [Nemzetközi Közép- és Kelet-ázsiai Társaság Magyar Bizottsága] da teşekkür ederim. Doğu Rusya'da bilimsel çabalarımı destekleyenleri, iyi niyet gösterenleri ve uzun süren, yorucu yolculuk esnasında yurdu, evi ve iyi arkadaşları desteklemeye gayret edenleri burada şükranla anmaktayım.

Murat Özşahin, *Başkurt Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: TDK, 2017, 759 s.

MERYEM ER*

İdil-Ural bölgesinde yaşayan Türk halklarından biri olan Başkurtların yerleşim yeri Başkurdistan'dır. Başkurdistan, Avrupa ile Asya arasında ön Ural ve orta Ural dağlarının batısında yer almaktadır. Kuzeybatısında Tataristan ve Udmurtiya Cumhuriyetleri, kuzeyinde Perm ve Sverdlovsk bölgeleri, doğusunda Çelyabinsk bölgesi ile güney ve güneydoğusunda Orenburg bölgesi vardır. Başkenti Ufa şehridir.

Başkurt Türkçesi, Sovyet döneminden sonra yazı dilini oluşturmuş genç bir yazı dilidir. Çağdaş Türk lehçeleri içerisinde Kıpçak grubuna dâhil edilen Başkurt Türkçesi, Tatar ve Kazak Türkçesinden etkilenmiştir. Şekil özellikleri bakımından Tatar Türkçesiyle benzerlik gösterirken ses özellikleri bakımından Tatar Türkçesinden ayrılmaktadır (Yazıcı Ersoy, 2007: 753). Başkurt Türkçesi, kendine özgü peltek ve sızıcı ünsüzleri ile Türkiye'deki araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Ancak günümüzde Başkurt Türkçesi üzerine hazırlanmış çok fazla çalışma bulunmamaktadır.

Başkurt Türkçesi Sözlüğü, Dr. Öğr. Üyesi Murat Özşahin tarafından hazırlanmıştır. Eser, 2017 yılında, Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmıştır. Başkurt Türkçesi - Türkiye Türkçesi şeklinde düzenlenmiş bir sözlüktür. Eser, sırasıyla *Sunuş*, *Kaynaklar*, *Örnek Taranan Kaynaklar*, *Kısaltmalar*, *Başkurt Türkçesi Alfabeti* ve *Sözlük* bölümünden oluşmaktadır. Eserin sayfa düzeni iki sütun halinde hazırlanmış olup toplam 759 sayfadır.

Dr. Öğr. Üyesi Murat Özşahin, bu eseri hazırlarken bilgisayar ortamında yeterli sayıda Başkurt edebiyatı ve halk edebiyatı metinlerine ulaşamadığını bunun üzerine Başkurt Türkçesinin yayımlanan en kapsamlı sözlüğü olan iki ciltlik Başkurt Telenen Hüzlege (Moskova, 1993) sözlüğünden yararlandığını belirtmiştir. Ayrıca Özşahin, halk edebiyatı ürünlerinden takmak (koşma),

* Arş. Gör. Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Kırklareli/TÜRKİYE. E-posta: meryemer@klu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-4546-6923.

(Yazının Geliş Tarihi: 27.05.2019, Yazının Kabul Tarihi: 14.06.2019)

kobayır (kahramanlık destanı), beyit, türkü (yır), ağıt (hamak), masal, destan türlerinden ve klasik Başkurt edebiyatının önemli şair ve yazarlarından Akmulla, Babiç, Ömötbayev, M. Kerim, S. Kudaş, R. Garipov'un eserlerinden de yararlandığımı belirtmiştir.

Güncel bir Başkurt Türkçesi sözlüğü hazırlamayı amaçlayan Özşahin, Başkort Telenen Hüzlege (Moskova, 1993) sözlüğünde yer alan bazı madde başlarının kazandığı yeni anlamları ve günümüzde Başkurt yazı dilinde kullanıldığı tespit edilen yeni sözcükleri de çalışmaya eklemiştir. Bazı madde başlarıyla ilgili iki binin üzerinde örnek cümleye de yer vererek tanıklı bir sözlük hazırlamıştır.

Çalışma, toplamda 27.260 madde başından oluşmakla birlikte binin üzerinde alt madde başı içermektedir. Madde başları, Türkiye Türkçesinin alfabetik sırasına göre dizilmiştir. 34 harften oluşan madde başlarının alfabetik dizini şu şekildedir: A, B, Ç, D, E, Ğ, F, G, Ğ, H, Ğ, I, İ, J, K, K, L, M, N, N, O, Ö, P, R, S, Ş, Ş, T, U, Ü, V, Y, Z, Ž. Eserde madde başları latin alfabesi ile kalın olarak verilmiş ve her madde başının yanında Başkurt Kiril alfabesiyle yazılmış şekli de verilmiştir. Türkiye Türkçesinde bulunmayan sesler için transkripsiyon işaretleri kullanılmıştır.

Sözlükte birden fazla anlamı olan sözcükler anlam sırasına göre numaralandırılmıştır. Eş sesli sözcüklerin madde başları ise parantez içinde numaralandırılarak verilmiştir. Örnek olarak: **bal (1)** bal, **bal (2)** balo, eğlence töreni. Madde başlarının sözcük türleri (zamir, ad, bağlaç, sıfat, zarf, ünlem,) gösterilmemiş, yalnızca fiil niteliği taşıyan sözcüklerden sonra /-/ işareti konulmuştur. Sözlükteki alıntı kelimelerin ait olduğu diller parantez içinde kısaltmalar kullanılarak belirtilmiştir.

Eser genel olarak Başkurt Türkçesinin temel söz varlığında yer alan sözcükleri kapsamaktadır. Ancak sözlükte Başkurtların kullandığı atasözlerine, deyimlere, argo sözcüklere ve anatomi, arkeoloji, biyoloji, coğrafya, felsefe, hukuk, iktisat, kimya, matematik vb. alanlarda kullanılan terimlere çok fazla yer verilmemiştir. İlgili alanlara ait terimlerin kısaltmaları da gösterilmemiştir.

Özşahin, bazı bitki ve kuş adlarının Türkiye Türkçesinin tabiat literatüründeki karşılıkları ile verildiğini, kuş isimlerini oluşturan madde başlarının açıklayıcı ve anlaşılır olması için Latince karşılıklarının da verildiğini belirtmiştir. Ayrıca Özşahin, sözlüğe, özel ad olarak yalnızca Başkurt boy adları ve Başkurtların diğer halklara verdiği isimleri dâhil ettiğini, özel adlara yer vermediğini belirtmiştir.

Sonuç olarak Başkurt Türkçesi Sözlüğü, Türkiye'de Başkurt Türkçesi üzerine yayımlanan ilk sözlük olması sebebiyle önemlidir. Eser, genel olarak Başkurt Türkçesinin genel söz varlığını kapsamaktadır. Günümüzde yaygın bir şekilde kullanılan güncel sözcükleri de içinde barındırması bakımından ve örnek cümlelere yer vermesi bakımından sözlüğü kullanan araştırmacılara kolaylık sağlayacaktır. Başkurdistan sahası üzerine dil, lehçe, edebiyat alanında araştırmalar yapan akademisyen ve öğrenciler için temel başvuru kaynaklarından

biri niteliğindedir. İlerleyen zamanlarda yeni eserlerin taranmasıyla sözlüğün genişletileceğini belirten Dr. Öğr. Üyesi Murat ÖZŞAHİN hocamıza bu eseri Türklük bilimine kazandırdığı için teşekkür eder ve başarılarının devamını dileriz.

Kaynakça

Yazıcı Ersoy, Habibe. (2007). “Başkurt Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri*, (Editör: Ahmet B. Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları. ss. 749-810.

Nadir Devlet, **Rusya Mültecileri: Uzak Diasporaya Savrulan Tatarlar**,
İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi Yayınları, 2017, 264 s.

AYŞE ŞENER*

İstanbul Aydın Üniversitesi öğretim üyesi olan Prof. Dr. Nadir Devlet, Türk Dünyası üzerine önemli çalışmaları ile tanınmaktadır. Türk topluluklarının tarihini ve günümüzdeki durumunu inceleyen yazar, çalışmalarında özellikle Rusya, Çarlık Rusyası, Sovyetler Birliği ve günümüz Rusya Federasyonunda yaşayan Türkî topluluklara yönelmiştir. 2017 yılında İstanbul Aydın Üniversitesi Yayınları'ndan çıkan “Rusya Mültecileri: Uzak Diasporaya Savrulan Tatarlar” adlı çalışması da bu bağlamda ele alınmış bir eserdir. Yazarın kendisinin de belirttiği üzere, bu eserine kadar Tatarlar üzerine pek çok bahis geçen çalışması mevcuttur. Fakat bu eser, doğrudan Tatarlar ile ilgili olan ilk eseri olması bakımından ayrı bir önem taşımaktadır. Yazar, bu eserde Tatarların tarihi, sosyal ve kültürel yaşamları üzerine incelemelerde bulunmuştur. Eser, önsöz, giriş ve genel sonuç bölümünün dışında on bölümden oluşmaktadır. Eserin önsözünde, eseri kaleme alış sebebine açıklık getiren yazar, “bilim bilim içindir” ilkesi ile hareket ettiğini vurgulayarak, eserin yıllar sonra geçmişine dair bir iz bulmak isteyen Tatarlar için bir kaynak olması umudunu taşıdığı dile getirir. “Söz uçar yazı kalır” ibaresine dayanarak, Tatarlar üzerine 50-60 yıllık izlenimlerini ve düşüncelerini kaleme alan yazar, önsözünde ayrıca çalışmasına katkıda bulunan pek çok kişiye müteşekkir olduğunu belirtmiştir.

Ana vatanları Rusya'nın dışında yaşayan Tatarların toplumsal yaşamlarını ele alan bu eserin giriş bölümünde yazar, çalışmasının içeriğini ve sınırlarını belirtmiştir. Uzak Doğu, Türkiye, Finlandiya, İsveç, Avusturalya, Çin, Polonya, Letonya, Litvanya, Estonya ve ABD'deki göçmen Tatarları ele alan çalışmanın ortaya çıkış sürecinde yaşadığı aksaklıklar veya karşılaştığı sorunları da dile getiren yazarın, giriş bölümünde özellikle Rusya'da ve uzak diasporada yaşayan

* Arş. Gör. Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Kırklareli/TÜRKİYE. E-posta: aysesener@klu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-1157-4187

(Yazının Geliş Tarihi: 30.05.2019, Yazının Kabul Tarihi: 14.06.2019)

Tatarların arasındaki tespit ettiği farklılıkları dil, din ve toplumsal açılardan mukayese etmesi dikkat çekmektedir.

Yazar *Uzak Diasporadaki Tatarlar* adını verdiği birinci bölümde, ilk önce diaspora sözcüğünün ne anlama geldiği üzerinde durur. Ardından Tatarca'nın Orta, Batı ve Doğu ağızlarının özelliklerini ve aralarındaki farklılıkları ortaya koyar. Bölümde genel itibariyle üzerinde durulan mevzu uzak diasporadaki Tatarların ne zaman yurtlarından ayrıldıkları, nerelere gittikleri ve kimlik meselesidir. Bunun yanı sıra yazar bölümün sonuna 2014 yılında yapılan sayıma göre dünyadaki Tatar nüfusunun dağılımını gösteren bir tablo eklemiştir. Bu bölüm, içindekiler kısmında *Uzak Diasporadaki Tatarlar, Tatarcanın Şive ve Ağızları, Dünyadaki Tatarların Dağılımı (2014)* olmak üzere üç ayrı bölüm olarak ele alınmıştır.

Yazar, çalışmasının *Uzak Doğudaki Tatar Başkurlara Ne Oldu?* başlıklı ikinci bölümü dokuz alt başlıkta ele alır. Burada genel itibariyle Uzak Doğu'ya Tatarların ne zaman geldikleri ve oradaki kültürel ve ticari faaliyetleri gibi noktalar üzerinde yoğunlaşır. Uzak Doğu'ya çeşitli amaçlarla gitmiş olan Tatarların kurmuş olduğu cemiyetler ve bu cemiyetler vasıtasıyla açılan camii, okul ve tiyatrolardan bahseden yazar, bu bölümde ayrıca 20. yüzyılın başı Modern Tatar Edebiyatı için büyük öneme sahip olan Ayaz İshaki'nin ortaya çıkışı hakkında da bilgi verir. Yazar, Uzak Doğu İdil-Ural Türk-Tatar Müslümanlarının Kurultayı (1935), bu kurultayın ve Uzak Doğu'daki Tatarların faaliyetlerini halka duyurmak için 1935-45 yılları arasında çıkarılan ve o dönemde Rusya dışında yaşayan Tatarların ana dilinde yayın yapan tek gazetesi olması açısından da ayrı bir önem taşıyan Milli Bayrak Gazetesi hakkında bilgi verir. İkinci bölümüne bir de sonuç ekleyen yazar, burada genel hatlarıyla Uzak Doğu'daki siyasi hayattan ve oradaki Tatar aydınlarının yaşadığı sıkıntılardan bahseder. Bölümün sonuna ise Uzak Doğu'da kurulan başlıca cemiyet, mescit ve mekteplerin tablo halinde listesini eklemiştir.

Eserin *Türkiye'ye Tatar Göçü* başlıklı üçüncü bölümünde, ilk göçün gerçekleştiği 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Türkiye'ye gelen Tatarların hangi şehir ya da köylere yerleştikleri ve onların oradaki durumları hakkında bilgiler verir. Bunun yanı sıra Türkiye'deki Tatar köyleri hakkında televizyon yayınlarının internet bağlantılarını paylaşır. Aydınların Türkiye'ye göçüşünü ise ayrı bir başlık olarak ele alır. Abdünnasir Kursavi, Musa Akyiğitzade, Yusuf Akçura, Hamit Zübeyir Koşay, Reşit Rahmeti Arat, Akdes Nimet Kurat, Abdülkadir İnan, Saadet İshaki Çağatay, Sadri Maksudi Arsal, Ahmet Zeki Veledi Togan, Ayaz İshaki, Abdullah Battal Taymas olmak üzere adını sayamadığımız pek çok aydının Türkiye'ye göç edişleri hakkında bilgi verir. 19. yüzyılın ikinci yarısından başlayıp devam eden Türkiye'ye yapılan Tatar göçlerinin değerlendirmesini yapan yazar, Türkiye'deki Tatarların eğitim ve iş durumları ile ilgili de tespitlerde bulunur.

Çalışmanın dördüncü bölümünü *Tatar Dernekleri* bölümü oluşturur. Bu bölüm içindekiler kısmında yer almamaktadır. Yazar burada, Türkiye'deki Tatar derneklerinin, vakıflarının ve önemli Tatar kurumlarının mahiyeti ve faaliyeti hakkında bilgi verir. Türkiye ve Tataristan arasındaki ilişkiyi de gözler önüne seren yazar, bunun yanı sıra Türkiye'de Tatar bilim adamlarının vermiş olduğu konferanslardan, Türkiye-Rusya arasındaki siyasi ilişkilerden, Tatarların Türkiye'deki sosyal hayatlarından, Türkiye'ye katkılarından ve Tatarların Türkiye'de buldukları süre içerisindeki meslek, eğitim, nüfus, gibi durumlarından bahseder. Ayrıca yazar savını gene sayısal ve istatistiksel veriler ile desteklemiştir. Üçüncü ve dördüncü bölüm içerik mahiyetiyle bir bütün gibi düşünülebilir. Buraya ek olarak *24 Kasım 2015 Rusya-Türkiye İlişkilerinin Bozulması* başlıklı kısa bir bölüm de yer almaktadır.

Çalışmanın beşinci bölümünü ise *Finlandiya Tatarları* başlıklı bölüm oluşturur. Diğer bölümlerde olduğu gibi burada da incelemesini birçok alt başlık ile tasnif ederek ortaya koyar. Bu bölümde genel olarak, 19. yy sonu- 20.yy başı Finlandiya'ya gelmeye başlayan Tatarlar hakkında bilgi verir. Finlandiya'da kurulan Tatar cemiyet ve derneklerinden, oradaki faaliyetlerden bahseden yazar, Finlandiya Tatarlarının ekonomik, sosyal, dini ve kültürel özelliklerini kendi gözlem ve incelemelerine dayanarak ortaya koyar. Bu incelemelerinde de sayısal ve istatistiksel verilerden faydalanmıştır. Yazar, Finlandiya Tatarlarını diasporada yaşayan Tatarlar arasında sayıca az fakat en iyi organize olan topluluk olarak tanımlar. Dinin onlar üzerindeki etkisinin ve alfabe probleminin üzerine yoğunlaşan yazar, Finlandiya İslam Cemiyeti gibi önemli cemiyetler hakkında ayrıntılı bilgi verir.

Çalışmanın altıncı bölümü *İsveç Tatarları* başlıklı bölümdür. Yazar, bu bölüme içindekiler kısmında yer vermemiştir. Tatarların bu bölgeye ne zaman geldikleri, nüfusları, dini ve sosyal yaşantıları, ana dili kullanım durumları hakkında bilgi verir.

Çalışmanın yedinci bölümü *Avustralya Tatarları* başlıklı bölümdür. Fakat yazar bu bölüme de içindekiler kısmında yer vermemiştir. Avustralya uzak diasporadaki Tatarların en son yerleştikleri yer olarak bilinmektedir. Yazar, buraya ilk gelen aileler-Sait Sadri ailesi ve Ferit Maski ailesi- hakkında ayrıntılı bilgi verdikten sonra Tatarların Avustralya içerisindeki nüfus dağılımından, yaşadıkları dil problemlerinden, kurdukları derneklerden ve bu derneklerin faaliyetlerinden bahseder. Bunun yanı sıra Tatarların eğitim faaliyetleri, yaşadıkları ana dili problemleri gibi noktaların da üzerinde durur. Buradaki Tatarların sayıca az olduklarını belirten yazar, Avustralya-Adelaide Tatarlarının basında nasıl yer aldığını göstermek amacıyla bazı yayınlardan internet bağlantıları paylaşır.

Çalışmanın sekizinci bölümü *Çin'deki Tatarlar* başlıklı bölümdür. Bu bölüm de içindekiler kısmında yer almaz. Çalışmanın tüm bölümlere kıyasla en kısa

bölümünü oluşturur. Bu bölümde yazar, Çin'e göçmüş Tatarlar hakkında nüfusa ve coğrafi dağılıma dair kısa bilgi verir.

Çalışmanın dokuzuncu bölümünü *Litvanya, Letonya (Estonya), Belorusya ve Polonya Tatarları* başlıklı bölüm oluşturur. Yazar, bölüm başlığında adı geçen Tatarları ayrı başlıklar halinde inceler. Tatarların bu bölgelere ne zaman geldiğine dair bilgi veren yazar, bu bilgilerin yanı sıra Tatar adının nereden geldiği, Moğollara neden Tatar dendiği gibi önemli konulara da açıklık getirir. Yazarın verdiği bilgiye göre, Tatarlar yukarıdaki ülkelere 600 yıl önce gelip yerleşmişlerdir. Tatarların oradaki sosyal-kültürel faaliyetleri, milli kimliklerinin durumu, ana dil kullanımı gibi noktalara değinen yazar, bazı cemiyet ve derneklerden yayın organlarından da bahseder. Yazar bu bölümde de incelemesine internet bağlantıları ekleyerek, çalışmasını örneklerle desteklemiştir.

Çalışmanın onuncu bölümünü *Yeni Dünya Tatarları* başlıklı bölüm oluşturur. 15.yüzyıldan sonra Kuzey ve Güney Amerika pek çok ülkeden göç almaya başlamıştır. Tatarlar da buraya gelen milletlerden bir tanesidir. Çalışmanın bu bölümünde yazar, bölge hakkında genel bir bilgi vererek, Tatarların ülke içindeki durumu, nüfusu, eğitim ve sosyal faaliyetleri hakkında açıklamalarda bulunur. Bunun yanı sıra önemli kuruluş ve dernekler hakkında bilgi veren yazar, bu dernek ve kuruluşların yayın organları ve yaptıkları faaliyetlerden de bahseder. ABD'ye yerleşmiş olan bir Tatarın hayatından genel bir kesit sunan yazar, Tatarların buradaki iş ve eğitim durumu, coğrafi dağılımı gibi noktalara da değinir. Diğer bölümlerden farklı olarak burada müslüman mezarlıkları hakkında da bilgi yer almaktadır. Yazar bu bölüme de gene internet bağlantılarından örnekler eklemiştir.

Çalışmanın geneline baktığımızda, yazar her bölümünün sonuna özet veya sonuç bölümü eklemiştir. Bunun yanı sıra çalışmasının sonuna genel bir sonuç bölümü eklemeyi de ihmal etmemiştir. Çalışmada yer alan tüm sonuç bölümleri okuyucular için gerekli bilgiyi toparlamış olması açısından önemlidir. Bölümlerde alt başlıklar halinde incelediği savını bölüm sonlarında belirgin bir çerçevede toparlaması kaydedeğerdir. Uzak diasporada yaşayan Tatarların siyasi-sosyal ve kültürel açılarından incelendiği bu çalışma Türkoloji açısından önemli bir başvuru niteliği taşır. Yazarın 50-60 yıllık deneyim ve gözlemlerinin bir araya gelmiş hali olan bu çalışmanın, bu sahada çalışan akademisyenler için kaynak ve rehber bir çalışma teşkil edeceği ve alana önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bülent Bayram, *Zarîf Beşîri ve Çuvaş Edebiyatı (İnceleme ve Metin)*, Paradigma Akademi, İstanbul 2018, 195 s. ISBN: 978-605-2292-41-9

AKIN TİMOÇİN*

Çuvaşlar, buldukları coğrafya ve dâhil oldukları din açısından her zaman Türk dünyasının en ilgi çekici Türk topluluklarından birisi olmuşlardır. Ayrıca *Eski Batı Türkçesinin* günümüzdeki tek temsilcileridir. Hem *Batı Türkçesinin* tek temsilcileri olması hem de coğrafi, kültürel ve dilsel açıdan çok fazla etkileşim içerisinde kalmaları Çuvaşları ve dillerini daima ilgi çekici hale getirmiş ve yapılan başlangıç çalışmaları Çuvaşların ırk ve dil açısından kökenini saptamaya yönelik olmuştur. Bu sebepten dolayı Çuvaşlarla ilgili yapılan ilk çalışmalar batıda bizden daha eski tarihe dayanmaktadır. Türkiye’de ise Çuvaş Türkçesi ile ilgili yapılan ilk çalışmalar¹ 1980’li yılların sonunda başlamıştır.

Çuvaş edebiyatının gelişimi ise başlangıçta halk edebiyatı ve sözlü gelenekle varlığını sürdürmüştür. Çarlık Rusya’nın misyonerlik faaliyetleri sonucunda tercüme edilen dini metinler ve Rus edebiyatından tercüme edilen metinlerle birlikte yazılı Çuvaş edebiyatının temelleri atılmıştır.² Batı’da yapılan çalışmalar gibi Türkiye Türkoloji’sinde de başlangıç çalışmaları diğer konuları kapsamış ve Çuvaş edebiyatı ile ilgili çalışmalar çoğu zaman geri planda kalmıştır. İşte bu sebepten, Çuvaş edebiyatı ile ilgili yapılan çalışmaların azlığı ve arka planda kalmasından dolayı bu çalışma daha da kıymetli bir hale gelmiştir. Bülent Bayram, Çuvaş edebiyatı ile ilgili bu boşluğu doldurmaya çalışmış ve Türkoloji’ye önemli bir eser kazandırmıştır.

Bu çerçevede eser; *Kısaltmalar, İçindekiler, Ön Söz, Giriş, Çuvaşlara ve Çuvaş Edebiyatına Genel Bakış, Zarîf Beşîri’nin Çuvaş Edebiyatı Adlı Eseri,*

* Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi. ak.timucin@windowslive.com, akin.timucin@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3010-2089

(Yazının Geliş Tarihi: 17.05.2019, Yazının Kabul Tarihi: 20.06.2019)

¹ Çuvaş Türkçesi ile ilgili yapılan ilk çalışmalar hakkında detaylı bilgi için bk. Durmuş 2009

² Çuvaş edebiyatı il ilgili detaylı bilgi için bk. Yüce 1996

Sonuç, Zarif Beşiri- Çuvaş Edebiyatı (Tıpkıbasım), Sözlük, Kaynaklar ve Dizin bölümlerinden oluşmaktadır.

Yazar, eserin girişi kısmını (s.1-6) “Zarif Beşiri” ve “Zarif Beşiri’nin Eserleri ve Çuvaşlar” diye ikiye ayırıp Zarif Beşiri’nin hayatı ve eserleri üzerinde durmuştur. “Zarif Beşiri” bölümünde Zarif Beşiri’nin Çarlık Rusya’sı döneminde dünyaya gelip Sovyetler Birliği döneminde eserler verdiği belirtilmiştir. Zarif Beşiri’nin Türk boylarının kültürleri ve edebiyatlarını bir bütün olarak ele aldığı Çuvaş, Özbek ve Uygur Türklerinin kültürleri ve edebiyatları üzerine eserler verdiği ve buna rağmen “Kızıl Kırğın” döneminde hayatta kalmış olması Zarif Beşiri’nin dikkat çeken özelliklerinden birisi olarak yazar tarafından aktarılmıştır. Ayrıca bu bölümde Zarif Beşiri’nin okuduğu medreseler, çalıştığı gazetelere dergilere ve önemli eserlerinin bazılarına yer verilmiştir.

“Zarif Beşiri’nin Eserleri ve Çuvaşlar” adlı bölümde, Zarif Beşiri’nin çok yönlülüğünden ve şiir, roman, hikâye ve deneme türlerinde birçok eser verdiğinden bahsedilmiştir. Zarif Beşiri’nin eserlerini önemli bir bölümünün Kazan’da Galimcan İbrahimov Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü’nün Bilimsel Arşivi’nde olduğu söylenmiş. Beşiri’nin eserleri üzerine çok sayıda çalışma yapıldığı ve bunlar arasında en kapsamlı çalışmanın ise S.F. Galimov tarafından 2017 yılında Kazan’da yayımlanan *Literaturno Hudojestvennoye i Publitsişeskoje Naslediye Zarifa Başiri* [Zarif Beşiri’nin Edebi-Sanatsal ve Sosyo-Politik Konulu Mirası] eseri olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Galimov’un kitabında hazırlanan Beşiri’nin eserlerinin listesi de bu bölümde verilmiştir. Zarif Beşiri’nin tanınması ve çalışmalarının kapsamının öğrenilmesi açısından eserlerinin listesi aşağıda verilmiştir.

Eser Adı	Eser Türü	Yayın Yeri-Yılı
Da Zdravstvuyet Svoboda! [Yaşasın Özgürlük]	Şiir	Kazan Möhbiri Gazetesi, 1906
Dumaga Hat [Dumaya Mektup]	Şiir	Kazan Möhbiri Gazetesi, 1906
Millet Kaygısı [Millet Kaygısı]	Şiir derlemesi	Millet Neşriyatı, 1907
Yazgı Koyaş [Bahar Güneşi]	Şiir derlemesi	Kerimov, Höseyinov ve Şirkesi Neşriyatı, 1908
Tutry Tavışı [Papağan Sesi]	Şiir derlemesi	Kerimov, Höseyinov ve Şirkesi Neşriyatı, 1908
İrtengi Azan [Sabah Ezanı]	Şiir derlemesi	Kerimov, Höseyinov ve Şirkesi Neşriyatı, 1909
Yadker [Yâdigar]	Şiir derlemesi	Kerimov, Höseyinov ve Şirkesi Neşriyatı, 1909
Yuatkış ye Yuatkıç [Avutucu ya da Avutucu]	Şiir derlemesi	Kerimov, Höseyinov ve Şirkesi Neşriyatı, 1909
Yaz Tamçıları [Bahar Damaları]	Şiir derlemesi	Böraderen Kerimovlar Neşriyatı, 1909
Elmet Hazret Felsefesi [Elmet Hazret Felsefesi]	Öykü	Çükeç Dergisi, 1909

Yaman Atalar [Kötü Babalar]	Öykü	Böraderen Kerimovlar Neşriyatı, 1910
Hissiyat Baskıçları [Hissiyat Basamakları]	Şiir derlemesi	Yul Neşriyatı, 1910
Kızlar Kiraeti	Eser derlemesi	Yul Neşriyatı, 1910
Çuvaş Kızı Enise	Roman	Böraderen Kerimovlar Neşriyatı, 1910 Çuvaşknigoizdat, 1960 (Çuvaşça) Tatar Kitap Neşriyatı, 1958 – Seçme Eserler, (s. 88-194)
Behetli Ana [Bahtlı Anne]	Hikaye	1910
Şayan Fehim [Haylaz Fehim]	Hikaye	Böraderen Kerimovlar Neşriyatı, 1910 Tatkitneşr, 1960
Faetonçı [Faytoncu]		Sabah Neşriyatı, 1911
İranda Üç Yulbasar [İranda Üç Haramî]	Hikaye	Megarif Neşriyatı, 1911
Nurgali Soldat [Asker Nurgali]	Manzume	Millet Neşriyatı, 1911
Karun Bilen Harun [Karun İle Harun]	Hikaye	Millet Neşriyatı, 1911
Tevfiyk-Hidayet [Tevfik ve Hidayet]	Hikaye	Vakit, 1911
Kartada Otulgan Kız [Kumarda Kaybeden Kız]	Hikaye	Ömit Neşriyatı, 1913
Yeşesin Avıl Kızları [Yaşasın Köy Kızları]	Hikaye	Şerık' Neşriyatı, 1913
Zifakayım Bilen Tebrik İttim, Beyrem Hetiresi [Zifacığım İle Tebrik Ettim Bayram Hatırası]	Hikaye	Kerimov, Höseyinov ve Şirkesi Neşriyatı, 1913
Hissiyat Bişikleri [Hissiyat Beşikleri]	Şiir derlemesi	Böraderen Kerimovlar Neşriyatı, 1913
Aslamçılıқта [Tüccarlıkta]	Hikaye	Megarif Neşriyatı, 1914
Faminizm		Uzbekgosizdat' Neşriyatı, 1925
Monda-Teginde [Orada Burada]		Uzbekgosizdat' Neşriyatı, 1925
İndi Töşindi [Şimdi Anladı]	Hikaye	1925
Zarif Beşiri Şıgırları [Zarif Beşiri Şiirleri]	Şiir derlemesi	Tatizdatelstvo, 1927
Yefek Külmek [İpek Gömlek]	Öykü	1927 (Özbek Türkçesi) Tatizdat, 1928 (Tatar Türkçesi)
Tike Taşlar Eylesinde [Dik Kayalar Çevresinde]	Şiir derlemesi	Tatizdat, 1929
Ala-Bola Çet		Uzbekgosizdat Neşriyatı, 1929
Ağıya Hanef		Uzbekgosizdat Neşriyatı, 1929
Çuvaş Edebiyatı	İnceleme-Antoloji	Kazan, 1927
Uygur Edebiyatı	İnceleme-Antoloji	Kazan 1928
Üzbek Edebiyatı	İnceleme-Antoloji	Kazan, 1929
Zayım		Tatizdat Neşriyatı, 1929
Kara Tarakannar [Kara Böcekler]	Hikaye	Tsentrizdat Neşriyatı, 1930

Tike Taşlar Eylesinde [Dik Kayalar Çevresinde]	Şiir derlemesi	Tatizdat Neşriyatı, 1930
Tsin Tszyanlunun Bulekleri [Tsin Tszyanlu'nun Hediyesi]		Komsomol Dergisi, 1937
İzbranniye Proizvedeniya / Saylanma Eserler [Seçme Eserler]	Seçme eserler	Tataristan Kitap Neşriyatı, 1958
Karağoş Yavı [Karaguş İstilas]		Başknigoizdat, 1958
Yefek Kortı [İpek Böceği]		Tataristan Kitap Neşriyatı, 1962
Zamandaşlarım Bilen Oçraşular [Zamandaşlarımla Buluşmalar]		Tataristan Kitap Neşriyatı, 1968 Tataristan Kitap Neşriyatı 2014.

Yazar bu bölümde Zarif Beşiri'nin Çuvaşlarla birlikte aynı bölgede yaşadığını, dolayısıyla Çuvaşları ve kültürlerini çok iyi gözlemlediğini belirtmiştir. Beşiri'nin Çuvaşlarla ilgili üç eser kaleme aldığı ve bunların “Çuvaş Kızı Enise” adlı uzun hikâye, “Çuvaşlar” adlı deneme ve “Çuvaş Edebiyatı” adlı eserler olduğunu söylemiş ve bu üç eserle ilgili çeşitli bilgiler vermiştir.

1.Bölüm: Çuvaşlar ve Çuvaş Edebiyatına Genel Bakış (s.7-14) adlı bölümden oluşmaktadır ve iki ana kısma ayrılmıştır. İlk ana kısım “Zarif Beşiri ve Çuvaşlar”, ikinci ana kısım ise “Zarif Beşiri ve Çuvaş Halk Edebiyatı” bölümüdür. Yazar ilk ana kısımda, Tatar edebiyatında diğer Türk topluluklarının kültürlerini ele alan çalışmaların bulunduğunu, Zarif Beşiri'nin de bu bağlamda Çuvaş, Uygur ve Özbek Türkleriyle ilgili eserler vermiş olmasının onun da diğer Tatar aydınları gibi Türk dünyasına bütüncül bir bakış açısıyla yaklaştığını hatta Müslüman olmayan Çuvaşları da kapsadığını dile getirmiştir.

“Zarif Beşiri ve Çuvaş Halk Edebiyatı” adlı ikinci ana kısımda ise Beşiri'nin o dönemde aslında daha zengin olan halk edebiyatına eserinde çok az değindiği bunun da sebebinin önce “Şura” dergisinde daha sonra ise kitaplaştırarak Orenburg'da yayınladığı “Çuvaşlar” adlı denemeler olduğu belirtilmiştir. Beşiri' denemelerinde Çuvaş kültürünü on iki başlık altında ele almıştır.

- 1.Dinleri ve Eski Eserleri
- 2.Dilleri ve Ağızları
3. Atasözleri, Bilmeceleri, Hikâyeleri ve Türküleri
4. Gelenekleri ve İnançları
5. Ekonomileri, Namusları ve Milli Duyguları
6. Maarif ve Gençler ile Matbuatları
7. Yaşamları ve Bayramları
8. Giyimleri ve El İşleri
9. Duaları ve Dilekleri
10. Konukseverlik İyilik ve Dostça Davranışlar
11. Kadın- Kızları, Ev ve Çocuk Terbiyeleri
12. Melodileri, Müzik ve Hissiyatları

Ayrıca bu bölümde Çuvaş halk edebiyatı ürünlerinin, Çarlık Rusya'nın baskılarına rağmen Çuvaş dilinin saf ve zenginliğinin korunmasında önemli bir

rol oynadığı dile getirilmiştir. Beşiri Çuvaş halk türküleriyle, Tatar türkülerini kısaca karşılaştırmıştır.

2.Bölüm: Zarif Beşiri ve Modern Çuvaş Edebiyatı (s.15-37) adlı bölümdür. Bu bölüm de kendi içerisinde iki ana kısma ayrılmıştır. Bunlar “Sovyet Dönemi Öncesi Çuvaş Edebiyatı” (s.16-30) ve “Sovyet Dönemi Sonrası Çuvaş Edebiyatı” (s.30-37) kısımlarıdır. Bu bölüm modern Çuvaş edebiyatının başlangıç dönemlerini, önemli şahsiyetlerini ve eserlerinden örnekleri içermektedir. İlk ana kısma geçmeden önce Beşiri’nin dönemin ediplerine bakış açısı, ediplerin üzerinde hangi akımların etkisinin olduğu ve dönemim siyasi durumunun edebiyata nasıl yansdığı üzerinde durulmuştur.

Ayrıca bu bölümde Beşiri’nin değerlendirme yaptığı yazar ve şairlerin eserlerinin yayımlandığı süreli yayınların da isimleri verilir. Bunlar; “Hıpar”, “Suntal”, “Kapkın”, “Çuvaş Yalı”, “Kanaş”, “Şamrık Kirestiyen”, “Çuvaş Kirestiyeni” dir. Süreli yayınlar hakkında yazar tarafından detaylı bilgiler dipnotta verilmiştir.

Yazar, Beşiri’nin Çuvaş edebiyatını tam bir sınıflandırmaya tabi tutmamakla birlikte ikiye ayırdığını 1917 devrimine kadar eser verenler ve Sovyet Devrimi sonrası eser veren şair ve yazarlar hakkında bilgi verdiğinin belirtmiştir.

“Sovyet Dönemi Öncesi Çuvaş Edebiyatı” kısmında yazar modern Çuvaş edebiyatının ortaya çıkışını iki aşamada değerlendirmiştir. İlk olarak modern Çuvaş edebiyatının ortaya çıkışını 18.yüzyıla birlikte dini metinler ve misyonerlik faaliyetleriyle başladığına değinmiş, ikinci olarak da asıl edebi metinlerin ortaya çıkışını sağlayacak faaliyetlerin İ.Y. Yakovlev ile birlikte başladığını belirtmiştir. “Sovyet Dönemi Öncesi Çuvaş Edebiyatı” Yakovlev ve onun açtığı “Simbir Çuvaş Öğretmen Okulu” bağlamında değerlendirilmiş ve gerçek anlamda ilk şair ve yazarların bu okullardan yetiştiği aktarılmıştır. Yazar daha sonra Beşiri’nin eserinde geçen, M. F. Federov, Konstantin İvanov, N.İ. Polorusov, İvan Ahah, Georgiy Talmırza, Nikolay Şupuşşını hakkında alt başlıklar halinde detaylı bilgiler vermiştir. Çuvaş yazarları ve şairleri üzerine çok fazla çalışmanın bulunmayışı bu eseri, yazar ve şairlerle ilgili verdiği detaylı bilgiler sayesinde daha da kıymetli hale getirmiştir.

“Sovyet Devrimi Sonrası Çuvaş Edebiyatı” kısmında yazar Sovyet öncesi eser veren yazar ve şairlerin Çarlık döneminde yetiştiğine ve modern eğitim imkânları, aydınlanma gibi hususların hepsinin tamamen Ruslar aracılığıyla olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda Çuvaşların kadimci-gelenekçi gibi bir rekabet ve çekişme yaşamadıkları üzerinde durulmuştur. Bu bölümde alt başlıklar olarak, dönemin şairleri olan; Şemen Elker, Humma Şemeni-Çikeş, Nikifor Vaşanka, Trubina Marhvi, Petir Husankay, Mitte Vaşleyi, Viktor Rsay ve Şipritun Şıpçık hakkında detaylı bilgiler verilmiştir.

41-160. sayfalar arasında eserin, sol tarafta Arap harfli metinler sağ tarafta ise metinlerin okunuşları yer alacak şekilde tıpkıbasımına yer verilmiştir. Metinlerin tıpkıbasımlarının ve okunuşlarının çalışmada bulunuyor oluşu, Çuvaşlar ve Çuvaşça üzerine çalışacak araştırmacılara da mutlaka kolaylık sağlayacaktır.

Kitabın son kısmı ise “Sözlük” (s.161-189), “Kaynaklar” (s. 189-192) ve “Dizin” (s.193-195) kısımlarından oluşmaktadır.

Zarif Beşiri ve Çuvaş Edebiyatı adlı bu çalışma Zarif Beşiri'nin tanıtılması ve eserleri hakkında bilgilerin verilmesinin yanı sıra Çuvaş edebiyatını; “Sovyet Öncesi Çuvaş Edebiyatı” ve “Sovyet Sonrası Çuvaş Edebiyatı” diye iki ayrı başlık altında inceleyerek dönemin edipleri hakkında detaylı bilgiler vermesi açısından da oldukça önemlidir. Çuvaş edebiyatıyla ilgili çalışmaların azlığı göz önünde bulundurulduğunda Çuvaş edebiyatı çalışacak olan araştırmacıların için önemli bir kaynak niteliğindedir. Bilim dünyasına bu önemli katkıyı sağladığı için hocamız Bülent Bayram'a teşekkür eder ve gelecekteki çalışmalarında kendisine başarılar dileriz.

Kaynaklar

Bayram, Bülent. (2019). *Zarif Beşiri ve Çuvaş Edebiyatı (İnceleme ve Metin)*, İstanbul Paradigma Akademi.

Durmuş, Oğuzhan (2009). Çuvaşçanın Şekil Bilgisi (Doktora tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne), Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>

Yüce, Nuri. (1996). Coğrafya, Tarih, Halk Bilgisi, Dil ve Edebiyat Bakımından Çuvaşlar, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 42 (1994), s.205-229

İnternet Kaynakları

<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR-78571/cuvas-edebiyati-26-cilt.html>

YAYIN İLKELERİ

GENEL İLKELER:

İdil-Ural Araştırmaları Dergisi, İdil-Ural Bölgesi hakkında sosyal bilimler alanında yazılan bilimsel makalelerin yayımlandığı uluslararası hakemli bir dergidir.

İdil-Ural Araştırmaları Dergisi'nde; a) İdil-Ural araştırmaları alanına katkı sağlayan, alanındaki bir eksikliği giderecek özgün makaleler b) İdil-Ural araştırmaları alanını ilgilendiren yayımlara ilişkin tanıtım veya eleştiri yazıları c) İdil-Ural araştırmaları alanına katkı sağlayacak çeviriler/aktarmalar yayımlanır.

Yazıların **İdil-Ural Araştırmaları Dergisi**'nde yayımlanabilmesi için daha önce başka bir yerde yayımlanmamış veya başka bir yayının yayım sürecine girmemiş olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş olan bildiriler, bu durum açıkça belirtilmek şartıyla yayımlanabilir.

Yazım dili Türkçe olan **İdil-Ural Araştırmaları Dergisi**'nde Yayın Kurulu'nun kararı ile İngilizce ve Rusça dışında Türk şive ve lehçelerinde yazılmış olan makaleler de tüm sayının %30'unu geçmeyecek şekilde yayımlanabilir.

İdil-Ural Araştırmaları Dergisi, yaz ve kış (Haziran-Aralık) sayıları olmak üzere yılda iki defa yayımlanır ve her yıl bir cilt oluşturulur.

İdil-Ural Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanan yazıların her türlü ilmî ve hukukî sorumluluğu yazarlarına, telif hakları ise **İdil-Ural Araştırmaları Dergisi**'ne aittir. Dergide yayımlanan yazılar, Yayın Kurulu'nun izni olmaksızın herhangi bir yerde kısmen veya tamamen yayımlanamaz, çoğaltılamaz. Yazılardan ve sair verilerden (istatistik, tablo, fotoğraf vs.) kaynak göstermek şartıyla alıntı yapılabilir.

YAZILARIN DEĞERLENDİRİLMESİ:

Dergiye gönderilen yazılar öncelikle derginin yayın ilkelerine uyumu açısından değerlendirilir. Derginin yayın ilkelerine uymayan yazılar değerlendirme sürecine alınmaz.

Değerlendirme sürecine alınan yazılar, yazar adları gizlenmek suretiyle Yayın Kurulu tarafından belirlenen iki hakeme gönderilir. Değerlendirme sürecinde yazarın/yazarların kimliğine dair herhangi bir bilgi hakemlere kesinlikle verilmez ve yazarlara da hakem adları kesinlikle açıklanmaz. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olursa yazı üçüncü bir hakeme gönderilebilir ve/veya Yayın Kurulu raporlar üzerinden bir değerlendirme yapmak suretiyle son kararını verebilir. Yazarlar hakemlerin ve Yayın Kurulu'nun eleştiri, tavsiye ve düzeltme taleplerini dikkate alırlar. Varsa katılmadıkları hususları gerekçeleriyle birlikte ayrı bir rapor hâlinde Yayın Kurulu'na bildirebilirler. Hakem raporları beş yıl süreyle saklı tutulur.

Yayım kararı verilen yazılar, Yayın Kurulu'nun uygun gördüğü bir sayıda yayımlanırlar.

Çeviri yazılar telif yazılar ile aynı yayım sürecine tabidir.

Tanıtma yazıları editör onayı ile hakemlere gönderilmeksizin yayımlanabilir.

YAZIM KURALLARI:

Dergiye gönderilecek olan makaleler aşağıda belirtilen düzen çerçevesinde MS Word dosyası olarak (.doc / docx uzantılı) ve ayrıca PDF (.pdf uzantılı) olarak hazırlanmalıdır.

A) Sayfa Düzeni:

Yazı Tipi: Times New Roman

Yazı Boyutu: 11 punto

Dipnot Yazı Boyutu: 9 punto

Satır Aralığı: Tek

Paragraf Aralığı: 6 nk

Paragraf Girintisi: 1 cm

Sol Kenar Boşluğu: 3 cm

Sağ Kenar Boşluğu: 2 cm

Üst Kenar Boşluğu: 3 cm

Alt Kenar Boşluğu: 2 cm

B) Başlık: Bold ve büyük harflerle yazılmalı ve 12 kelimeyi geçmemelidir. Başlığın İngilizce karşılığı küçük harflerle ve Türkçe başlığın altında yer alacak şekilde yazılmalıdır. (İngilizce veya Rusça yazılan makalelerde ikinci dil Türkçe olmalıdır.)

C) Yazar Adı: Yazar ad/adları başlığın altında yazılıp; unvan, kurum adresi ve e-posta bilgileri ismin sonuna ilintilendirilecek bir yıldızla sayfanın altında gösterilmelidir.

D) Öz: Makale özeri ortalama 200 kelimedenden oluşmalıdır. Öz metninin içinde kaynak, şekil ve çizelgelere yer verilmemelidir. Özün hemen altında en az 5, en fazla 8 kelimedenden ibaret anahtar kelimeler yer almalıdır. Öz ve anahtar kelimelerin İngilizceleri de yazılmalıdır. Türkçe dışında bir dilde yazılan makalelerde özler Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanmalıdır. Her makalenin sonunda en az 500 kelimelik Rusça genişletilmiş özet ve 5 kelime anahtar kelime yer almalıdır.

E) Alıntı ve Kaynak Gösterme: Üç satırdan uzun olmayan birebir alıntılar tırnak içinde verilmelidir. Üç satırdan daha uzun alıntılar ise ayrı bir paragraf halinde satırın sağından ve solundan 1,25 cm içeride, yazı boyutu 10 punto olacak şekilde dizilmelidir. Kaynaklar metin içinde aşağıda belirtilen düzende gösterilmelidir:

Tek Yazarlı Kaynak: (Türkoğlu, 2000:101)

Aynı Yazarın Aynı Yıl Yayımlanan Birden Fazla Eseri: (Arık, 2007a; Arık, 2007b)

İki Yazarlı Kaynak: (Demir ve Yılmaz 2005: 4)

Çok Yazarlı Kaynak: (Zheltoy vd., 2009:7) İlk yazarın adı yazılmalı.

Birden Fazla Kaynak: (Türkoğlu, 2000:60; Maraş, 2002:21)

Görülemeyen Kaynaktan Aktarma: (Clayson, 1962; Tekin, 2003:19'dan)

Metin içinde internet sayfalarına gönderme yapılacağı zaman yine yukarıdaki düzene uyulmalıdır. Yazar adı bulunmayan kaynaklarda yazar adı yerine metin başlığı yazılmalıdır. Tarih yerine ise erişim tarihi yazılmalıdır.

Dipnota yalnızca açıklamalar için müracaat edilmeli ve dipnottaki bilgilere kaynak gösterileceği zaman yukarıda belirtildiği şekliyle metin içi kaynak gösterme şekli uygulanmalıdır.

F) Kaynakça: Makale metninin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak aşağıdaki şekilde yazılmalıdır:

Kitap:

Türkoğlu, İsmail. (2000). *Rusya Türkleri Arasındaki Yenileşme Hareketinin Öncülerinden Rızaeddin Fahreddin*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Ceylan, Emine (1997). *Çuvaşça Çok Zamanlı Ses Bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.

Makale:

Alp, Alper. (2013). Rus Çarlığında Müftülüklerin Kuruluşu ve Gelişimi. *Gazi Akademik Bakış*, 13, s. 117-126.

Devlet, Nadir (1983). Sovyetler Birliğindeki Türkleri Ruslaştırmada Yeni Adımlar. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 28, s. 1-10.

İnternet:

İnternet ortamındaki metinlere yapılan göndermeler kaynakçada aşağıdaki düzene uygun bir şekilde yapılmalıdır:

Soyadı, Adı. (erişim tarihi). Başlık. *Sayfa/site adı*. sayfa. link. (Yazar adı olmayan kaynaklarda metin başlığı yazar künyesinin yerine çekilmek suretiyle aynı düzen takip edilmelidir.)

Ses ve Görüntü Kayıtları:

Ses ve görüntü kaynaklarına yapılacak göndermelerde ilgili eserin künyesi yazılırken katkısı öne çıkarılacak kişinin (yapımcı, yönetmen, senarist, oyuncu, yazar, solist vb.) soyadı

ve adından sonra eserdeki görevi, eserin yayınlanma tarihi, eser adı, eserde katkısı olan diğer kişi veya kurumlar, eserin formatı (VCD, DVD vb.)

Sınav, Osman. yön. (2012). Uzun Hikâye. Sen. Yiğit Güralp. Oyun. Kenan İmirzalıoğlu, Tuğçe Kazaz, Ushan Çakır, vd. DVD. Sinegraf Film.

PUBLISHING PRINCIPLES

GENERAL PRINCIPLES:

İdil-Ural Araştırmaları Dergisi (*The Journal of Volga-Ural Studies*) is an internationally refereed journal in which scientific articles in the field of social sciences about Volga-Ural Region are published.

In *the İdil-Ural Araştırmaları Dergisi* a) authentic articles that contribute to the field of Volga-Ural studies and fill a gap in the field b) introductory articles and reviews of publications concerning the field of Volga-Ural studies c) translations/quotations that would contribute to the field of Volga-Ural studies are published.

Academic manuscripts should not have been published in any other publication or should not be in the publishing process of any other publication so as to be published in the **İdil-Ural Araştırmaları Dergisi**. The proceedings which have been presented in an academic conference can be published only if this situation is clearly stated.

Publishing language of the **İdil-Ural Araştırmaları Dergisi** is Turkish; with the approval of the editorial board the manuscripts written in other languages such as English, Russian and Turkic languages can also be assessed and published. The amount of such content would not exceed %30 of that those written in Turkish.

İdil-Ural Araştırmaları Dergisi is published twice yearly as in summer and winter (June-December) and one volume is composed every year.

Every kind of scientific and legal responsibility of the manuscripts published in *the İdil-Ural Araştırmaları Dergisi* pertains to writers, and copyrights pertain to the **İdil-Ural Araştırmaları Dergisi**. The manuscripts published in the journal are not allowed to be published anywhere or be copied partially or wholly without permission of Editorial Board. It can be cited on condition of providing reference from articles and other data (statistics, tables, photos, etc.).

ASSESSMENT OF MANUSCRIPTS:

The manuscripts that have been sent to the journal are first assessed in terms of the consistency to the publishing principles of the journal. The manuscripts are not fulfilling the publishing principles of the journal will not be peer reviewed or assessed for publication.

The manuscripts that are in the process of assessment are sent to two reviewers determined by Editorial Board thereby hiding the names of writers. During the assessment phase any information about the identity of writer/writers is not given to the reviewers and the names of the reviewers are not disclosed to the authors. If one of the referee reports is positive and another is negative, the manuscript is sent to the third referee and/or Editorial Board can give the last decision by means of assessing the reports. The authors consider reviews, suggestions and correction requests of the referees and Editorial Board. If any, they can notify their disagreements to Editorial Board in a separate report with justification. The referee reports are hidden for a period of five years.

The issues of the manuscripts which are chosen for publishing are determined by the Editorial Board.

Translated articles are subject to the same publication process as copyrighted articles.

Non-critical articles can be published with the approval of the editor without being sent to the referees.

SPELLING RULES:

The articles that are to be sent to the journal should be prepared in both MS Word (.doc or .docx) and PDF (.pdf) formats.

A) Page Layout

Typefont: Times New Roman

Font size: 11 point

Font size in footnote: 9 point

Line spacing: Single

Paragraph spacing: 6 pt

Indent : 1 cm

Left margin: 3 cm

Right margin: 2 cm

Top margin: 3 cm

Bottom margin: 2 cm

B) Title: It should be written in bold capital letters and should not exceed 12 words. The English translation of the title should be in lowercase letters and below the Turkish title. (The second language of the articles written in English and Russian must be Turkish.)

C) Writer's Name: Author's name/s should be written below the title and the information about job title, institution address and email should be indicated with an asterisk that would be attached to the end of the name.

D) Abstract: Abstracts of the article should not exceed 200 words. In the abstract, resources, tables and figures should not be indicated. Below the abstract there should be keywords composed of minimum 5 words and maximum 8 words. The abstract and keywords should be translated into English. The abstracts of the articles, which are not written in Turkish, should also be prepare in English and Turkish. At the end of each article, an extended summary of at least 500 words in Russian and 5 word keywords should be included.

E) Citation and Giving Reference: Exact quotations which are not longer than three lines should be placed in inverted commas. Longer quotations than three lines should be indented 1,25 cm from the left and right margin in a separate paragraph, font size should be ranged as 10 point. The references should be indicated in a text in the layout below stated.

Single Author: (Türkoğlu, 2000:101)

Two Authors: (Demir ve Yılmaz 2005: 4)

More than one work of the same author in the same year: (Arık, 2007a; Arık, 2007b)

More than one resource: (Türkoğlu, 2000:60; Maraş, 2002:21)

More than one author: (Zheltovd., 2009:7) The name of the first author should be written.

Citation from an unseen resource: (Clauson, 1962; Tekin, 2003:19'dan)

To refer to internet pages in a text the above mentioned layout must be followed. In resources which author's name is not available, title of the text should be written instead of the author's name. Date accessed should be written instead of the date.

Footnotes should be used only for explanations and the above mentioned in-text referencing style should be used while providing a reference to the information in footnotes.

F) References: By the end of the text in an article should be listed in an alphabetical order by surname of authors.

Book:

Türkoğlu, İsmail. (2000). *Rusya Türkleri Arasındaki Yenileşme Hareketinin Öncülerinden Rızaeddin Fahreddin*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Ceylan, Emine (1997). *Çuvaşça Çok Zamanlı Ses Bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.

Article:

Alp, Alper. (2013). Rus Çarlığında Müftülüklerin Kuruluşu ve Gelişimi. *Gazi Akademik Bakış*, 13, s. 117-126.

Devlet, Nadir (1983). Sovyetler Birliğindeki Türkleri Ruslaştırmada Yeni Adımlar. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 28, s. 1-10.

Internet:

The references to the texts in the internet should be written in bibliography in accordance with the layout below.

Surname, Name. (Date accessed). Title. Page/Website name. page. link. (When author's name is not available in resources, title of the text should be replaced with author's name and the same layout should be followed.)

Sound and Video Records:

With regard to the references to the sound and video resources, surname and name of a person whose contribution would be highlighted (producer, director, scenarist, actor/actress, writer, soloist, etc.) and then his/her position, broadcast date, name of work, other people or institutions that contribute to work, format of work (VCD, DVD etc.)

Sınav, Osman. yön. (2012). Uzun Hikaye. Sen. Yiğit Güralp. Oyun. Kenan İmirzaloğlu, Tuğçe Kazaz, Ushan Çakır, vd. DVD. Sinegraf Film.

ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ ЖУРНАЛА И ТРЕБОВАНИЯ К ПУБЛИКАЦИЯМ

ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ:

Журнал **İdil-Ural Araştırmaları Dergisi** (Журнал Волжско-Уральских Исследований) имеет свою научную редколлегию и является международным журналом по гуманитарным наукам, публикующим научные исследования по Волжско-Уральскому региону России.

В журнале **İdil-Ural Araştırmaları Dergisi** печатаются: а) статьи, содержащие новые исследования по Волжско-Уральскому региону России и восполняющие пробел в данной области исследований; б) ознакомительные и критические статьи к изданиям, относящимся к Волжско-Уральским исследованиям; с) переводы, восполняющие исследования по Волжско-Уральскому региону России.

Наш журнал- издание, в котором будут опубликованы только те статьи, которые ранее не были напечатаны в других изданиях и не приняты для публикации в другой журнал. Статьи, которые раньше были представлены на научной конференции, будут напечатаны с указанием данного положения.

Рабочим языком журнала является турецкий язык. Резюме статей, написанных не на турецком языке, должны быть представлены на турецком и английском языках.

Журнал **İdil-Ural Araştırmaları Dergisi** выходит в свет два раза в год летом и зимой (июнь-декабрь) и каждый год издаётся в виде единого сборника.

Все научные и юридические права статей, опубликованных в журнале **İdil-Ural Araştırmaları Dergisi** принадлежат авторам. А авторское право принадлежит журналу **İdil-Ural Araştırmaları Dergisi**. Статьи, напечатанные в нашем журнале, не могут быть напечатаны и размножены в других изданиях частично или полностью без разрешения на то редакционной коллегии. Могут быть использованы ссылки на статьи и другие данные (статистика, таблица, фотография и др.) с условием, что будет указан источник.

ТРЕБОВАНИЯ К ПУБЛИКАЦИЯМ

Общие требования:

Принятие статей к публикации:

Статьи, присланные для публикации в журнале, прежде всего будут оценены с точки зрения соответствия требованиям публикации. Статьи, не соответствующие требованиям публикации нашего журнала, к публикации приняты не будут.

Статьи, принятые к публикации, с условием, что авторы будут держаться в тайне, отправляются на рецензию другим рецензентам, выбранным редакционной коллегией. В процессе оценки статьи данные, содержащие сведения об авторе/авторах, рецензентам категорически не сообщаются. Точно также не сообщаются и имена рецензентов авторам статей. Если один из рецензентов пришлёт положительную, а другой отрицательную рецензию, статья будет отправлена третьему рецензенту и/или редакционная коллегия примет решение сама, исходя из имеющихся в наличии рецензий. Авторы статьи должны принять во внимание критику, советы и поправки рецензентов и редакционной коллегии. Имеющиеся претензии, могут быть присланы в редакционную коллегия вместе с обоснованиями в виде отдельного отчёта. Отчёты редакторов сохраняются в тайне в течение пяти лет.

Статьи, принятые к публикации, будут опубликованы в одном из номеров журнала, согласно решению редколлегии.

Редакция сохраняет за собой право не возвращать присланные в журнал статьи.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ:

Для подготовки и отправки статьи должен использоваться **текстовый редактор MS Word (.doc/ docx)** и формат PDF (.pdf). Статьи должны оформляться согласно указанным ниже правилам:

А) Параметры страницы:

Программа: Times New Roman

Размер шрифта: 11

Размер сносок: 9

Междустрочный интервал: одинарный

Интервал между абзацами: 6 пк

Красная строка

Поля: 1 см

Слева: 3 см

Справа: 2 см

Сверху: 3 см

Снизу: 2 см

В) Заголовок: должен быть набран прописными буквами полужирным шрифтом и выравнивается по центру. Не должен превышать 12 слов. Английский вариант заголовка должен быть написан строчными буквами и размещён под турецким заголовком. (В статьях, написанных на английском или русском языках, как второй язык должен быть использован турецкий).

С) Фамилия и инициалы авторов: Ф.И.О. авторов должны быть написаны под заголовком; должность, название организации и электронный адрес должны быть указаны в виде ссылки звездочкой в конце инициалов.

Д) Аннотация: Средний объём аннотации – приблизительно 200 слов. Указание литературы, ссылки и таблицы в аннотации недопустимы. В конце аннотации должны быть даны ключевые слова, содержащие минимум 5, максимум 8 слов. Аннотация и ключевые слова должны быть даны и на английском языке. Резюме статей, написанных не на турецком языке, должны быть представлены на турецком и английском языках. В конце каждой статьи должно быть включено расширенное резюме содержащее не менее 500 слов на русском языке и 5 ключевых слов.

Е) Ссылки и список литературы: ссылки, не превышающие трёх строк, должны быть даны в кавычках. Ссылки, превышающие три строки, должны быть даны в другом

обзаце (отступ справа и слева 1,25 см, шрифт 10). Ссылки в статье должны быть оформлены в следующем порядке:

Ссылка, имеющая только одного автора: (Türkoğlu, 2000:101)

Ссылка, имеющая двух авторов: (Demir ve Yılmaz 2005: 4)

Ссылка на два или более источников одного и того же автора, написанных в одном и том же году: (Arık, 2007a; Arık, 2007b)

Ссылка на несколько источников: (Türkoğlu, 2000:60; Maraş, 2002:21)

Ссылка на источник, имеющий несколько авторов: (Zheltovd., 2009:7) Должна быть написана фамилия первого автора.

Ссылка на невидимый источник: (Clauson, 1962; Tekin, 2003:19'dan)

Если в статье есть ссылка на сайты интернета, то соблюдаются те же правила, что указаны выше. В источниках, где не указаны фамилия и имя автора, вместо фамилии автора должно быть указано название статьи. Там, где указывается год издания, должна быть указана дата доступа к сайту.

Сноски должны быть даны только для пояснений и при указании ссылки на сведения, содержащиеся в сноске, должны быть соблюдены правила ссылки внутри статьи, данные выше.

Ф) Список литературы: список литературы размещается в конце статьи, фамилии авторов размещаются по алфавитному порядку:

Книга:

Türkoğlu, İsmail. (2000). *Rusya Türkleri Arasındaki Yenileşme Hareketinin Öncülerinden Rızaeddin Fahreddin*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Ceylan, Emine (1997). *Çuvaşça Çok Zamanlı Ses Bilgisi*. Ankara: TDK Yayınlar.

Статья:

Alp, Alper. (2013). Rus Çarlığında Müftülüklerin Kuruluşu ve Gelişimi. *Gazi Akademik Bakış*, 13, s. 117-126.

Devlet, Nadir (1983). Sovyetler Birliğindeki Türkleri Ruslaştırmada Yeni Adımlar. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 28, s. 1-10.

Интернет:

Ссылки на сайты интернета должны быть указаны в Списке литературы в следующем порядке:

Фамилия, Имя. (дата доступа). Заглавие. *Название страницы /сайта*. Страница. Ссылка. (в источниках, где не дан автор, указывается название статьи по тому же порядку.)

Звукозаписи и видео:

В ссылках на звукозаписи и видео при указании на теги данных источников должны быть указаны имя и фамилия первоисточника (продюсер, режиссёр, сценарист, артист, писатель, солист и др.), а затем его миссия в исследовании, дата издания источника, название источника, личности и организации, также принявшие участие в источнике, формат источника (VCD, DVD и др.)

Sınav, Osman. реж. (2012). *Uzun Hikâye*. Сцен. Yiğit Güralp. Арт. Kenan İmirzaloğlu, Tuğçe Kazaz, Ushan Çakır, vd. DVD. Sinegraf Film.